

A TARTALOMBÓL:

KASSÁK LAJOS, SIMOR ANDRÁS, NIKLAI ADÁM, KALÁSZ LÁSZLÓ ÉS MÁSOK VERSEI — HORGAS BÉLA ÉS DÉR ENDRE PRÓZÁJA — BORVENDÉG BÉLA, MOCSÁR GÁBOR, KABDEBÓ LÓRÁNT ÍRÁSAI — VÁSÁRHELY ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET (FOLYTATÁS) — CIKKEK A DEMOKRÁCIÁRÓL — A SZABATÉRI JÁTEKOKRÓL — „KILÁTÓ” — KRITIKÁK

Ciszta
táj

MUNKATÁRSAINK

AKÁ CZ LASZLÓ
ALMASI GYULA BÉLA
ANTALFFY GYÖRGY
APOR PÉTER
BENKŐ ÁKOS
BERNÁTH ARPÁD
BÍRÓ FERENC
BOBROWSKI, JOHANNES
BORVENDÉG BÉLA
DÉR ENDRE
HÉZSÓ FERENC
HORGAS BÉLA
KABDEBÓ LORÁNT
KALÁ SZ LÁSZLÓ
KASSÁK LAJOS
KALDI JANOS
KISS AURÉL
KISS DÉNES
KOCZOGH ÁKOS
KOVÁCS GYULA
KOVÁCS MIKLÓS
MAJOROS JÓZSEF
MOCSÁR GÁBOR
NÉMETH FERENC
NÉMETH JÓZSEF
NIK LAI ADÁM
NIKOLÉNYI ISTVÁN
ÖKRŐS LÁSZLÓ
SIMOR ANDRÁS
STEFÁNIAI EDIT
SZENTIRMAI LÁSZLÓ
SZEKELY DEZSÓ
SZ. SIMON ISTVÁN
TAMÁS MENYHÉRT
VESZELY JÓZSEF
ZSOTÉR JÓZSEF

Tiszatáj

XX. évfolyam 10. szám, 1966. október

TARTALOM

KASSÁK LAJOS: Balgaságom fonala (vers)	787
SIMOR ANDRÁS: Versek	788
SZEKELY DEZSŐ: VERSEK	789
NÉMETH FERENC: Orfeusz visszatér (vers)	790
HORGAS BELA: Ezerméteres út (önéletrajzi emlé- kezés)	791
KÁLDI JÁNOS: Prológus (vers)	797
KOVÁCS MIKLÓS: Akácok (vers)	798
NIKLAI ADÁM: Szonett a trambulín tövében (vers) ...	798
TAMÁS MENYHERT: Kivágom az ecetfákat (vers)	799
KISS DÉNES: Góg (vers)	799
APOR PÉTER: A közöny ellen (vers)	799
DÉR ENDRE: Sisakfejűek (kisregény III. rész)	800
KALÁSZ LÁSZLÓ: Ember vagyok (vers)	814

HAZAI TÜKÖR

BORVENDÉG BELA: Az ismeretlen építészet	815
MOCSÁR GÁBOR: Városok az Alföldön (II. rész)	818
ZSÓTÉR JÓZSEF: Községi klubházakat!	825

MŰVÉSZET

KOCZOGH ÁKOS — KOVÁCS GYULA: Vásárhely — és a képzőművészet (folytatás)	828
SZ. SIMON ISTVÁN: Tragédia 1966.	831
NIKOLÉNYI ISTVÁN: A Faust Szegeden	833
ÓKRÓS LÁSZLÓ: Romantikus Otelló, drámai Gorda — A grúz Balett a Szabadtérin	836
AKÁCZ LÁSZLÓ: Prózaí gyorsmérleg	839

FÓRUM

ANTALFFY GYÖRGY: Demokrácia és állam	841
VESZÉLY JÓZSEF: Demokráciánk minőségi és meny- nyiségi oldalainak alakulása napjainkban	846
SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Kérdőjelek 2000-ben	849

KILÁTÓ

BERNATH ÁRPÁD: In memoriam Johannes Bob- rowski	855
--	-----

KRITIKA

KABDEBŐ LÓRÁNT: Mélységeket megjárva... — Fodor József, Gellért Oszkár, Gereblyés László, Képes Géza, Mátyás Ferenc, Vas István, Vihar Béla és Várkonyi Nagy Béla műveiről 860
 Jegyzetek két új regényről
 BÍRÓ FERENC: Mesterházi Lajos: Isten, méretre 866
 KISS AURÉL: Kolozsvári Grandpierre Emil: A boldogtalanság művészete 867
 Tanulmánykötetek színházról, világirodalomról
 MAJOROS JÓZSEF: Ungvári Tamás: Modern tragikum —tragikus modernség; Hubay Miklós: A megváltó mutatóvány 868
 BENKŐ ÁKOS: Ungvári Tamás: Az eltűnt személyiség nyomában 371
 B. Á.: Egy forradalmár hagyatéka — Magyar Lajos: Késői tudósítások 872

Könyvespolc

Madeleine Riffaud: Vietnam lángokban (Erdélyi Péter) 874
 Bárdosi Németh János: Vacsoracsillag (Sík Mihály) ... 875
 Q. G. Lyn — A. F. Bion: Üzen a nyolcadik bolygó (Hasi Gábor) 875
 A szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1964—65. (Szabó Ferenc) 876
 Vértés József: Az igazlátók (Sz. F.) 876
 KRÓNIKA 878

ILLUSZTRÁCIÓK

ALMASI GYULA BÉLA 791
 NÉMETH JÓZSEF 877
 A József Attila Tudományegyetem újszegedi épületének makettje 827
 Összeállítás a Szegedi Szabadtéri Játékok 1966. évi produkcióiról Műmelléklet I—IV.
 HÉZSÓ FERENC 840
 STEFÁNIAI EDIT 874

T I S Z A T Á J

Irodalmi és kulturális folyóirat
 A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportjának lapja
 Megjelenik havonként

Szerkeszti a szerkesztő bizottság
 Főszerkesztő: **ANDRASSY LAJOS**

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: **KOVÁCS LÁSZLÓ**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 23-30. Postafiók 153. Kladóhivatal: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Telefon: 31-16. 35-00. Postafiók 153. Terjeszti a Magyar Posta. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díja: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest V., József Nádor tér 1.) és bármely kézbesítő postahivatalnál). Egyéni előfizetések a 61260. közületi előfizetések a 61066 csekkbefizetési lapra átutalások az MNB 8. számlára) küldhetők be. Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza. Indexszám 25 916. — Szegedi Nyomda

KASSÁK LAJOS

BALGASÁGOM FONALA

*Elsodortak tőled
ifjúság.
Felejtethetlen ifjúságom
amit cepeltem magammal
és dajkáltam
mint anya magzatát.*

*Furulyáztam
mert faun voltam tán.
Pásztor voltam tán
mert legeltettem
verseim nyáját
nedvdús mezőkön
egy múlhatatlan csillag
fényénél.*

*A hegy lábánál
a tengerpart puha fövenyén
rég meg kellett volna állnom
hogy beérhess
én gyönyörűségem
magamból formált
kedvesem.*

*Elsodortak tőled
ifjúság.*

*Egyedül maradtam
verseim nyájával
a csillagtalán ég alatt.*

FÁRADT ÖNARCKÉP

1.

Más vagy már, mint tizenhatévesen,
 mogorva,
 unđok,
 senki-se-kívánja,
 olykor meg okos,
 kedves,
 jó fiú,
 csak a tükörbe ne nézz,
 csak magaddal
 ne társalogj,
 mert lám, még kéthetes
 asszonyod is szomorú lesz szavadtól,
 hiszen ő jobban szereti a régit,
 a félszegen dühös kamaszfiút,
 és ez jut neki,
 ez a fáradt férfi,
 kinek testvére újságikk-halott lett
 a nem-is-igaz Vietnamban,
 míg ő
 azon kesereg lírikus gyanánt,
 hogy kimaradt valami névsorokból
 és ellensége nem köszönt neki.

2.

Szomorú ember vagyok, édes társam,
 neked is kevés örömet adok:
 csak a fintort,
 csak a tépelődést,
 csak az esetlen mozdulatot.
 Úgy bújunk egymáshoz, mint két gyerek,
 noha rólam másféle hír kering,
 csillár helyett én emberfejeket
 raknék szobámba a fáma szerint.
 Látod,
 keskenyre szűkül a szemem,
 pedig otthonod lenne, ahol élj,
 de éjszakámba elkísér a nappal,
 és nappalomba velem jön az-éj.

NEHÉZ ELMONDANOM

Nehéz elmondanom neked,
 mennyi szemetet kell kivetnem
 magamból, hogy meglegyelek,
 hogy magadra találj szívémben,

hogy elfeledjem a magány
 ablaktalan kamaszkorát,
 hogy téveteg évek után
 ne tévedni indulj tovább,

nehéz elmondanom neked,
 nem vagyok gyáva, de vitéz se,
 érzem, ha elveszítelek,
 magamat nem győzöm le én se,

memrég a képzelt szerelem
 útvesztőin oly mélyre mentem,
 hogy már nem tudnék járni sem
 az élő, női rengetegben,

hogyan szólhatnék szabadon,
ha a szerelem leigázna,
éjjel nem lenne irgalom,
de lenne középkori máglya,

vagy visszaküldene a fára
a beteg éjszakai vágy,
mert az ember, ha nem lel párra,
megtagadhatja önmagát,

kétkedni kezd igazában,
nem harcolhatja végig harcát,
még hazájában is hazátlan,
szívében sincs igaz szabadság,

ezért köszönném meg neked,
ha otthonra lenél szívemben,
pajzsul adnád szerelmedet
az ember ellensége ellen,

kivel küzdök kívül-belül,
a közös rendben és a félvad
érzésekben oly egyedül,
mint romló szemével a félvak,

mikor lesz a világ hibátlan
nem tudom, annyira hibás,
mégse vagyok e rút hibákban,
hogy csak lobogjak, mint a láz,

gyógyulás ígérete nélkül,
a fáradt harcos beleroppan,
bennem az új csatákba végül,
ha nem pihenhet meg karodban,

ölellek — érzed: remegek,
szólitlak — hallod: neved sincsen,
fölvennélek kabát helyett,
fázom, ha nem te vagy az ingem, —

szabad legyek — ezért kíván
az értelem szívembe téged
bizakodva és tétován
egyetlen győztes ölelésnek.

SZÉKELY DEZSŐ

ITTHON VAGYOK

Neonhomlokú, zsúfolt éjszakák.
Gitáros pásztorok.
A csillagok szerencsekereke
jobbra-balra forog.

Köben virágzó szerelem.
Koromszirmú remény.
A füst fölhúzott sorompói
a város peremén.

Háztáji földem ez a város,
gránit- és vasvetés.
Elektromos bogáncsokat
szorít s becéz a kéz.

Összebékíti fiait
ez a reklám-bozót,
megöleli az érkezőt
és az eltávozót.

Bánata nehéz vakrozsdáit
lemarja az öröm.
Fogaim között vas-igét,
mint diót, megtöröm,

mert bennük lakik az életem
értelme, záloga.
Emberhez méltóbb életet szülj,
emberarcú csoda.

Itthon vagyok. Akár a hit,
mely minket összeköt,
kik fölillantjuk arcunk holdját
minden árnyék fölött.

AKKOR HALLGAT EL

Tamási Áron emlékének

*Nem láttam élve, mert nem érdekelttem:
csúf denevér a delelő napot,
Rejtőzve életem, hűvös rengetegben,
mint bűgő manók, bögő szarvasok.
Jeleit láttam csak, fenyőkbe vésve;
fagyöngyös ágon egyszál inge lóg,
hogy madaraknak legyen menedéke,
ha vihart hoznak égi dáridók.
Egy könnycsepp volt az isten szempilláján
s ide hullott, mert nagy volt az aszály;
megfürdött benne a pásztor, a bárány
és élni kezdett minden szalmaszál.
Keze, varázsló vonó, ahová ért
szárnyat növesztett s fölrepült a dal.
Sosem koldult a halhatatlanságért
Parnasszust járók tarisznyáival,
Teremtő bűbáj, meséknél édesebb
italt hagyott az élők asztalán...*

*Midőn szívünkön kivirágzik a seb,
akkor hallgat el a madár a fán.*

NÉMETH FERENC

ORFEUSZ VISSZATÉR

„Mesterségem az emlékezés”

*Este, amikor a szerelmesek
és a költők veszik birtokukba a földet
nincs már madárdal,
csak villamoscsilingelés,
nincs már líra,
csak a színházakban
szavai a fizetett színész.
De száján igazi indulat botorkál
kezeben a művirág kinyílik,
a színpalacról elindul a hold,
s a festett tetőkön csillog a cserép.
Orfeusz is ballonkabátban
kibújik albérletéből,
esti sétára indul.
Senki se látja
arcán kalandjait,
talán ezek is színpadi kalandok,
s alvilága az emlékezés.*

Almási-Gyula Béla: Vásárhelyi határ

HORGAS BÉLA

EZERMÉTERES ÚT

Voltaképpen minden alkotás kalandozás az emlékezetben és a képzeletben s csak a rendszerező elme különbözteti meg a verseket, regényeket és önéletrajzi emlékezéseket. Az *Ezerméteres út* egy ilyen. *Kalandozások* címet viselő hosszabb frás első fejezete. Hogy harmincéves korom előtt visszatekintő könyv írására vállalkozom, amelynek szándékom szerint a költészet és a filozófia, az esemény és a meditáció szálaiból kellene szövődnie — annak egyszerű oka van. Két verseskötet megírása után, a harmadik írása közben sürgősen támadt rám múltam, hogy még egyszer szétszedjem és összerakjam, végigkalandozzam, újraéjjem. S mindezt abban a reményben teszem: hátha jobban eligazodom magamban és a világban, hátha jobban megértem, hova jutottam — hova juthatok.

H. B.

*

Ezer méter hosszú az az út, ezer méter és ezerkétszáz lépés; bal oldalán — ha a faluból jövünk: jobb oldalán — ritkás tölgyerdő, szép, egészséges fák nyilgegyenes sorban; az uraság ültette, pontosabban: ültettette egyik szeretőjének — mesélte anyám, aki minden fontosabb intimitást tudott az uraságról: nagyapám parádéskoscsis volt, és ha jó kedve kerekedett, István gróf történeteivel szórakoztatta őket. Az erdőben jószagú fű nőtt, és meleg, esős hajnalokon zsákszámra lehetett gombát találni a fiatal tölgyfák alatt. Az erdőnek neve is volt, úgy hívták, hogy „Tölös”, és hátával a „Bordás”-nak támaszkodott; a Bordás a legnagyobb erdő, amit életemben láttam, a Bordás gyerekkorom erdeje: sötétkék, lilába hajló sáv a láthatáron, amelyből sisteregve elővágtat a mozdony, zsíros esőfelhők gyülekeznek fölötte, néha kigyullad, és ég, lobog egész éjjel; a sercegő fenyőfák gyantás

szaga betölti a sötétséget. A Bordásban hatalmas páfrányok nőnek, bokrai közül nyúl lapul, tisztásain őz és szarvas legel, fáin bagoly huhog, „ott lakik a nap, hold és csillag”, ott akasztotta föl magát egy ember a nagyfaluból; a nevére már nem emlékszem. A Bordás nagy, sötét: tizenöt éves koromban jártam először vékony fáin között: mintha sohase jártam volna; a Tölöst jól ismerem. A Tölös közepén van egy tisztás, a tisztáson egy gémeskút, a kút két oldalán egy-egy hosszúkás, fehér falú, zsúptetős birkaakol; az épületek mögött szalmakazal. A birkaakolra mindig süt a nap; odasüt a vályogból vert, fehérre meszelt falra: fehériti, szárítja, repeszt, égeti, körülrajzolja vonalait, megőrzi vakító foltját; őrzi most is, húsz év múltán; ha lebontották a falat, akkor is, ha beomlott a kút, akkor is, ha összezúzódtott apró törekké, sápadt pozdorjává a szalmakazal, akkor is. A birkaakol fehér fala kivillog a fák közül, látszik az ezerméteres útról, amelynek egyik oldalán a Tölös húzódik, másik oldalán meg gabonatablák, kukoricások, krumpliföldek, és azokon túl a szeszgyár kéménye, erdők csipkéje, és a horvátországi Fekete hegyek, halványan és fenségesen. Ezer méter az út, jelzi a kilométerkő, ezerkétszáz lépés az út, emlékszik rá a láb, az összefűzött bakancs, a tornacipő, a meztelen talp, emlékszik rá a szél, amely ide-oda rohangál a Tölös nyílegyenes folyosóin, emlékszik rá a por a kocsitűt két oldalán és az árokparton túl, a fák alatt, emlékszik rá a tél: a hófúvások, mint sivatagi dűnék, finoman, lágyan hevernek a kocsitűtön át, pattognak a fák a nagy hidegben, zúgnak a telefonpóznák; minden fehér, mint a birkaóll fala, és hűvös, hideg, mint a telefonpóznákon didergő porcelánok, csak a drótok feketék, ragadósak és feketék a szemcsés, üvöltő holdsütésben, holdfényviharban; botladozik az utazó a jégporcelánok tuskói között, kapaszkodik a drótra, az út két oldala sima, sima sík, nincs Tölös, nincs Bordás, sem szeszgyár, sem Fekete hegyek, csak a sós dűnék, és a dűnéken heverő óriásporcelánok, szikrázó porcelánpiramisok, és a ragadós, fekete drótok; füttyögnek a drótok, pengve elszakadnak, hurokra rándulnak, csapódnak a karokra, lábszárakra, hóesésben és holdsütésben imbolygó törzsekre, széles csipőkre, keskeny derekakra. Ezerméteres út, ezerkétszáz lépéses út: aki végigmegy rajta, hova ér? Hova jut? Hova?!

Fekszem az ágyon hanyatt. Hajnalodik. Hát hova jut? Hova ér? Mivégre? Mit akar? Hova készül? Mi fontos neki? Mit választott magának? Ragyog a birkaakol fala, jeges szél süvölt a porcelánok földjén; itt hajnalodik. Csupa víz minden. Űszom, Űszom. Sötétvörös bóják köré gyűlnek a városok, lapozgatja könyveimet a szél, Űsztatja virágaimat, házaimat, legkedvesebb könyveimet; sötétkék a víz. Suhog. Csipkés fodrok repülnek, mint a menyasszonyi koszorú – tajtékából, nappól, nevetésből – és világítanak. Félálomban hajnalodik, őh, félálom: megváltó, megszegényítő látomásaim! Ha ébren vagyok, senki se jön, hogy fekete tintát öntsön az arcomba, és utána megszólítson: „Gyere, beszéljünk!” Nem is tudunk mi beszélgetni. Szégyelljük magunkat, és sajnáljuk a másikat, és félünk a beismeréstől. Lesünk az alkalomra. Várjuk, hogy fölbukkanjon szűk szoknyában, zöld körmömmel vagy ezüstös kegyekkel, összekaszabolt szájjal; hűtlenséget akarunk elkövetni, hogy a hűségét megtartsuk valamiképpen; így nem szabad! Ami nincs, az a hűség! Ami hiányzik, az a miénk, arra esküszünk, ő az ideálunk, őt imádjuk, érte halunk: így vagyunk egyedül! Ömlik a víz. Kereskedők és szentek, házaló ügynökök és proféták rázkódnak a konzervdobozban, híg olajjal leöntve. Szégyen, szégyen, szégyen! Most értem meg a fitorokat. Most értem meg az avantgardistákat, a szobrászt, aki fejszét láncolt szobra mellé, a költőt, akinek obszcén versét fehér ruhás lányok szavalták az illemhelyen; hajnalodik. Ömlik a szomorúság. Beleömlik a vízbe, mint a színtelen méreg, beleömlik, mint a bűdös petróleum, mint a fekete tus: bolyhos felhők homályosítják el a bóják vidékét. Mi marad? Ezerkétszáz lépés a Tölös mellett, a gyöngyszürke országúton. Nyár van. A Fekete hegyek felől jönnek a kis csillogó alumínium repülőgépek, pattognak a géppuskák, mint amikor léckerítésen botot húz végig a gyerek. Anyám fut a fák alatt, húzzák a botot az égi léckerítésen. A golyó is fényes. Tompa hegye is fényes, nem fogta be anyám vére; hozza a tenyerében. Viszem a tenyeremben, őrzöm a tenyeremben. Az országút mellett féloldalas borókabokor, a bokor tövében száraz fű, gyökerek, gazok sűrűje, kórók vára; oda rejtem. Mellette megyek el mindennap, mindennap elmegyek mellette. Teszek még két lépést, visszafordulok. Letérdelek. Tartogatom a tenyeremben, próbálom a testembe nyomni. Tompa a vége. Fáradt golyó, mondták a pályamunkások, nem anyámra lőtték. Elejtem, elhullatom, lebillentem a tenyeremből; siklik a vízben, mint egy kis torpedó, oldalra dől valahol lenn, a hinárok lábánál, a hajóroncsok és a csigavázak, mélytengeri játékok között. Hajnalodik. A költő vár az alkalomra. De a költő mindig az alkalomra vár, a szétszabdalt szájú, gömbfarú alkalom csak az alkalomra alkalom; a költő elvérzik az előalkalom domb-

jain. A lehetetlen nem reménytelen; ha azt mondom: végtelen hosszú idő, nem ijedek meg, ha azt mondják: örökké; azt mondják: sohasem, nem úgy félelmetes, mint a konkrét, a megszabott: a lehetséges! Mikor? Az Óperenciás tengeren túl áll a hegy, minden ezredik esztendőben jön egy sas, és megköszörüli rajta a csórért. Majd, ha az a hegy elválik, akkor! Sziszifusz kínja kizárja a reménytelenséget, a reménytelenség neve: hegy, a reménytelenség neve: sas. De a költő nem elégedhet meg ennyivel, és egyáltalán: költő-e már, ha nevén nevezett valamit? Legfeljebb irodalmár, mint Tonio Kröger mondja; az irodalmár és a költő nem egy személy, az irodalmár nem is személy, az érzés hidegretevéésénél többre nem képes. A költő nevet ad; lehet: az irodalmár is ad nevet, de csak a költő ismeri az értékek sorrendjét, a nevek hierarchiáját. Az értékek sorrendje szerkezet, a szerkezet szeretete vallomás, világnézet, a költő nem valamit nevez meg, hanem a reménytelenséget — és a reményt. A névadás absztrakció, de nem képlet, a szerkezet és a forma elhatárol. Pontosan, kíméletlenül, mint A szomjúság és kíváncsiság, a vágyódás és az üvegpohár történetében.

Az F. úton egy „L” alapú bérház hatodik emeletén laktam; szobám ablakából egy kertre, az F. út másik oldalán húzódó vasúti töltésre, és a ház hosszabb szárnyának ablakaira láttam. Beköltözésem után egy este odaültem ablakom elé, és figyeltem a szemközti lakások életének látványát, amely kiáradt a meleg augusztusi éjszakába, kiáradt és továbblebegett, nem figyelt föl rá senki, csak én. A kivilágított ablakok mintha mozivásznak lettek volna, a bukdácsoló alakok egy némafilm szereplői; a szemlélő szabadjára bocsáthatta fantáziáját, hogy történeteket találjon ki a bukdácsolás illusztrálására. Lassan szokásommá vált a sötét szobában üldögelni és meglopni mások életét, ellesni olyan mozdulatokat, helyzeteket, melyeket önmaga előtt is szégyell az ember, mert alantas voltára emlékeztetik, de amelyek mégis hozzátartoznak, akár titkolja, akár nem. Valami meghitt kapcsolatot alakult ki köztem és az ablakok között, az ablakok bűntársaim lettek a tolvajlásban, az előre megfontolt szándékkal végrehajtott bűntettben. Kapcsolatunkat azonban zavarta valami. Éreztem, nem a tudatosság hiánya zavar: három ablak, a hozzám legközelebb fekvő három ablak, melyet egy méterrúddal megérinhettem volna, sötét maradt, makacsul hallgatott, megtagadta közreműködését. Tehetetlen voltam, de egyre jobban vágyakoztam a három ablak után, a három, falécekkel elszigetelt ablak után, és makacsul hittem, hogy kivilágosodnak egyszer. Rögeszmésen lestem a süket, rosszindulatú ablakokat, boldogtalan voltam, de ahogy nőtt boldogtalanságom, úgy nőtt hitem: tudtam, hogy a vak lécek mögött rejtőzik, megváltásom, és igazam volt. Egy este kinyílt a három ablak, sarkig kinyílt, s mintha kárpótolni akarna korábbi szenvedésemért, hűségemért: a szobában minden lámpa égett. Visszatértem az erős fénytől, aztán lassan az ablakhoz lopakodtam, és a leeresztett roló léceire szorítottam arcomat, hogy ne mulasszak el egyetlen szikrát sem a beteljesülésből. Meleg augusztusi nap volt, homlokomról folyt a verejték, rácsurgott szemeimre és a poros falécekre, de nem törődtem vele; átadtam magam a réseknek, a résekben besütő fehér világosságnak. A három ablakon át két, gazdagon berendezett szoba látványa hömpölygött felém: nehéz, sötét bútorok, sok szőnyeg, kép, vakító falak — élőlény sehoh. Föl akartam térképezni a szobákat, átvizsgálni minden zegzugot; a kétaablakos szoba sarkában álló hatalmas, mustárszínű cserépkályhával kezdtem, de nem tudtam rendet tartani: tekintetemet magához szippantotta a szoba közepén álló asztalka, melyen egy ezüsttálca rózsaszínű autoszifon és félig telt kristálypohár állt egymás mellett. Abban a pillanatban romba dőlt a szoba többi berendezése, mint a felhőkarcolók dőlnek romba a bombák irtózasos öklei alatt, elomlott a mustárszínű cserépkályha, mint a régi sírok lakóinak a ruhája, vértje, teste (ha behatol az érezredek óta moccanatlan üregbe erőszakos rikoltásával a tiszta, nyers levegő, nem marad a halott helyén más, csak egy kis porfelhő, amely leszáll a kutatók barbár arcára): berogytak a nehéz, kövérkés szekrény barokk térdei, összedőlt a vitrin a sok kristályvázával, porcelánnal, üveggel; tálak, dobozok roppantak össze, ezüst cigarettatartók horpadtak laposra, herendi papagájok forgácsai keveredtek a kis elefántcsont házacska gerendáival, és az egész törmelékkel tetején, a csecsebecsék és bútorok bábeli szemétdombján, a fölcsapódó és lassan leülepedő porfelhő tölcseireiben ott lebegett tisztán, frissen, harmatosan és hűvösen az ezüsttálca, a rózsaszínű autoszifon és a félig telt kristálypohár. Eltűnt a ház többi része is, visszahátrált a sötétségbe, a kivilágított szoba mint magányos fiók ragyogott az éjszaka fekete köfalában, az utca másik oldalán húzódó vasúti töltés néptelen, oszlopos megállócsarnokával szemben. A hulladékhalmoz életetlennek és örökkévalónak látszott; a penész zöld szálcskáit, finom vattacsomói lerakódtak a szögletekre, és összekeveredtek a gyöngyszürke pókhálók szövénnyével; drótok, csavarorsók, vaspalcikák és szögesdrót-

foszlányok meredtek ki itt-ott az otromba halomból, olyan esetlenül és olyan merev tartásban, hogy már-már nevetésre ingereltek, de akkor eszembe jutott, hogy mindez csalás, szemfényvesztés és játék, a képzelet bukfcence, a képzeleté, akinek Janus-arcú hajlandóságait megnyerték maguknak ellenségeim, és most arra biztatják, hogy a lényegtelen környezet metamorfózaival elterelje figyelmemet az ezüsttálcán álló autoszifonról és a félig telt kristálypohárról, amelyben ragyogó kis buborékok röpködtek fölfelé, és vidáman hirdették az élet jelenlétét. Ellöktem hát magamtól a léha és együgyű szemétdombot, amely közben új alakot, egy őskori halszörnyeteg összeroppant csontváza alakját öltötte magára, egy halét, amely a vízözön idején elnyelte Noé bárkáját, és iszonyatos kardfogaival összeroppantotta, de lenyelni nem tudta már: behalt a szörnyű falatba; úgy pusztult el, orrát az iszapba fúrva, csontjaival a bárka csontjaira roskadva a haláltusa évszázadai után. Megvettem a bárkanyelő, kardfogú halat, megvettem összekuszált romjait, és csak a magas, hűvös, halványzöld poharat néztem, Mindannyiúnk Poharát a fülledt és poros augusztusi sötétségben, és akkor sem csodálkoztam, mikor bejött egy rövid hajú, meztelen lány, és ivott a pohárból, boldogan ivott: sistergő kis vízcsöppek csordultak le az állán, és végigfutottak a mellén, a hasán, a combjain.

A történetet lehet folytatni: továbbképzelné vagy továbbálmodni, mint én tettem, hogy kibontakozzon belőle a regény, amely az ideális és a vulgáris harcát, a kíváncsiság bűnét és tragédiáját példázza. Az ablaknál leskelődő tolvaj nem elég-szik meg a látvánnyal, a szemétdombról vívott első ütközet megnyerése beképzeltté és vakká teszi, az eszményi világból átlép a gyakorlat világába. Megismerkedik a lánnyal, de merészségéért iszonyú árat fizet: egy hajnalba nyúló dorbézoláson megtudja, hogy a lány közönséges kurva. Mikor szemrehányást tesz neki, a társaság kilöki: jelképesen és valóságosan is. A megismerkedés körülményeire, a tolvaj-szenvedély elhatalmasodására már nem emlékszem, a történet továbbálmodásának csak egyetlen jelene, vibráló képsora él bennem világosan és kitörölhetetlenül.

Hűvös, őszi éjszaka, süt a hold. Fél három. A tolvaj fölemeli arcát a lépcsőház érdes betonjáról, lassan négykézlábra áll, és körülnéz. Körös-körül fehérre meszelt falak és dióbarnára pácolt ajtók. Melyiken lökték ki, és kilökték-e egyáltalán? Miféle ház ez a ház, a képzelet és az álom miféle épülete? A körbefutó vasrácsra túl hány emelet mélységben csillog az udvar csorba kőköcsaival, melyek között még vékony csíkokban fénylik az esővíz, és habzsolja a savanykás őszi holdat? Talán csak eltévedt, és a lány keresztbe vetett lábbal, lehajtott fejjel ül most a törmelékű tetején; föltartott tenyerén egy ezüsttálca, az ezüsttálcán rózsaszínű autoszifon és félig telt kristálypohár? Bezörget az első ajtón, Csikos pizsamás, mogorva férfi nyit ajtót; tévedett. A következő ajtóhoz támo lyog; a csikos ruhás férfi az ajtóban marad és nézi, de ez csak akkor tűnik föl, mikor a második, harmadik ajtóban is ugyanaz a férfi jelenik meg: mogorván, csikos ruhában. Egyforma, dióbarnára pácolt ajtók, csikos ruhás, mogorva férfiak. Egyre kevesebb ajtó, egyre több férfi: mindig más, mindig ugyanaz. Ököllel döngeti a sötét ajtókat, a lépcső felé hátrál. Jönnek a férfiak: csikos ruhában, mogorván; fölzavarta őket. Gyorsan ugorhattak ki az ágyból — megijedtek, vagy már várták a döngetést —, meztelb vannak. Meztelen talpuk egy ütemre csoszsan az érdes betonon. Közlelednek. Hátrál. Bezörgetett már minden ajtón: hát hol a lány? Hol az a lány? A lépcsőház alacsony vaskorlátjához szorul, nekitámasztja remegő inát a vasból kovácsolt rózsáknak. A csikosruhások körülveszik, az egyik előrelép és mutatójúttá kinyújtva elindul feléje. Mikor a merev és tompa ujj a melléhez ér, üvöltve átfordul a rácson.

Hajnalodik; fölfelé zuhanok. Nem olyan nehéz. A szerkezet szeretete világnézet, de bizonyításához egyetlen történet kevés. A dominókockák itt hevernek egymáson egy keskeny és hűvös üvegdobozban. Látnám őket akkor is, ha nem emeltem volna fel födelét, de én fölemeltem, és kiválasztottam belőle az ezerméteres utat a birkaakollal és a Bordással, és kiválasztottam a tolvajt, a kíváncsiság áldozatát. Jól választottam-e? Nem lehet visszavonulni többé; kételkedni lehet, de visszavonulni nem; kételkedni, de közben kiválasztani a harmadikat, mely egyszerre ragyogja be az első kettőt és készíti elő a negyediket, a legszükségesebb alapok zárókövét.

Az ezerméteres út végén, a vasút és az országút kereszteződésénél laktunk egy kocka formájú órházban. Ha azt mondom, kocka, megjelenik előttem a ház, széles, sötétzöld ereszével, mely alatt népes verébcsaládok tanyáznak; a sötétzöld és a verébcsipogás, a szín és a hang egy elemmé olvad, és fordított V alakban, lovaglóülésben helyezkedik el a kockán, melynek ajtaja az országútra, ablaka a vasútra néz. A vasút és a ház között keskeny virágoskert húzódik, rózsafákkal és dáliaikkal,

bódító liliomokkal, rezedákkal és hűvös szarkalábakkal tarkán; a drótkerítés mellett féloldalas almafa, gyümölcsseiben hatalmas, aranybarna darazsak. A ház ajtó felőli oldalára szőlőlugas borul, a kút mellett körtefa és barackfa, a fák alatt gyöngye fű, hűs föld, harmatos csöndesség. Az udvar hátsó része kopárabb, titokzatosabb; a favágató erődítményet, a széna- és szalmakúpok áhítata, az istálló és az ól vidéke külön világ, ehhez a történethez semmi köze sincsen. A szarkalábak és dália, a hűs szőlőlugas, és a lugas allatt álló kecskelábú asztal meg a pad a főszereplői ennek a történetnek, és a fehér kerítésajtótól a padig vezető, keményre taposott út, melynek két oldalán sárga, piros és fehér petúniák habos sövénye nyúlik diadalmasan és kéjesen, mint egy hatalmas, cifraború állat, ezerlábú hernyó. Ők a szereplői ennek a történetnek a többi tárggyal, növényvel, hanggal, illattal, mozdulattal együtt, mely csak később sorakozott föl a napban hentergő petúniák óriáskigyója mögé. A sinautó túlkölt, aztán fékezett és megállt. Apám kinyitotta az ajtót; a fehér kerítésajtó ide-oda lengett: nem fogta senki. A motor élesen berregett, apám az autó felé hajolva mondott valamit, aztán hátralepett. A motor elhallgatott. A hirtelen beállt csöndben élesen, bántóan nyikorgott a kerítésajtó, amely még mindig lengedezett az erős lendülettől, és úgy tűnt, mintha nem is történe a környéken semmi más, mintha a fehér napsütésben ragyogó táj életelen és merev modell lenne csupán egy kiállítási terem vitrinje alatt: kartonból ragasztott kockaház, festett papírvirágok; de aztán mozgás támadt a síneken nyugvó autó körül. Sötétruhás, őszes hajú férfi ugrott ki a ropogó kavicsokra és dallamos, mély hangon megszólalt az üvegura-csöndességben: „Karola, drágám, kér egy pohár friss kútvizet?” A sötétruhás hang szétáradt a kopár fényességben vibráló tájon, betöltötte a legkisebb és legelrejtettebb zugot is, és testet, teret, távlatot adott a formáknak, feloldotta a mozdulatlanságot, mintha követ dobna a nyugvó tóba. Nem is az autóból jött a válasz, nem a fehérruhás nő csengő mezzoszopránja válaszolt, hanem a liliomok és a szarkalábak, a petúniák tövében összecsendülő halvány kavicsok; mikor beléptek az udvarra, mikor megérintették a kerítésajtótól a padhoz vezető utat, a sötétruhás férfi, a vászonruhás nő és a selyemruhás kislány, egyszerre megtelt illattal, suhanással, apró és finom mozdulatokkal, röppenő kis nevetésekkel az udvar, a kert és a szőlőlugas hűs boltozata. A petúniák értelmetlen pompája életre kelt és önfelédten ölelte át jelenlétüket, ők meg otthonosan, az elegancia hűvös és természetes közönyével töltötték meg, vették birtokukba a környezetet, ültek le a padhoz, és öntötték rám derűjüket, mikor odabotorkáltam eléjük egy nagy porcelán tányérral, a porcelán tányéron vastag üvegből készült tömzsi, füles korsóval, melyet még nagyanyám kapott ajándékba. Az asszony nevetett, és aprókat kortyolt az átlászó vízből, anyám és apám néhány lépéssel hátrább álltak; apám a lugas csövézát markolta, anyám a kezét törölgette csikos kötényébe. A sötétruhás férfi még többször megismételte: „Karola, drágám!” — és ez a név, amely önmagában is napsütéstől zengő meggyfaligeteket vagy aranyzöld gyümölcsösöket idézett föl az ember képzeletében, ez a név úgy tüzelt az árnyékos lugasban, mint egy fölbecsülhetetlen ékszer, amely a világosságban nem is látszik, olyan villogó-vakító, olyan olvadékony: föloldódik a levegőben, felröppen, mint egy kis porfelhő, mint egy csodálatos és ritka madár, csak szárnyainak suhogását hallani. A vászonruhás asszony kezéből a selyemruhás kislány kezébe vándorolt a tömzsi korsó, aztán elindult a kislány törékeny ujjaitól kormányozva a petúniák felé, és vékony, finom sugárban, hogy a sárga és fehér levelek hibátlan tisztasága meg ne sérüljön, rájuk csurgatta tartalmát. A víz lefolyt a petúniák szárán, lefolyt a földre és kacskaringós csikokban, erőtlen kis erecskéket rajzolt a keményre taposott útra, a kerítésajtó és az út közötti szakasz közepén. A kislány letette a korsót a fűre, leguggolt a sejtelmes rajz elé, és mutatójával követte a bizonytalan vonalakat, de hamar föl kellett állnia, az autó indult visszafelé. A táj újra megpezdült, megtelt mozgással, sürgéssel-forgással: anyám tiszta ruhát adott rám, mostam a kezem és a lábam — a látogatók meghívtak egy kis autózásra és egy pohár kakaóra, viszonzásként a vizért. Csak a sofőr arcára emlékszem; a másik háromról csak a színek és a szagok maradtak meg bennem; arcukat talán nem is láttam. A férfi ruhája sötét, sötétkék vagy sötétbarna, a teste vöröses, és könnyű dohányszagot áraszt; a nő ruhája fehér, teste rózsaszínű: olyan a sötétzöld, süppedő ülésen, mint egy szaloncukor, a melegben fölpuhul és elválik a kemény sztaniol ruhától, a ruha és a test között páras, édeskés homály lebeg. A lány színtelen-fehér: vézna teste, bot varkocsa, szalagos ruhája homályos és jelentéktelen folt; mikor odaérünk a házukhoz, előreszalad, és erőlködve kitarja a vasrácsos ajtót, Csapott tetős, nagyablakos ház, a falakat beborítja a repkény. A halványnársárga homokkal főlhintett út mellett színes karókon üveggömbök, a virágágyás közepén kékszemű, kárminsapkás törpe. Gömbölyűre nyírt cédrusbokrok, szűrős dísznövények kardjai, fekete-fehér kőlapokkal kirakott erkély: tárgyak és növények néma-

jelenetei a repkény ölelésében, vékony polipkarjaiban, fémcsigolyáinak eleven áradatában. Tájékozik, uralkodik a repkény fölöttük, szétterpeszkedik a falakon, beborítja a tájat, magához rántja a kis szőlőlugast a kecskelábú asztallal és a padlál, eltakarja a petüniák önkívületét, karmába szorítja a kis kockaházat. Arnyékos szobákban megyünk végig, az asszony ruhája suhog, és a férfi újra megzendíti hangját: „Karola, drágám!” A kislány már a harmadik szobában jár, egy zongora billentyűin tétovázna ujjai: a bátortalan kis hangok ellenkező irányba futnak, mint a név hullámai.

Ha címet kellene írnom az első három dominókockára és fölolvassani hangosan, egymás után, azt mondanám: „Ezerméteres út”, „A tolvaj”, „Karola, drágám”. Ha indokolnom kellene a sorrendet és a választást, azt mondanám: „Barátaim! Ti, akik ismertek, tudjátok, hogy ez a három történet megtörtént velem, de azt is tudjátok, hogy egyik sem az enyém. Ne várjatok tőlem olyan összefüggéseket, amelyek nyilvánvalók, mert nem tudok mást mondani, csak, ami nyilvánvaló. Nem, ez nem szójték, ez a legelső érvem. A nyilvánvalónak két arca van. Az ezerméteres út, a tolvaj, és a napsütésben sziporkázó női név nekem nyilvánvaló. Hozzám tartoznak, belőlem erednek, de én egyik sem vagyok. Belőlük táplálkozom, belőlem táplálkoznak, a kettő visznya határozza meg lényemet. Bizonyításképpen most elmondom a negyedik történetet, az első három folytatását, elindulásom letagadhatatlan dokumentumát.”

A kockaháztól ezer méterre kezdődött a falu, kétezer méterre volt a református templom, és háromezerre az iskola (egyben katolikus templom is): harmóniummal, festett oltárral, vékony hangú, kis haranggal. Az iskola már nem is a faluban volt, hanem kinn a pusztán, a kastélyon és a fenyőfákkal körültüzdelt intézőlakáson túl, a hosszú cselédházak, magtárak és istállók szétszórta épületcsoportjának szélén, a homoktól, sártól süppedő földesút mellett. A kockaháztól a templomig egyenes kövesút vezetett, ott derékszögben jobbra lehetett fordulni és a patika; a borbélyüzlet meg a bolt mellett a kövesútra merőleges irányban haladni az iskola felé. Az L alakú út olyan volt, mint egy hatalmas lóugrás, de ezt csak most tudom, hogy az üvegfalú dobozból kiválasztottam, és két ujjam közé szorítva a világosság felé tartom, hogy jobban lássam. A kockaháztól egy másik úton is el lehetett jutni az iskolába, és amíg meg nem kezdődtek a tartós esőzések, havazások, ezt a másik utat használtuk. Az L betű hosszabb szárának kétharmadnyi magasában, ott, ahol a Koplalónak keresztelt csonka sor támaszkodott a kövesútra; a kopár, tüskés bokrokkal és mocsaras vizekkel, vadkörtefákkal tarkított legelővel szemben; a csonka sor folytatásaként egy gyalogút és egy kocsiszélességű út nyújtózott a legelőn át, melyet dús fű borított és néhány hatalmas rezgőnyárfa árnyékolt be szórványosan. Itt legeltek a tehének, a Koplalóval szemben a libák és a disznók. A homokos kocsút egyik oldalán vad-kökuszdiófák álltak, gyümölcsseik kiválóan alkalmasak voltak a verekedésre, parázs csaták lebonyolítására. Az utat Privát útnak hívták; a gróf azon hajtott hintójával az állomásra, amely ötven lépésre volt a kockaháztól. A Privát út a gróf privát útja volt, saját, külön útja, de azért más is használhatta, és használta is, ha időt és utat akart megtakarítani magának. Mi azonban, nyolcan vagy tizen a falu állomás felé eső részből nem a takerékosság miatt vonzódtunk a Privát úthoz. A Privát úton kevesen jártak, fősza badultunk az ellenőrző tekintetek hatalma alól, amely a faluban, a házak között bármikor ráncsapathott. Gondtalanul füstöltünk a szőlőlevélbe csavart cigarettákkal, megálltunk a patak fölött ívelő fahídon, lehasaltunk a partra, és figyeltük a ragyogó, csapatosan úszkáló kis halakat. A patak keskeny volt, vize átlátszó, meleg napokon átugráltunk vagy átgázoltunk rajta, táskánkat, cipőnket, esetleg ruhánkat a fejünkre téve, mint ahogyan Stanley és Livingstone teherhordói kelték át egy folyón a Legsötétebb Afrikában című könyv képes mellékletein. A Privát úton igazam is akadt bőven, vagy legalább az izgalom lehetősége; a tehéncsordával együtt legelő két-három bika néha megvadult, és kutyáktól, emberektől üzötten vágatott a legelőn át. A patak a kövesút felé eső részén kiszélesedett: ott volt a malom és a pálinkafőző, amelynek titokzatos zúgása-mormogása, a hatalmas keréken lezúduló víz, a pálinkafőző mellett gőzölgő, sötétbordó kúpok, a sejtelmes szagok, színek, formák kavalkádjá kimeríthetetlen forrásnak bizonyult a képzelet éhségével szemben. A legelő szélein ritkás erdő húzódott, nagy pocsolókkal és korhadt fekete fákkal; az égen tarajos gyíkhöz hasonló felhők heverték.

Cs. Gyuszi egy évvel idősebb volt nálam, de azonos osztályba jártunk. Cs. Gyuszi egyszer megvertem a Privát úton; ledöntöttem a lábáról, belenyomtam a világosszürke homokba. Nem tudom már, miért verekedtünk össze, de valószínűtlenül szögletes, kopaszra nyírt feje belefúródott a cementszínű homokba; a hátán ültem, csavartam a karját, és amikor azt mondta: „te marha! engedj el a kezemet,

te marha!”, mikor megszólalt kellemetlen, kissé rekedtes hangján, fordult egyet velem a Privát út: még jobban megcsavartam karját. Cs. Gyuszi jajgatott, és a verejtéke meg a nyála összekeveredett a finom homokkal, de én akkor csak a legelésző teheneket és kókuszdiófákat láttam az út két oldalán. Cs. Gyuszi szánta volt; egyik lába rövidebb, mint a másik. Mikor beledöntöttem a homokba, a hibás, nyomorék lába olyan esetlenül zuhant utána, mint darab fa, idegen testrészt; értetlenül és komikusan kalimpált az ép láb után.

Nem tudom már, miért verekedtünk össze, és hiába kínozom magam, semmi se jut eszembe, egyetlen mentséget, érvet sem tudok felsorakoztatni; nem emlékszem semmire, csak a nyomorék lábra és a cementízű homokra, a Privát út szürke homokjára: „te marha! engedd el a kezemet, te marha!” Cs. Gyuszi nyomorék lába ott lebeg az út felett, a kókuszdiófák magasában, ott hever a homokban, a hídtól néhány lépésre; attól a hídtól, melyet elkerültünk a meleg, nyári délutánokon, és ruhánkat, táskánkat fejünk fölé tartva a patakon gázoltunk át, mint Stanley és Livingstone teherhordói a Legsötétebb Afrikában című könyv képes mellékletein.

Hajnalodik.

Meg kellene írnom kalandozásaim történetét. Utazásaimat az ezerméteres úton és a Privát úton, utazásaimat a falu és a város között, életem egymásra torlódó rétegei között. Meg kellene írnom. Megörökítenem az ezerméteres utat, a birkaakol töredezett, fehér falát, a kockaházat, az ezüsttálcán füstölgő autoszifont. Tudom, hogy ez megalkuvás és csalás, tudom, de semmit se tehetek ellene. Az utat nem tudom megírni, csak állomásait: följánlom az utat, hogy megmaradjon valami. Följánlom? Beképzeltség... Hogyan ajánlhatnám föl, amire nincs hatalmam? És kinek?... Marad a csalás, minden furfangjával és förtelmességével egyetemben, hogy maradjon valami. Valami nyom, az én nyomom, mozdulataim nyoma a világ viaszában. Meg tudom-e valószínűsíteni? Megvalósul-e? Minden megvalósul. Reménységünk és tragédiánk ez — nincs menekvés előle. Gondoltál már erre?... Gyerek vagy, öt éves talán. Teheneket legeltetsz a szentkirály-gazokkal benőtt tarlón, a portól elnehezült akácérdő mögött megy a vonat. Sem a mozdonyt, sem a vagonokat nem lehet látni, csak a gőz tölcéséres sístergése csapkod a levegőben, és a tengelyek, kerekek ütésesei döngnek. „Megtanulok olvasni!” — mondogatod magadban, és aztán megtanulsz olvasni. „Ha lenne egyszer egy sötétkék ruhám!” — sóhajtasz föl az iskolabálon, és aztán egyszer lesz egy sötétkék ruhád. Sötétkék vagy világosszürke. Teljesül. Rántott csirkét eszel salátával, vörös bort iszol. Elengednek otthonról moziba. Leérettségizel. A halál is eljön, mint az új ruha, mint a mozi és a bor.

KÁLDI JÁNOS

PROLÓGUS

Költő vagyok;

a fűszálra is, mint az egész világra, nézek;

— s mit tagadjam? —

olykor-olykor egy hangtalan porszem sorsa is megigézhet.

Semmi sem közömbös.

Az olajozatlan fogaskerék — bárhol! — síró, konok

fájásával bennem csikorog;

s úgy hordozom a szélterte mindenséget,

mint az életet-jelentő szerelmet.

Az alkonyat sárga kapásai

a szívem alatt énekelnek.

AKÁCOK

*Innét már az akácfasor vezet,
elhagytuk Kunhegyest.
Visz a vonat döcögve, fújva
Szalókra egyenest.*

*Szalók felé, Kisgyócsig, Taskonyig,
ahol visz a vonat,
s tovább, a csupa akácvirág faluig
két fasor bólogat.*

*Visz a vonat, végig akácsonon.
Fürtöktől roskatag
szélfútta lombok fojtó jószaga
szorítja torkomat.*

*Csupa akác a táj, csupa akác.
Szülőföld, arcodon
idézi emlékek zilált raját
öröm és fájdalom.*

*Hűtlen hűsége annak, ki elszakadt
tőled, s ha néha lát,
a fájásig issza így a bódító
akácok illatát.*

NIKLAJ ADÁM

SZONETT A TRAMBULIN TÖVÉBEN

*Kimért, kőpartú, művi tó. Derűs,
kis hullámok interferenciája.
Gyűrött zsvivaj. Fent halványkék-ezüst
hallgatás nagy nylon-drapériája.*

*A fülre már-már rátapad a lárma,
elálmosít: a táj – réz-sárga üst –
meg-megbillen: kicsordul, gyűjt a pára:
homok lobog – fölötte fény a füst.*

*Lassudan négyet lép – a deszka dobban –
és fellebben a lány. A Napba csobbban? –
felzeng a test: a mozdulata ének,
de hull már, halkul s elhal a habokban –
akár a szó, és ahogy majd az élet
fölött is összeborulnak az évek.*

TAMÁS MENYHÉRT

KIVÁGOM AZ ECETFÁKAT

Nagy Lászlónak

*Kivágom az ecetfákat — eltüzelek minden ágat,
bévül cserződik a bánat, égjen pernyévé a bánat!*

*Kivágtam az ecetfákat,
ó, még nagyobb lett a bánat!*

KISS DÉNES

G Ö G

*aki a sínekre dobta magát
azt oda toloncolták régen
dübörgéstől nem hallották szavát
magában beszélt szegyenében*

*akinek rögeszméje lett mindez
és dühében a sinbe harap
azt sehogyan se menthetik meg
önmagából ront rá a vonat*

APOR PÉTER

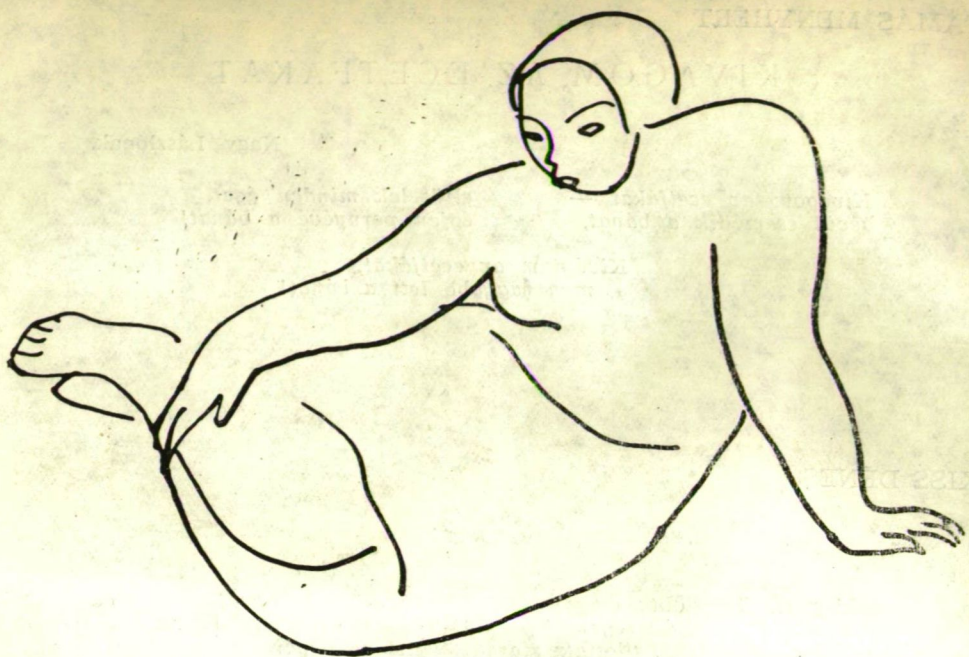
A KÖZÖNY ELLEN

*Néha olyan egyszerű minden
és olyan gyönyörű.
Úszom a tiszta ég alatt:
utazom, és a sorsom
olyan világos, félreérthetetlen,
mint a hirtelen kinyíló
vonalban-ívben megfogalmazott
s megmérhető világ.*

*Ilyenkor
nem helyeslést kérek tőletek
s nem biztatást —
csak látni vágyom
arcotokon:
ezt érzitek ti is.*

*— S ó, milyen hatalom,
vagy micsoda gyávaság
feszül megfagyott szemetekben!*

*Mit ér a kozmikus sebesség,
ha csak világokat nyit
s nem zúzza szét a lélek
vak tükreit!*

Németh József rajza

DÉR ENDRE

SISAKFEJŰEK

(Kisregény, III. rész.)

15.

Reggel, Évák szobája. A redőny lehúzva. Éva a rekamién fekszik. Szeme fölakadva, szája kinyílt, karja lóg. Nyöszörög. Gyula kiszól Zsuzsinak, s mivel nem jön, bekopog a szobáján:

— Zsuzsa! Zsuzsa!... Gyere gyorsan! Vizet hozz!

Zsuzsi helyett az anyja jön ki a szobájából, mivel kisebb lányát, ha lehet, még jobban félti Gyulától, mint Évát...

Anya: 'Mi van? Mért veritek föl a házat?! Úristen, ez a bűz! (Kinyitja az ablakot, s a beáradó világosságban meglátja Évát. Éva vinnyog. Anyja hozzárohan:) Évám! Kislányom! Mi van veled?! Szent isten, mi van ezzel a gyerekkel?! Ez öngyilkos lett!... Megmérgezte magát! Segítség! Megmérgezte magát!

Gyula gúnyos képpel hátat fordít, anyósa odarohan hozzá, és rázni kezdi:

— Mit tettél ezzel a gyerekkel!? Megmérgezted! Miattad az eszét veszti már!

Gyula belerúg a félig rakott bőröndökbe:

— Ő akart nyaralni, nem én... Tanította volna meg a lányát arra, hogy ne járjon állandóan férfiak után, akkor most nem feküdne ilyen állapotban!

— Milyen állapotban, te haramia?! Élve nem mész ki most már a házamból,

az bizonyos! Mit tettél a lányommal?! Mit tettél vele? Takarodj innen, takarodj, pusztulj innen, te átkozott!...

Gyula megfordul, kínosan röhög; Éva kilép az ágyból, és tántorgó léptekkel, akadozó nyelvvvel beszélni kezd:

– Ne küldd el, anyukám!... Ne küldd el...

Anyja: (Hozzárohan:) Éva! Hiszen te részeg vagy! Úristen! Részeg vagy, Éva!

Éva: (Vigyorgóva bólogat:) Bocsáss meg... bocsáss meg... bocsáss meg... én mindig szerettelek téged, anyukám, bocsáss meg, nem akartam, hogy te is sírj miattam... azt hittem... azt hittem, így könnyebb, bocsáss meg, anyukám...

Az anyja lefekteti Évát, vizes ruhát tesz a homlokára, Gyula eloldalog. Tímárné, miután rendbe tette Évát, az asztalra borulva sír. Aztán kicseréli a borogatást Éva homlokán. Éva egyre csókolgatja anyja kezét, s közben az anya állandóan perel vele:

– Ugye megmondtam én neked, hogy nem tehozzád való ez az ember? Hol voltatok? Mért nem beszélsz?

– Ne haragudj, anyukám... Nagyon szeretjük mi egymást... Ne légy mindig ilyen szomorú... Meglátod, egyszer minden másképpen lesz... valahogy... meglátod...

Az udvarra autó kanyarodik. Az anyja férje elé siet:

– Már nagyon vártalak!

– Pesten kell megtudnom, hogy a lányom sikkasztott! Ötezer forintot. Hogy nyaralni tudjon menni a szeretőjével!

– Szeretőjével?!

– Persze, hogy a szeretője, s nem a férje! Nem kidobtam a házamból azt az embert?! Hát élnek azok családi életet, rendes emberhez való életet?! Vannak céljaik? Van tervük, gyerekek? Akarnak valamit? A mások nyakán élősködni... Azt akarják. A nagyizálás, a pénzszerzés... Ellop ötezer forintot, mert úgyis tudja, hogy az apja ki fogja fizetni.

– Mi az, hogy ellop ötezer forintot?

– A rábizott pénzrel nem tudott elszámolni. Pesten figyelmeztettek rá... Hogy rám való tekintettel... Majd elsüllyedtem. Kötelességem nekem állandóan a lányom szennyését takargatni? A magam részére soha nem kértem szívességet, nem kellett senkitől bocsánatot kérnem. Én elvégeztem a munkámat tisztességgel... és... De hát mondd meg – a te lányod is! – mit akar? Föltét szándéka, hogy minket és magamagát tönkretegy? Legközelebb tízezret fog lopni... Bemész, és megbeszélést az igazgatójával, hogy ne bízzanak rá pénzt. És ide be nem teheti többet a lábát! Én nem nevelék tovább ilyen gyereket.

– A pénzt elveszi a Gyula, és majd nem tudom, mit szólnak az emberek, ha látják, hogy nem eszik. Mert ha hazajön, legalább akkor telefalja magát. Azt legalább ő eszi meg, nem a Gyula.

– Hadd el nekem a Gyulát! Ki ne ejtsd a szádon!

– Te! Nekem jó ötletem támadt. Írattam egy névtelen levelet valakivel... oda tettem az asztalra, és ha fölébred, majd elolvashatja...

– Ha fölébred?! – S az apa választ sem várva, benyit Évához.

– Apukám... édes... ne haragudjatok! Nagyon rosszul érzem magam...

A többi már magától jött. Az apa később nem is tudott visszaemlékezni, hogyan vetemedhetett rá, hogy Évát megüsse. Kirángatta az ágyból, és ahol érte, ott ütötte. Felesége rángatta ki nagy nehezen a szobából, hogy a verandán egymásnak eszenek aztán.

– Te vagy az oka, mert soha nem volt hozzá egy jó szavad – sírta az asszony. – Mért utasítottad ki őket állandóan a lakásból?... Azért züllik el, mert nincs egy otthona. Nincs senkije. Senkije sincs neki, mert az a gazember csak kihasználja! Mikor vagy te itthon?! Nem otthonod neked se ez a lakás, akkor mért üldözöd el a gyereket!

A férfi rosszul lett. Az asszony látta rajta, hogy alig áll a lábán. Lefektette.

– Majd beszélünk vele négy szemközt. Nem is bánom, hogy így alakult... Azt hiszem, őt is nagyon letörte... Sokszor az az érzésem, egy vadidegen ember vergődik itt mellettünk, aki csak azért nem közeledik hozzánk, mert nem akar bántani minket... Mit mondjon? Mit tegyen szegénykém?... Azt hittem, ha férjhez megy, majd megváltozik.

– Hát megváltozott!

– Nem tudod te azt...

– Mert mindent eltitkoltatok előttem. Azt hiszed, nem sejtettem én, miért kellett neki Pestről hazajönnie?! Mindenki sugdosta a hátam mögött. Megtalálta a zsák a föltját!

– Hallgass!... Éva nem is akarta ezt az embert. Én tudom... elolvastam a naplóját... Meg akarta változtatni. Embert akart faragni Gyulából... Hogy ez a gyönyörű asszony, az én kislányom... hogy ilyen életet kelljen élnie... Ez borzasztó!...

– Kiveszel a bankból ötezer forintot és odaadod a lánynak. Nem is neki, beviszed az igazgatóhoz, és beszélsz is vele egyúttal – jegyezte meg csillapodottan Timár.

– Én a bútort akarom kicserélni! Nem iszom, nem cigarettázom, világeletemben szolidan éltem, minden fillért megnéztem, hová teszek, és nem az én gyerekeim költötte el azt a pénzt, fizesse ki az, aki elköltötte nőkre meg gavalléroskodásra. Nem adok egy fillért se!

– Kiveszed a bankból, és elválnak!

– Még hogy ezek elválnak! – nevetett fel keserűen az asszony. – Pont olyan konok, mint te! Csak azért is nem válik el! Mert mi akarjuk!

Megint összevesztek, s az asszony kiment sírni az udvarra.

Végül is elhatározta, hogy beszél Évával. Most egyedül van a szobájában, amint látni, részegen egészen ragaszkodó, és valami döntést csak kicsikar belőle.

Bement a szobába, hogy előhívja Évát.

Úgy érezte, a vér is megáll benne – már gondolkodni se tudott: Éva sehol nem volt...

Mikor valamelyest magához tért, az. ura lábához ült, és ott mondta el, szinte egy szuszra:

– Elment. És most megint kergetni fogja a Gyulát, míg aztán az úgy össze nem veri a Fő téren, hogy szegyenében öngyilkos lesz... És ez az ötezer forint is... Legalább ülnél az autóba és keresnéd. Talán a Tiszának ment, vagy bevesz valami nagy adag idegcsillapítót. Tudod jól, hogy azzal él, és még majd azt fogják mondani, hogy miattad, mert sajnáltad tőle az ötezer forintot.

– De hát épp én mondtam, hogy vegyük ki a bankból!... Hát teljesen elmege az eszem! Pestől egészen hazáig az járt az eszemben, hogy az ötezer forintot odaadom neki, hogy rendezze az ügyeit...

– Azt mondtad, csak akkor adod neki, ha elválnak Gyulától. Nem fognak elválni. Nem látod, mi van köztük?! Úgy érzem, ha rájuk nézek, hogy valamiben cinkosok! Össze vannak fonódva. Ez veszedelmesebb, mint a szerelem. Sokszor tényleg arra kell gondolnom: egymásra találtak...

– De hát én csak azt mondtam neki, hogy megkapja tőlem az ötezer forintot. De te mindjárt rávágta, hogy ki akarod cserélni a bútort. Igaz: világeletemben szolid voltál, csak azzal nem törődöttél, hogy mi van a gyereked lelkében...

– Az az igazság, hogy ezek nem hajlandók elválni egymástól!

– De ha egyszer tönkreteszi azt a lányt!... Persze, neked kényelmesebb, hogy férjnév van a gyereked, de nekem! Mióta Éva férjhez ment, úgy érzem, valahányszor bemegyek az üzembe, ellenségek vesznek körül. Most mit pityeregsz?

– Hogy még hat óra sincs... Olyan, mint egy kitaszított veréb. Fogadni mernek, a folyóhoz ment. Hallottad, mit mondtott a múltkor. Még azt is a fejemhez vágta, hogy nem engedtem kihasználni mástól. Hogy nem engedtem még azt se, hogy bevásároljon a nagyanyjának. Ha olyan nagyon akart volna, felőlem elmehetett volna. Nem tartottam volna vissza. Mindenben azt keresi, miféle gorbombaságot vághatna hozzánk. Teljesen olyan lesz, mint a férje...

– Mint te! Rólad veszi a mintát. Kiveszi az ötezer forintot... Úgyis tudja, hogy van egy hülye apja, aki majd kifizeti helyette...

A Vöröshajú Anchenel bevánszorog a nyitva hagyott kapun, keresztülbaklatnak a lakáson, s kopogás nélkül nyitnak a szobába.

Vöröshajú: Évát keressük!

Ann, miné egy ázott rongydarab, vágódik végig a közeli rekamién.

– Jaj, a huzatom! – sikolt Éva anyja.

A Vöröshajú Annt magához vonja, úgy magyarázza:

– Mindenáron meg akart fürdeni a kubikgödörben. Hiába mondtam, hogy ez csak állóvíz, csupa bűz és hideg, megfürdött. És nincs ruhája... másik. Otthon van neki, de... hát messze van az... Éva jó barátunk... Ráadásul úszni sem tud... Majdnem belefulladt.

Az anya keresgélni kezd a ruhafélék közt, az apa faképnél hagyja őket.

– Mióta nem aludtak? És honnan ismerik Évát? Tessék. Öltözzön át és menjen innen. Még most is részeg...

– Évát is ismerjük, meg férjét, a Gyulát is. A barátaink. Ann itt nyaral egy

levelezőpartnernőjénél... Nem szoktunk mi, kérem, így elázni, ha szabad így kifejeznem magam.

Ahogy kifelé mentek, összebújtak. Ánn csilingelőn nevetett. Felengedett. Most ismét fesztelenné lett.

— Nézd, de édes itt minden! Hú, milyen jószagú az udvaruk is! Ni, egy giliszta! — nevetett.

— Takarodjatok! — üvöltötte Tímár szinte közvetlen közről. Vöröshajú kihúzta magát, de Ánn a szájára tette a kezét, és nagyon kedvesen fordult a férjéhez:

— A viszontlátásra!

— Mese az egész! Hogy a Tiszának ment. Mese! Ezek azért jöttek, hogy kiraboljanak minket! Terepszemlét tartottak... és... zárd be azonnal a kaput — szól Tímárné a férjéhez. — Egy betörőbanda. És ráadásul az az ötezer forint is most veszett el...

— Nem veszett el, a lányod lopta el. Elzúllott, mint ezek. Utána megyek.

— Én is veled megyek...

16.

Hogy mikor jött haza Éva, nem tudták a szülők. Hajnal felé, mikor benéztek hozzá a konyha felől, az ágyban feküdt, Gyula a rekamién.

A kocsma tömény bűze most is megcsapta a szülők orrát, elhasznált levegő áradt feléjük.

Ez a szag mindennek az oka. Annak is, hogy az anya nem tud eligazodni: nem tudja, mi van a lánya lelkében. Mert hogy is tudná azt bárki is megérteni, hogy egy nagyon elegáns nő, aki szép és büszke, akinek minden oka megvan arra, hogy emelt fejvel járjon az utcán, ilyen szobában alszik, ilyen levegőt lélegzik be, és egy ilyen embert nap mint nap befogad....

— Ez is valami: nem engedte maga mellé feküdni — jegyezte meg az apja. — Az az állat meg úgy fekszik ott a díványon, mint az egyedüli úr ebben a lakásban. Hanyatt fekszik, nyitott szájjal... Szellőztetnek ezek valamikor? — fordult feleségéhez, amikor becsukta az ajtót. — Hány óra?! Majd megszokallják a munkahelyén is.

Sóhajtott, kiment a garázsba, s elhajtott az autóval.

— Éva — nyitott a szobába Tímárné. — Éva! Hat óra!

— Hallom...

„Ez nem is aludt”, döbönt meg az asszony.

— Keltsd föl Gyulát is.

Nem jöttek. Csak az a bűz áradt be most már ellenállhatatlanul a konyhába is. Mindennek szenes bagó- meg füstszaga volt, amibe belevegyült a rothadó toll bűze.

Az a fekete bagószag, az a rothadó tollszag volt az oka mindennek. A hajába bújt, a ruhájába, az ételbe ette magát, belefolyt az italba, rátapadt a pohárra, a kutya szőrére, az ablak függönyére...

És abban a rothadt levegőben fekszik Éva, nem tud aludni sem, szellőztetni sem mer, nehogy a bűz a folyosóra menjen, nehogy az anyja megtudja, hogy megint honnan jött haza Gyula... De nem tudja letagadni. Hiába van ruhája a szekrényben, hiába fürdik meg reggelente, hogy a lélek valahogy tartsa magát benne, a szagot nem lehet letagadni. Éva is ott érzi a torkában, ott lüktet az ereiben, mint ha pincéből jönne, egyre csak gomolyogva áradna... Ott hullámszik körülötte, mint a tenger habja, s ő csak a fejét tartja kívül, a kezét emeli föl, hogy védekezzen.

„Majd a friss levegőn eloszlik minden” — nyugtatja egyre magát. Kitisztul a torka, kiszellőzik a feje, kimegy a szag a ruhájából...

Nem mert a konyhába menni Éva. Hiszen Gyulát nem tudja fölébreszteni... és akkor mit mondjon az anyjának?... Ő maga se tudja, hol volt a férje egész éjjel. Hajnalban mászhatott át a kerítésen.

„A kaput megint nyitva hagyátok” — mondaná az anyja. Hát igen, a kapu nyitva maradt, Gyula mégis a kerítésen mászott be... Mély, dohos pincéből jön a szag, Gyulát is elborítja. Keserű szag lebeg Gyula körül, kis rothadt gombaemberek nőnek ki belőle, erőnek erejével szabadalni kezdik Gyula szemét, az orrába fújnak, ott táncolnak Gyula koponyájában, beborítják homlokát, a mellét szorongatják... és Éva torkát is kegyetlenül. Az ő szeme is fáj, csuklóját mintha vasra verték volna.

A hivatalban egész nap ír, számol, senkihez sem szól. A fekete bagószag elkíséri... A pincéből jön, nagyon mélyről, kis rothadt gombaemberek úsznak benne... A hajába bújnak, ott ülnek a feje tetején, a papíron táncolnak, és a

fekete bagószag mélyről jön, olyan, mint a rothadó lehelet... Ott ül a fejében, Gyula szemében, mind a kettőben... Gyula hozza magával minden éjjel, belőle jön... Onnan tódul a fekete áradat, a szájából, az ujjairól. Ott van minden kis pórúsában, ott ülnek a fekete kis gombaemberek megszurkülten, lustán és betegesen, ott ülnek Gyula homlokán, a ráncában, a szája szögletében, a fáradt mosolyában, benné remegnek a hangjában, minden kis szavában ott ülnek a beteg, fekete kis emberek, és Gyulával együtt könyörögnek: „Ne hagyj el bennünket, Éva... Gyenge vagyok, Éva, beteg vagyok, Éva, s csak téged szeretlek... Egyedül nőttem fel, Éva... Nem volt, aki szeressen. Csak a te szerelmed marad meg nekem... Te vagy nekem az Egyetlen Ember... Te vagy nekem a vigaszom. Ha te elhagysz... megesz engem a fekete hullám... Ments meg engem... Minden úgy lesz, ahogy te akarod... Ha félsz tőlem, belehalok, Éva... Nem hagyhatsz el, Éva... Nagyon beteg vagyok... Belehalok, Éva...”

Sírni kellene ezen, zokogni. De nem tud. Mozgása is gépies, megszokott, lassan minden mozdulata megszokott lesz, merev, védekező mozgás-sorozat, melyet akkor végez, amikor dolgozik, vagy eszik – vagy amikor férjét keresi.

Már csak ezek a legszükségesebb mozdulatok vannak meg Évában, mintha másra nem is emlékeznek. Mintha elfelejtette volna a többi mozdulatot. A járása is furán szögletes és görcsös lett, bizonytalan, mintha félig tudna valamit csak, mindent csak félig ismerne, mintha elfelejtett volna mosolyogni, vagy a tükörbe nézni, mintha nem venne észre maga körül senkit.

Éva előbb megy haza a munkából. Valami haza kergeti. Nem számol azzal, mi a vélemény róla munkahelyén, elengedik-e vagy sem, nem reméli, hogy Gyulát otthon találja, nem gondol legközelebbi találkozásukra, olyan, mint a gép.

Mindennek a bűz az oka. A rothadt lehelet, a mélyről jövő, mindent elárasztó hullám, mely ráül az agyára, a szívére, a mellére, belekeveredik a nézésébe, s Éva már nem tudja elválasztani magát a szagtól, mellyel átítatódott, s amelyik ott várja az apjáéknál is, amikor hazamegy...

Levél fogadja otthon Évát. Gyula írásával, borítékba téve:

„Kis Szívem, Évám! Tréningezni mentünk a csapattal Makóra. Vigyázz magadra. Három nap múlva jövőnk vissza. Mikorra viszonzólátsz, megint a régi leszek. Hisz' ha nem: tudom, a sportkarrieremnek is vége... S a kettőnk ügyének is. Kérlek, maradj meg Té is a réginek, hiszen tudod, hogy kimondhatatlanul szeretek. A Te

Gyulád.”

Éva leült az ágy szélére. Akár végig is dőlhetett volna, hiszen minden úgy maradt, ahogyan reggel fölkeltek. Mellette a másik ágy érintetlen, s a szelnonon az ágynemű összegyűrve. A tükörsztalra téve egy szál piros szegfű, ki sem nyílt, máris elfáradt, kis füstös szirmú szegfű. Apró, meggyötört virág. Elhervadt a füstben. Megvénült, fonnyadt kis piros szegfű...

Éva felemelte, nézegette, aztán visszadobta a tükörsztalra.

A levelet végigbetűzte még egyszer. Megnézte, egyenesen mennek-e a sorok, hogyan írta a mondatokat egymásutánban, milyen gondolatokat idézhettek a szavak. Gyulában, akkor, amikor írta, – milyen magyarázatot adnak Gyula mostani viselkedésére. Miért zárta borítékba, miért írta rá az asszonynevét, miért nem úgy címezte csak, hogy: „Évának”? És miért nem várta meg, hogy megérkezzen Éva?... És hogy lesz ezután?... Marad minden a régiben?

Megint elolvasta a levelet, újra kibetűzte, megrágtá a benne lelt szavakat, mondatonként kezdte elemezni, saját magyarázatokat fűzött hozzá, aztán a zsebébe csúsztatta, és kinyitotta az ablakot. A folyosón is kinyitotta az ablakokat, hogy a nehéz, gomolygó levegő helyére tisztább kerüljön.

Az anyja már nem volt otthon. „Biztosan a fodrászhoz ment” – gondolta Éva. Neki is el kellene mennie...

Aztán mégis lefeküdt. „Három nap! Nagy idő! Nagy idő!” – töprengett-mélázott az ágyon.

De legalább ott jó helyen lesz... Ott nem engedik el éjszakázni, mulatozni. Ott mindent úgy kell neki csinálnia, ahogy a tréner előírja neki... Máskülönből könyörtelenül elkergetik. A kiváló sportteljesítményhez józan élet kell. Aki ezt nem bírja, elvesz...

Lassan kezdett fölengedni. Észrevette, hogy takarítania kellene. Átrendezi a szobát is...

Három nap nagy idő!... Úgy tűnt, mintha ő, Éva, most szabadságra menne. Mintha a három nap csak az övé lenne. Az apjával elmennék majd kirándulni,

moziba mennek az anyjával, rendbe teszi a fiókokat, levelet ír egy régi barát-nőjének, akit Kati helyébe léptet majd, elmegy a fodrászhoz is, s elviszi egy ruha-anyagját a varrónőhöz...

17.

Nem jött álom a szemére. A késői lefekvések észrevétlenül hosszabbították meg számára a nappalokat, már nem érezte, hogy múlhatatlanul szüksége van a nyolcórás alvásra, a teljes pihenésre, nem érezte se frissebbnek, se fáradtnak magát, ha csak egy-két órát aludt is.

Kint teljes csend ült már, szülei elmentek az üzemből rendezett estre, magukkal akarták vinni őt is, de nem volt kedve. Azt remélte, a legnagyobb megnyugvás a lefekvés lesz számára. Teljes sötétségben fog feküdni az ágyban, mint gyerekkorában, vagy fiatal lány korában, és minden magától fölidéződik benne. Mert az egyedüllet és a sötétség külön szórakozás volt neki annak idején. Ha egyedül lesz, végiggondolja életét, számot vet a jövővel, s megtalálja a választ Gyula mostani viselkedésére is.

A szoba némileg megnyugtatóan hatott már rá. Többszöri szellőztetés után érezhette a bútorok ecetes szagát, s a szétfűjt kölni illatát.

Gyula ágyneműjét is kicseréli, a bútorokat letörli, a parkettet felkeni... Rajta is tiszta hálóing... S most választ keres — a sok kérdőjelre.

Fel akarta idézni megismerkedésük pillanatát, amikor a szemük összesütött. Amikor a főnök sorra vitte minden kollégához, s bemutatta Évát mindenkinek. Gyulának utójára.

Mikor vele is kezét fogott Éva, már tudta, hogy ők összetartoznak. A nők irigykedve néztek rá, hisz Gyula azontúl csak Évával foglalkozott...

Éva feküdt az ágyban, a sötétben, s egyre látta magát és látta Gyulát, ahogy a bemutatkozáskor a szemük összekapcsolódik.

Aztán végigsimított meztelen karján, kemény mellén, megsimította a hálóinget magán, érezni kezdte a frissen mosott ruha szagát. Mennyire szereti Gyula ezt az inget rajta...

S már magán érezte a férfi szorító karját, tüzes száját a mellén, a nyakán...

Most már mindig így fog Gyulára gondolni?!... Becsukta a szemét, aludni akart. S jöttek a nem várt gondolatok. Gyula a hajába tűzi az ezüst hajtűt, Gyula levetkőzteti a kertben, ő bújkal, fél kiegyenesedni, hogy alakját véletlenül a járókelők fel ne fedezzék.

— Csodás vagy! — rohan hozzá Gyula. — Jók a vonalaid, ne szégyenkezz! Na, mutasd magad, kis buta...

Éva ledől a föbe, látszólag, hogy elrejtse magát, valójában azért, hogy Gyula mindenféleképp lássa... Igen, ösztönösen is megérezte, hogy a férfi a testét szereti legelsősorban, a testét, amelyre Éva mindig büszke volt, mert ruganyos, izmos és mégis nőies, a vonalai tökéletesek, s hosszú, bronz haja úgy hull a vállára, mintha aranyvörös zápor zuhogna...

Gyula ezután már többször levetkőztette Évát, otthon, az anyjéknál — de Éva most már nem akart erre gondolni. Valami mást akart Gyulában látni... A lelkét kereste, amelyik szenved, ha Éva nincs mellette, azt a Gyulát kereste, amelyiknek szüksége van rá. Talán, amikor megvették a kályhát... Gyula csak az ő kedvéért egyezett bele. Napokig otthon ült vele, igaz, de... de mégis unatkozott Gyula — zárta le gondolatát Éva.

Csak amikor az ágyban melegítették fel egymást, akkor találkoztak ismét.

Egyszer mintha valóban föltárta volna a lelkét, még ismerkedésük elején... Picit spicces volt, és elmondta Évának: mindig arra vágyott, még gyerekkorában, hogy az apja szeresse őt. De az apja úgy elhagyta őket, hogy most se tudják, hol lehet. Az anyja meg csak zsebpénzzel látja el. Rádiójuk, bútoruk, jó kályhájuk soha nem volt. Anyja jószágokat nevelt világ életében, a fiát meg rokonok, bent a városban. S ő bármennyire szerette is az anyját, nem szeretett hazamenni, mert otthon sötét volt és hideg, kicsi, homályos ablakok és idegenség. Az anyja mindig olyant várt tőle, amire ő képtelen. Képtelen falun élni, disznókat etetni, moslékot keverni, amikor a legjobb futballista a megyében...

Éva tovább kutatózott, min is lehetne lemérni Gyula szerelmét... Újra csak az ölelések, a forró csókok, a szerelmes szavak voltak a válaszok. De hát ez minden? Ennyi a kapcsolatuk lényege?! Ez a szerelem?!

Min lehet lemérni a szerelmet? Lehet-e egyáltalán mérni, vagy csak át lehet élni? A szerelmet talán csak át kell élni. S ő átélte, a csontjaiban érzi Gyulát, a vére Gyula nevét zengi, minden kis idegszála Gyulát érzi, akkor is, ha távol van, a lelke is tele van Gyulával...

És ha nincs is lelke?!... Ha csak egyszerű kis nőtény, akit semmi más nem érdekel, mint a szeretkezés? Hát, istenem! Nem lehet mindenki tökéletes és világ-megváltó... Nem lehet mindenkiből jó családanya, vagy kitűnő tudós...

Mégsem tudta megnyugtatni magát, mégis tovább kellett gondolkodnia. Hisz a hivatalban a csoportvezetőjük hangosan beszélt róla a múltkor: „Hogy lehet valaki ilyen, hogy semmi más nem érdekli, csak az, hogy a férje mikor öleli át.” Persze, ő akkor megsértődött, hiszen soha nem beszélt ő szeretkezésekről, még csak ilyenfajta vicceken se tudott nevetni... Sőt, másokat is leintett, ha disznólkodtak.

Lecsukta a szemét – aludni akart. Szinte hallotta Gyula szuszogását, érezte nagy kezének gyengéd simítását, haján a csókokat, a mellén, a nyakán...

Gyula kavargott benne – s ő tiltakozni akart ellene. Fölkattintotta a villanyt, s a fiókba túrt. Régi leveleket keresett, melyeket Gyula írt, még ismerkedésük elején... De csak lapokat talált – és egy megfakult naplót. Leült a földre, s taláalomra belenyitott:

Január 13.

Anyu fölbontotta egy levelemet, s a végén azt hazudta, hogy nem ő volt... Nem tudom, ki lenne más... Legszívesebben elmennék hazulról, hogy végre ne piszkáljon mindig, hogy ne avatkozhasson életem minden percébe...

Micsoda vihar tört ki, amikor anyja elolvasta ezt a naplórészletet! Ma sem tudja, hol találta meg a napló lakatjához a kulcsot, hiszen ő egyre új helyet keresett számára... Akkor nagyon sírt az anyja... Akkor elhitte neki, hogy őszintén fáj, amiért a gyereke ilyeneket ír róla. Pedig – ma is úgy érzi Éva – igaza volt: az anyja épp ezzel az örökös nyomozással, parancsolgatással, kicsinyeskedéssel vadította el magától...

Az anyja jócskán oka volt annak, hogy annyira ragaszkodott Éva – Árpádhoz:

Január 20.

Találkoztunk Árpáddal. Egész idő alatt mosolygott rám, és én lesütöttem a szemem. Nem is tudom, egyáltalán szóltam-e én egy árva szót is egész este... Nagyon szeretem! Aőről beszélt, hogy nősülni akar, és engem nagyon meg tudna becsülni... Elszavalta saját versét, majd Adytól mondott egyet, majd a Kalevalából idézett, aztán Sinka egy balladáját, aztán ismét egy verset, saját költeményét, amit hozzám írt. A karjába szorított és úgy vitt. Én becsuktam a szemem, és nem akartam elhinni, hogy ez igaz lehet.

Olyan volt minden, mint a mesében. Úgy éreztem, hogy minden mese... A fák, a holdvilágos égbolt, a csillogó hó... Becsuktam a szemem... Azt hiszem, nem beszéltem. Talán semmit nem mondtam Neki. Nem tudtam volna. Megbeszéltük, hogy másnap táncolni megyünk. Én intettem. Akkoriban mindenre csak intettem és mosolyogtam. Pedig sírni szerettem volna.

– Elviszlek Makóra az anyámhoz, jó?

Intettem. Ó, hogy szeretem az anyját, az apját, milyen rendes emberek lehetnek, hogy ilyen fiat neveltek.

„Tanulni fogunk és dolgozni... Nagyon sok dolgunk van az életben, hiszen csak most jöttünk rá, nem is olyan régen, hogy egymásért kell küzdenünk...” Én tudtam, hogy az „egymásért” szón – *mindenkit* ért... De engem is. S csak bólogattam. A frissen esett hóban a miénk volt az első lábnyom. Itt-ott a villanyfény megvilágított bennünket, de én csak mosolyogtam, mert úgy gondoltam, hogy ez úgyis csak álom! Álom, ami valóság lehetne, de nem lehet soha valóság!

Azt akartam neki mondani, hogy nem leszek a felesége. Nem akarok a felesége lenni – legfeljebb a szeretője... Bolondság... De Neki ezt hogyan mondjam meg... Majd holnap... talán holnap... Még azt hinné, nem szeretem... Nem, azt nem hiheti. Tudja, hogy szeretem! De hát a felesége mégse lehetek... Hogy is lehetnék, amikor ő olyan jó... Árpád jó és tiszta!... Én pedig... mégis csak voltam már valakié: Péteré.

Megérezhette, hogy baljós gondolataim vannak, mert újból a karjára vett, mint ahogy a gyerekét venné, és vitt a hólepte úton. Mellettünk a fák bólogattak, és egy teremtettt lélek sem járt, csak a hold világított. Talán meg se csókolta, azt hiszem, nem csókolta meg. Milyen furcsa, hogy én annyire tudjak valakit szeretni. Pedig olyasmiről beszélt, ami nem is szorosan kapcsolatos kettőnkkel: „...Mindenkinek

kötelessége, hogy a lehető legjobb ember váljék belőle. A társadalomnak pedig az a kötelessége, hogy biztosítsa az emberek számára mindazt a jót, amely lehetetlenül teszi, hogy nyomor és kiszolgáltatottság legyen a földön." Akkor megfogadtam magamban, hogy majd gondolkodni fogok ezen. Mert én nem vagyok tanár, mint ő. Ő okos fiú. Még életében soha nem volt más jegye, csak ötös. S a kötelező tantárgyakon túl, más módon is művelte magát. Szenvedélyesen szeret olvasni, s úgy meg tudja jegyezni a verseket, de még a prózai műveket is, hogy szinte szóról szóra elmondja. Vasárnap délutánonként a zene a szórakozása. De a zene se úgy ad neki szórakozást, mint teszem azt, nekem. Ő megérti, ha oratóriumot hallgat vagy operát, vagy éppenséggel szimfóniát. Nem csoda, ha megkukukol a társaságában. Pedig nem kérkedő, inkább egyszerű. Idegenes a kiejtése, kemény, keserű ránc a szájánál, és akkora magas, mint én. Azaz elég alacsony. Igaz, még ha magasabb lenne, se lenne világszépség, mert olyan sörte haja van, nem tudom, miért vágatja csaknem kopaszra a haját... És egy kicsit tömzsi. De azért nagyon édes. A ruhája is kopottas, pedig elég jól keres... A mozdulatait szeretem a legjobban. Minden mozdulatában harmónia van. Megnyugszom, ha vele vagyok, és olyan földöntúli boldog vagyok, hogy nem is gondolhatok másra, csak arra, hogy varázslat történik velem... mesebeli álom az egész... Franciául, oroszul, angolul beszél és ír, latinul az iskolában tanult. Képzettsége pedig matematika–fizika szakos tanár.

— Miért? Miért éppen matematika–fizika tanárnak mentél? — ezt az egyet merem megkérdezni tőle.

— Erre egy modern embertípus kialakításának gondolata vezetett — felelte. — Esményképemben a természettudományi érdeklődés és a művészi hajlam teljes harmóniában van. Számítalan tanárom volt, és van, sőt barátaim közül is többen vannak olyanok, akik ezt megvalósították magukban, és jó példát mutattak nekem. Természettudományi érdeklődésem különösen az atomfizikára irányul. Az emberiség jóléteért akarok harcolni, mivel meggyőződésem, hogy a jólét az első feltétel ahhoz, hogy az embereket boldoggá tegyük, a születéstől a sírig. Mert ha azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék nemesebben érezzen, harmonikusabban és kiegyensúlyozottabban éljen, akkor nekünk sokat kell dolgozni, Éva... És mindenkit arra kell nevelnünk, hogy a jót sajátítsa el, érted, Éva? Hogy mindenki a jót sajátítsa el, s azt mindenki képes legyen megkülönböztetni a rossztól... Azt hiszem, ez az embertípus megfelel a mai idők követelményeinek. Juhász Gyula mondja: „Itt nem boldogul más, csak aki alkot, aki munkás.”

Hát hogyan is tudtam volna megmondani neki, hogy én nem vagyok jó. Én nem a jót tudom elsajátítani, én mindig csak a rosszat sajátítottam el. A szüleimmel is mindig ellenkeztem. Mindig mást csináltam, mint amit kellett volna. Ebben láttam az öröömöm. Nem tudom, miért... Talán, mert apámnak nem volt ideje rám; talán, mert anyám túl erőszakosan akarta rámtukmálni azokat a szokásokat, amelyek jók lehettek az ő lánykorában, 1930-ban, de nem ma... Mégis utálok magam érte, s úgy érzem, nem lehetek ennek az embernek a felesége... Pokollá tenném a napjait... De ha azt mondanám neki, hogy csak éljünk együtt — rosszat tételezne fel rólam. Pedig én csak azért... mert igazán... igazán szeretem... Csak érte nem akarok a felesége lenni. Megmondanám, hogy akkor hagy el, amikor akar... Nem bánom, gondoljon rólam bármit...

Február 1.

Makón volt, a szüleinél. Ahogy megjött, megállt az ablakunk előtt. Nagyon esett a hó. Megsajnáltam, kiszaladtam hozzá. Anyu kendőjét vettem magamra. Este nyolcra Gyulát vártam. Gyulát, aki követ, mint az árnyék, aki miatt irigylenek a nők a hivatalban. Egész idegenül csengett a hangom, amikor megmondtam neki. Azt hittem, nem hiszi majd el. De elhítte. Azt mondtam: „Másvalakit szeretek.” Talán valóban szeretem Gyulát?... Mindenesetre, meghatott a makacssága, s az, hogy láttam: ebben az emberben, akit mindenki csak úgy emleget: „a falu bikája” — van valami jó is, amit én kihozhatok belőle... Nagyon nehéz volt Árpí szemébe nézni. Azt reméltem, nem hiszi majd el. De elhítte. Megfogta a két karom és magához ölelt. A fejemhez hajtotta a fejét. Meleg volt a szája, amivel a hajam megcsókolta... Akkor, akkor kellett volna azt mondanom, hogy: „Nem igaz! Csak téged! Csak téged akarok szeretni!” De nem mondtam... Valami összeszorította a torkom. Félttem, ha kiderül, hogy nem mentem „tisztán” a házasságba: megutál. Gyulától este egy manikűrkészletet kaptam. Örültem neki. Anyuéknak nem szimpatikus Gyula. Legalább izgalmas lesz... Én, én csinállok embert belőle!

Éva most egy teljes évet lapozott át.

Összevesztünk Gyulával. Folyton féltékenyekedik. Elhatároztam, hogy megkeresem Árpádot. Tudtam, hogy délután és este a könyvtárban találok. Elmentem. A második asztalnál ült, az asztali villany már égett előtte. Még sose dobogott így a szívem. Szinte gépiesen léptem feléje. Ő felnézett. Láttam, ugyanazok az érzések mennek benne is végbe, de nagyon komoly maradt. Talán a szemem könnyörgött, talán a szám... Talán az egész megjéjesésem merő bocsánatkérés volt. Tudom, rám volt írva, hogy csak őt tudom, őt fogom igazán szeretni az életben. Eléje ültem, az első asztalhoz. Meggyújtottam én is a villanyt, és egy magammal hozott tankönyvet kezdtem tanulni. Megint be akartam iratkozni az egyetemre... Azt hiszem, tudtam előre, hogy most már minden késő. Mégis írtam neki. „Ma este ráérek. Akarod?” Hátratettem, az ő asztalára. Nemsokára jött a válasz: „Nagyon sajnálom, Éva. Foglalt vagyok.” Mikor elém adta, persze, nem számítottam erre. Olyan biztosnak hittem. De hiszen egy év telt el azóta! Én mégis azt hittem, hogy még szerethetem egyszer. Ha most megmondanék neki mindent! Hogy akkor, egy évvel ezelőtt, csak azért nem mondtam igent... De hát már késő. Észrevettem, hogy az ajtóban áll. „Elmegy” – gondoltam magamban. Megint odanéztem, találkoztam a szemünk újra, és mi akkor, ott, elbúcsúztunk örökre. Sokáig nézett, én is néztem... És most már minden késő. Azt kérdeztem szemmel: menjek? Azt hittem, megérti... Ha megértette is, nem válaszolt, csak a szeme volt nagyon szomorú.

18.

Viszonylag vidáman telt el a három nap, Éva „szalmaözvegysége”. A szülők autókirándulásokat szerveztek, s lányukat mindenüvé magukkal vitték. Éva a harmadik napon szabadságot vett ki, hogy a lakást rendbe hozza. Anyja sütött, Éva rendezgetett. Csengettek. Éva kiszaladt a kapuhoz.

– Szervusz.

– Szia.

– Beengedsz?

– Tessék. – Éva kitérte a férfi előtt a kaput, de nem mozdult onnan.

– Éva, fontos dologban szeretnék veled beszélni...

Éva mosolyogni próbált. Péter megfogta a kezét:

– Gyere, vezess be... Persze, ha akarod, itt is maradhatunk... Remélem, nem hagytad abba a nyelvtanulást?!... Ezért jöttem...

– Mindent abbahagytam, nem a régi vagyok már – szaladt a ház felé Éva: – Nem tudok semmit, nem értek semmihez.

Az orvost megcsapta Éva szomorúsága. Gyorsan magáról kezdett beszélni.

– Egyedül élek. Már arra is gondoltam, veszek a Bakonyban telket, építek rá, a saját kezemmel, és gazdálkodni fogok.

– És mi van a hályogoperáló műszereddel?

– Bevált, használják. De nem a szemsebészetben dolgozom már. Most más izgat. Kutató orvos lettem, és hülye vagyok az angolhoz. Az igazgatóval már meg is beszéltem, hogy alkalmazna téged. A németben hogy haladtál azóta? Fordítottál azóta is? Az orosz, tudom, nem felejtetted el... Nézd, én nem mondom, hogy azonnal válaszolj, de meggondolandó. Csak egy kikötésem van: fáradhatatlannak kell lenned. A mai ember idegrendszeri labilitását a hormonok egymásrahatásának összefüggésében vizsgálhatjuk.

Éva bevezette az orvost saját szobájába. Amikor elhaladtak a konyha előtt, az anyja kijött eléjük.

Azon gondolkozott, honnan ismeri ezt az embert.

– Anya, egy régi barátom... Siessél, gyere beljebb, a szobámba. Különben én mindent elfelejtettem... Hiszen tudod, meg is buktam.

– Matematikából. De idegen nyelvből – kiváló vagy. Én is bizonyíthatom, egyetlen nyári tanulás alapján sokkal jobban tudtál németül, mint én, aki évekip kínlódtam vele. Hát látod, úgy kell tanulnod, ahogy azon a nyáron tetted. Nekikezdesz újra a nyelveknek, és elsejétől odajössz dolgozni. Mennyi most a fizetésed?

– Ezeröt.

– Ott többet is megkaphatsz.

– És veled mi van?

– Hogy megnősültem-e? Ugye, így értetted? Vagy megnősülök, vagy belevetem magam a munkába. Más kiút nincs számomra.

– Mind a kettő megfosztana látszólagos „szabadságodtól” – vágta hozzá élesen Éva.

– Az az igazi szabadság, ha valami jónak teljes szívvel a rabja tudok lenni – válaszolta elgondolkozva a férfi, s Éva nem tudta, hogy miért akarja még mindig, újra és újra megbántani:

– Van a városban elég nő. Neked egyre megy úgyis. Az inspekciós szobádban igazán bármelyik fölkereshet.

– Nincs inspekciós szobám. És lehet, megengedem, az ember nem lehet mindig szent. De jellemtelen csibésznek mégse érzem magam, van céloom. Életcéloom. Mindig volt. Tudtam, mit kell csinálnom – s ezt nem nagyképűségből mondom. Így volt.

– Milyen igaz! Igen, mindig tudtad, mit kell tenned! – mondta szúrósan Éva.

– Ne haragudj, de így, a vakvilágba, céltalanul – nem élhetsz. El fogsz jönni, és fordítani fogsz.

– És ha nem megyek el?

A férfi elővette a táskájából a könyvet.

– Próbáld meg.

Éva félve és kíváncsian hajolt a szöveg fölé. Egy idő múlva fordítani kezdett. Egy-két szakkifejezés kivételével mindent lefordított.

– Na látod! Próbáljuk meg a némettel is!

Aztán az oroszot vették elő, és Éva szeme a boldogságtól megharmatozott: ment, mint a karikacsapás.

– Holnap bejössz az igazgatóhoz, és minden segítséget meg fogsz kapni.

– A jogra akartam beiratkozni.

– Beiratkozol a nyelvészetre. *Magadból* indulj ki! Ha a te Gyulád a jogot kezdte, és elzüllötte az eszét, te nem fejezheted be helyette az egyetemet. Különben se neked való. Ez viszont... zseni vagy Éva! Ha én így tudnék idegen nyelvet beszélni...

– Nem tudok beszélni! Ez csak látszat...

– Jó, legyen „látszat”. Egyébként jól vagy?

– Olvastad Kaffka Kastélyát? – kérdezte vissza kihívón Éva.

– Képzeld, nem olvastam! – válaszolta Péter.

– Éva nevetni kezdett. Hangosan hahotázott.

– Most mit nevezsz? – kérdezte a férfi.

– Hogy én sose tudtalak kiismerni téged. Azt hittem, önző és jellemtelen vagy, és csak úgy tudsz boldogulni, ha másokat kihasználsz. S kiderül, hogy ebből egy szó sem igaz... De hát akkor miért tudtál olyan lenni hozzám?!

– Majd egyszer azt is megérted, Éva... Ezeket a könyveket most itt hagyom nálad, és holnapig rágd át magad rajtuk. Holnap tízkor vár az igazgató. Aztán... bátran, magabiztosan!

Éva most már felszabadultabban nevetett. Úgy érezte, még soha nem volt ilyen erős.

– Ha az idegrendszer – magyarázott a férfi – a hormonokkal teljes biztonsággal tudjuk szabályozni, ezer és ezer ember kapja vissza az önértékelését.

– Lehet, hogy az önértékeléssel hiba van, de az idegrendszeremet nem tudod megváltoztatni. Különben a hormonjaim remekül végzik a munkájukat.

– Amíg magadat nem tudod a megfelelő szinten értékelni, másokat sem tudsz kellőképp megbecsülni.

– Én mindenkit elismerem... és mégisincs önértékem... – mosolygott Éva most már szelíden az orvosra.

Péter zavartan bámult kifelé, úgy turkált a zsebeiben.

– Látod, itt van ez a gomb. Körülötte a te nagy vörösseszőke hajad és az én feketém. Mindig magamnál hordtam. Nézd, én eleinte nem akartam felelősséggel lenni irántad. Én csak a munkámnak akartam élni, érted? Mielőtt megismertelek, operáltak, rákkal. Hogy mondtam volna meg neked?

– Ahogy most.

– Mindenkit kerültem. Világéletemben olyan ember akartam lenni, mint mindenki más, és nem voltam olyan, mert rákos voltam. És akartalak, Éva. Elhitetni magammal is, hogy egészséges vagyok. Nekem te adtad vissza az önértékemet. Akkor. Sajnos, én is csak később jöttem rá, mikor már eltűntél.

Éva apja rögtön letegezte a fiatal orvost. Úgy fogadta, mint lánya megmértőjét. Évának feltűnt, hogy Péter nem mozdul az apja mellől. Ertették egymást.

Táncolni vitték őket a szülők. Éva ugyan a folyóparton akart kocsikázni, de az anyja hallani se akart róla.

– Szórakozz. – súgta lánya fülébe –, ennek komoly szándékai lehetnek.
Éva nem merte megmondani anyjának, hogy Péter az az orvos, akivel Pesten találkozott...

*

Péter remekül táncolt, s Éva azon vette észre magát, hogy ő ezeket az új táncokat nem tudja. Nem tud tvisztelni. Péter megmutatta, valami derengett is, hiszen a presszóban sokszor látott már ilyen táncot, de őt asszonykorában nem vitte táncba Gyula. „Nem egy komoly asszonynak való a tánc!” „Nem vagy te ringyó, hogy vonaglni tanulj, mikor már van férjed.” S Éva nem vonaglott. Am most jólesett éreznie, hogy a régi gavallérok közül még megnézik egy páran.

Késő estig maradtak a kerthelyiségben. A zene ismét meghódította Évát. Fia-talnak érezte magát. Tudta magáról azt is, hogy most még érdekesebb a férfiak szemében, volt udvarló száma, mert már asszony. Szíve szerint vadul járt volna a tvisztet, valójában csak az ütemre mozgott, büszkén, emelt fejjel. Minden egyes mozdulata felszabadulásra váró, kitörni kész mozdulat volt.

Ma már harmadik napja. Ma kell hazajönnie Gyulának. Arra számított, egy korsó sörre csak betér hazafelé menet a kerthelyiségbe. De Gyula nem jött. A zene továbbra is lázította mozdulatait, s ha Péter fölkeréte, ment vele. Aztán, órák múlva, lassan elhalkult körülötte a zene, s ő ugyan járt a táncot, de már nem büszkén, fölemelt fejjel, hanem vadul, tvisztet a tvisztért... Kígyózó mozdulatai lázítottak... Gyula Makón maradt, ott iszik, s Évát most már a „csakazértis” táncoltatta. Minden kis porcikája táncolt. Péter már alig bírta. Körülöttük mind abbahagyák, és csak Évát figyelték, Éva pedig a bejáratot. Nem érzett fáradságot. Ruganyos, izmos teste ütemesen ringott.

Péter álmélkodva fürkészte Éva szemét.

19.

Mielőtt elment hazulról másnap, megnézte a levélszekrényt, megnézte a kert minden bokrárt, nem bújt-e el oda Gyula. Végül megállapodott magában, hogy reggel fog érkezni az autóbusszal.

Sietett a villamosmegállóhoz. Épp. hogy elérte a Fő téren a beérkező villamost. Kati intett feléje. Éva nem akarta észrevenni: a „grófék” villája óta kerülte Katit. De barátnője hozzáfurakodott:

- Hallottam, hogy letartóztatták a férjedet!
- Mit?! – Éva leszállt a villamosról.
- Hát nem vagytok külön?!

A járókelők mind rájuk néztek. Éva riadtan nézett vissza. Talán már ők is tudják?...

- Mit mondtál?!
- Ne haragudj... Azt hittem, tudod. Azt hittem, örülni fogsz... Úgy tudtam, külön éltetek...

– De miért, hogyan? ... Az nem igaz!

Katinak jött a villamosa, és elsietett.

Rengeteg ember szaladgál errefelé. Van olyan is, aki kényelmesen jár, de aki megáll és mozdulni sem tud, mint Éva, olyan egy sem akadt.

A második villamosra felkapaszkodott. Úgy érezte, hogy mielőbb oda kell érnie a munkahelyére. Dolgozni fog... Hátha szétoszlanak ezek a lidérces gondolatok...

Bent nem mert senkihez szólni. Hozzá sem szóltak. Már kezdte elhinni, hogy nem is találkozott Kattival, csak túlfeszített idegállapota játszotta vele ezt a lehetetlen játékot. Szó nélkül számolt, írt, aztán Makón a Vasas sportkört kapcsoltatta. Keze még rajta volt a kagylón, amikor a főelőadó hozzálépett:

- Ne keresse Éva, a férjét. A rendőrségen van. Letartóztatták.

Megismételte:

- Igen. Letartóztatták.

– Éva Gyula szemét látta, miközben a főelőadó halkán tovább beszélt valamiről. Mintha azt mondta volna Gyula szeme: „Igen, így kellett lennie, Éva, gyenge vagyok, Éva, nem tudtam, hogyan kell élni, nem tudok élni, Éva...”

Aztán – foszlányosan – megint hallotta a főelőadó szavait:

– Vasárnap történt. A meccs után. Jöttek ki a fiúk az öltözőből, mikor két detektív mögéjük állt, és a vállukra tették a kezüket: maga, meg maga meg maga, velem jönnek...”

„Ilyen befejezetlen az élet, Éva” — mondta Gyula szürke szeme. „Valamit nem csináltunk jól, Éva. Megmondanám, ha tudnám. Valami kiégett bennem, Éva, mielőtt tudtam volna a létezéséről.”

„A gyerek se kellett, Éva... nem akartam a gyereket... talán jobb is. Egy büntetett apa gyereke mire nevelődik az életben? Másképp kellett volna, Éva...”

20.

A kutatóintézet igazgató-főorvosa előtt állott.

— Az az elképzelésem, hogy intézeten belül fogjuk magát a szakmában továbbképezni. Természetesen a nyelvtanulást is intenzíven kell végeznie, hiszen szakkikkek fordítását bizzuk magára. Nálunk megfeszített munka folyik, különben, ha bárminő jellegű problémája van, nyugodtan forduljon hozzám, a segítségére leszek.

Körülvette az intézetben; megkötötték a szerződést.

Éva mindent gépiesen aláírt. Péter Pesten volt. Helyette kis fiatal orvos jött be, örömmel mutatkozott be Évának, és nyomban megkérte, segítsen lefordítani egy angol szakszöveget. Körülállták. Éva szíve a torkában dobogott, alig hallhatóan beszélt.

— Már holnap áthelyezését kérjük a banktól. Én, sajnos, csak oroszul és németül tudok — búcsúzott a fiatal orvos. — Nagy szükségünk van magára!

„Nagy szükségünk van magára!”

Évában sokáig dorombolt a búcsúmondat. Különös feszültség kerítette hatalmába. Fiatal, erős, céltudatos emberek közé fog kerülni... A főorvos sincs több harminchét évesnél. S végre neki is lesz legalább „szakmája”, amelyben eligazodik, amelyhez mindig vissza tud térni, amely értelmet adhat az életének, fölemelheti, s biztosan a hormonoknál is jobban visszaadja „önértékelését”.

Ezek nem az apjára való tekintettel veszik fel, mint a bankosok, s nem fekete-főzés lesz a fő tennivalója...

„Ha az ember teljes erővel küzd a kitűzött célért, hasznos nyomot képes magyni a föld felszínén” — jutott eszébe Árpád mondása. Az a gondolat férközött a elkébe, hogy Árpáddal kell hasonlítani. S bizonyos mértékben Péterhez is, akit, így látszik, félreismert.

Tímárné most elébe ment a lányának egész a kapuig:

— A Gyulát szemérem ellen elkövetett bűnért lecsukták! Süldő lányokat itattak le, erőszakoskodtak — mondta.

Lányát figyelte, Éva meg az anyját.

A tücskök javában ciripeltek, s Évának nem jutott egy szó sem az eszébe, amivel tiltakozni lehetne.

— Apád öngyilkos lesz szegényében. Ilyen a mi családunkban nem létezzet. Azt hiszed, a munkások apád üzemében nem fogják a fejéhez vágni: „Tizenhárom éves lánnyal erőszakoskodott a veje!”

Éva eljött hazulról. Régi vágya volt Magdát felkeresni. Magdát, akit ómiatta hagyott ott Gyula. Magdát, aki végigjárta már ezt a kálváriát. Elhatározta: nem halasztja tovább. Hiszen a gimnáziumban egy osztályba jártak, s Éva mindig Magda szépségét és Magda tehetségét irigyelte. Azt, hogy szépen szavalt. Meg még valamit. Magdának volt célja, volt mindenről helyes véleménye, volt önértékelése. Azért is örült akkor, az esküvő napján, hogy Gyula az ő férje lett. Akkor azt hitte, valami olyasmit vett el Magdától, ami értékessé teszi majd az ő életét. Erőt érzett magában arra, hogy Gyulából minden jót és nemeset kibányásson. Hitte: ő fogja megváltani a férfit. S bízott benne, hogy Gyula is megváltja őt az anyja „zsandárkodásától”.

Sűrű felhők gomolyogtak az égen. A szél úgy fújt, mintha minden porcikáját át akarná fújni. A szél körülkerítette Évát. Viharral telítődött ő maga is, vad viharral.

Az előtte húzódó keresztutcából fiatal pár fordul eléje. Mintha Gyula kísérné a biciklije mellett lépkedő Magdát... Az arcát nem látja ugyan jól, de a mozdulata... Mégse csukták volna le?! Ha közelebb merészkedne, talán Magda hangját is hallaná... Most csak Gyula beszél. Lehajol Magdához, kedvesen, lágyan, behízsgál, mint mikor jókedvében neki is duruzsolni szokott. Éva tudja, mit mondhat:

— Meg kell, hogy érts! — fogja meg Magda karját Gyula. — Tudni akarom, megvársz-e? Mondd! Talán csak egy hónap lesz az egész. Nem én kezdtem, majd minden bebizonyosodik. Tudnom kell! Hozzád akarok visszajönni! Magda! Vála-

szolj! Éva nem hozzám való! Ő kergetett bele ebbe az örökös idegfeszültségbe, nem bírom vele. Te kellesz, aki megért! Beszélj, Magda! A gyerek is hozzám köt.

Éva lemaradt tőlük. Így, távolról is figyelhette őket, hiszen nyílegyenes úton haladtak végig.

Gyulának minden mozdulata lágy volt. A háta hajlott, az arca öreges. Mintha megbomlott volna valami az arcán. A régi düh helyett kétségbeesés és bambaság, mint a nagyon részegek képén... Éva csak Magdát sajnálta. Magdát, aki – úgy látszik – még mindig szereti Gyulát...

Mar messze jártak. Éva addig nézett utánuk, míg Magdáék házában el nem tűntek.

A szél még erősebbé dagadt. A viharnek már a szagát is érezni lehetett. Éva azt a bizonyosságot szerette volna, hogy Gyula nem megy be Magdához.

A szél ágakat vagdosott a földhöz, s Éva az esküvőjére gondolt... Boldogan készült rá. Varrónő öltöztette fehér ruhába, a varrónő tette fejére a mirtuszágat, a hosszú, fehér fát్యollal.

Varrónő De gyönyörű menyasszony maga, Évike... a ruha is nagyon szépre sikerült. Hanem a vetélytársnő... a kis fiatal mama... Azt mondják, ma engedik ki a kórházból... Az majd hová viszi a kicsinyét?! Azt mondják, nem akar élni! Azt mondja, akkorát csalódott, hogy nem tudja újramezteni az életet. Az a szép nő!... Mit tetszik szólni hozzá?

Éva lehajtja a fejét, és nem akarja hallani, mit is szólt akkor hozzá. Mégis látja magát – s mintha a szél ordítaná, amit akkor ő mondott:

– Mindenki ezzel jön hozzám! Miért nem volt okosabb?! Tudhatta, hogy a férfiak mind olyanok... Különbön is sok mindent hallottam én már felőle. Elvégre, ha az a férfi engem választott!...

Az anyja akkor robbant be:

– Kész vagy már, Éva? Mehetünk? Képzeld – súgta –, Gyula még nem jött... Éva csodálkozott.

Varrónő: Valami baj van talán?

Az anyja suttogva, hogy a mellette álldogáló varrónő ne hallja:

– Nem jött a vőlegényed...

Varrónő: Ugyan!... Az a szegény kis nő is... tetszik tudni, akinek gyereke van tőle.

Az anyja: Az más téma, kedvesem. Éva sokkal komolyabb. Éva nem hagyja csak úgy magát.

Varrónő: És szereti, Évácska?

Az anyja beszélt helyette:

– A szerelem majd megjön. Évát nem lehet csak úgy rángatni... Meg csak úgy – gyereket csinálni neki...

Az apja megállt kocsival a varroda előtt, ők beszálltak, egy kanyar a másik utcába, és már ott is voltak a tanácsháza előtt. Fönt, a nagy teremben ember ember hátán. Egészen ismeretlenek is. Éva vissza szeretett volna futni. Az a nagy ünnepélyesség... Virág mindenütt. Orgonaszó, s a vőlegény sehol.

Az anyja a fülébe súgta:

– Elmegyek és idehozom!

– De hát hová?

– Szerinted hová mehetett?!

Az anyja eltűnt, Éva állt, mint a szobor, kezében fehér menyasszonyi csokor. Az anyja meglelte. Gyula a ligetben volt, egy bokor alatt ült. Épp akkor tért magához. Szeme bedagadva, szája eltorzulva, ruhája elszakadva.

– Mi van veled? Beszélj! Az egész násznép rád vár!

– Magda két fivére megtámadott. Boxerrel. Azt mondták, ha el megyek az esküvőre, megölnék...

– Ölnek, vagy nem ölnek, gyérünk!

Az anyja elcipelte Gyulát egy kozmetikushoz.

– Amíg helyrehoznak, elmegyek neked ruháért, és megyünk az esküvőre!

Gyula mindent gépiesen csinált, lélektelenül.

A kozmetikusnő nem tudott elég gyengéden nyúlni a férfi arcához, az minduntalan fölajdult. Végül is összetörtén, véraláfutásosan, öregén ment Gyula az esküvőre.

Hirtelen éles kontúrokkal rajzoltan látja Éva Magdát, amikor... az esküvőjük napján kijön a kórházból, kezében a pólyással... Majd hirtelen tisztán hallja, amint egy diákújságból Pécsi Gabi versét szavalja a pad tetején:

„Mi pulóveresek,
Kiket sisakfejúeknek is neveznek,
Egyszerűen és világosan élünk...

... A mi szerelmünk nyílt,
Mint a napos betonutak, és
Oszinte, mint egy pohár víz...

... Meteorsorsú szíveinkről egymásra tűznek tiszta fények,
És egyre fogy köztünk az árnyék...”

Aztán megint csak a csecsemővel látja; a pólyás felsír, Magda csitítani próbálja, dúdol neki, mindhiába...

Beszél hozzá:

– Ne sírj... Ha sírsz, én is sírok... Hát mit tegyek? Bizony, fönt keringünk már a magasban, idegen csillagokat hódítunk meg, de hogy mi fáj az embernek belül... azt soha senki nem kérdezi. Nem tudhatom, mi bajod...

Magához öleli, babusgatja, sír ő is vele, majd letelepszik valahová, és megint beszélni kezd neki. A gyerek elhallgat.

– Hazamegyünk... Ne félj tőlem... Én mindent megteszek neked... az anyád vagyok. Szeretni foglak, szeretni fogjuk egymást... megfogom a kezed, szorosan, egész szorosan... Úgy, ahogy te máris képes vagy... Aztán... majd valamit kitalálunk, hogy én is megvigasztalódjam. Legjobb lenne elmenni innen, kettőnknek. Ha már elhagyott az apád...

— — — — —
Mikor Éváék kijöttek az esküvőről, Magda ott ment el előttük, kezében a pólyással. Lehajtotta fejét, és elkanyarodott előlük. Éva hallotta anyja hangját:
– Szégyentelen! Hogy mer erre járni a kölykivel?!...
— — — — —

Éván a vékony nyári ruha átázott. Úgy érezte, rohannia kell Magdáék háza felé, ahol Magda és Gyula vannak a gyerekekkel, és meg kell akadályozni... Úgy érezte, rohan, pedig csak viaskodott a széllel, amely minduntalan megtámadta.

Elszántan lépett be Magda lakásába. A zajra egy kisfiú és Magda sietett elé. Éva úgy érezte, hogy le kell borulnia Magda elé, és bocsánatot kell kérnie tőle. Mindenért.

– Gyere beljebb, Éva...

– Nem, nem! Bocsáss meg!... bocsáss meg nekem... Magda, nem tehozzád való! Állat az... állat!... Szennycafát, nem ember! Ne engedd magadhoz... Bocsáss meg, de ha nem is bocsátasz meg, küldd el, mert tönkretesz, mint engem... Magda fölemelte Évát, és átölelte.

– Sokat szenvedtél mellette. Éva. De ne félj, nincs itt... Gyere beljebb.

Magda most is lányos volt, finom, megnyugtató, Éva ráborult és zokogott.

– Bocsáss meg!... bocsáss meg... túl jó voltál... Nem szabad lett volna hagynod... Akkor még a tiéd volt...

– Hagyjuk ezt, Éva. Gyere, nézd meg a lakásunkat, hidd el...

Egy férfi jött ki az előszobába, átfogta Magda vállát, s egymásra nevettek.

– A férjem – mutatta be Magda a férfit.

Éva csak akkor eszmélt, hogy egy magas, idegen férfival áll szemközt.

A férfi is hívta Évát a lakásba, de ő csak a fejét rázta, és zokogva rohant ki a viharos estébe.

Kint, a kapunál egy kék Wartburg várakozott rá. A volánnál Péter cigarettázott.
– Meglátalak az előbb az esőben – mondta. – Hogy jutott eszedbe esernyő nélkül nekivágni?... Gyere előre, mellém, a motor majd melegít...

Éva vakon és siketen futott tovább.

Vége.

EMBER VAGYOK

*a milliárdok közül,
szeressétek vézna vállamat,
ruhaszitta bőrömet
csókoljátok meg asszonyok,
értelmes tekintetemet
őrizzétek meg férfiak,
s emlékezzetek továbbélők
redősödő nyílt homlokomra.*

*Ember vagyok a milliárdok közül
egy.
Nézzétek el botlásaimat,
esetlen léptem
visszhangozzon a szívetekben.*

*Vágyaimat, álmaimat lövelem,
mint csillag veti fényeit,
ne kóvályogjanak végtelen úrben,
találkozzanak milliárdokéval,
s kapcsolódjanak egybe, mint szoros ujjak,
s ha lépünk, himbálják ki szeretetünket
s kedves dalaink ütemét.*

*Ember vagyok a milliárdokból,
egyetlenegy múlandó csoda,
soha vissza nem hozható,
pillanatra sem rögzíthető
élet,
életdarabka:
évek a milliárdok közül,
sors-rész, s részként is egész,
mégis negyede, fele, ezrede egy lehetőségnek,
s milliárd lehetőség,
talán és bizonyosság,
esetlegesség vagy merev törvény,
ember a milliárdokból,
gombot felvarrni nem tudó,
60 kilós hatalom: ember,
ízék, zamatok cinkosa,
ágyéktól sirig mozduló,
pillanatait temető,
évezredekét alkotó,
tükrében híjas fogait
évezredek, leletnek látó
ember.*

*Emlékezzetek továbbélők
beszédemre, gesztusaimra,
egyére a milliárdokéból,
mint én is, míg bírok,
mindnyájatokéra emlékezem.*

BORVENDÉG BÉLA

AZ ISMERETLEN ÉPÍTÉSZEZET

Számos jel figyelmeztet arra, hogy közvéleményünk növekvő érdeklődéssel figyelni építészetünk alakulását. Úgy tűnik — és lehet, hogy ebben az építészetünket az utóbbi néhány évben ért nem is kevés nemzetközi elismerés is szerepet játszik —, hogy ma sokkal kedvezőbbek a feltételek az építészet közüggvé tételére, mint korábban bármikor voltak. Tagadhatatlan, hogy e növekvő érdeklődés még meglehetősen esetleges, felszínen mozgó, a lényeg azonban az, hogy a közvélemény a tulajdonos felismert jogán kezdi felmérni építészeti eredményeinket és természetesen kudarcainkat is. Az *Élet és Irodalom* június 25-i számában Major Máté akadémikus felveti a kérdést: művészet-e az építészet, pontosabban: művészet-e a mai építészet. A kérdés feltétlenül jogos, mégis a válasz helyett most inkább a kérdés ki nem mondott, de nagyon lényeges második felével kívánok foglalkozni. Fogadjuk el, hogy az új építészet is művészet — természetesen igen sajátos művészet —, ám elképzelhető-e művészet közönség nélkül, virágozhat-e az építészet úgy — hogy az egyes épületekbe sűrített művészi mondanivaló „címzett ismeretlen” jelzéssel jut vissza a nagyon is szűk szakmai körökbe.

Mert lehet, hogy a közvélemény *elvben* elfogadja az építészet művészi rangját, a *gyakorlat* azonban (és ebbe sajnos a hivatalos gyakorlatot is bele kell ért-sük) nagyjából figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az építészeti alkotás *nem csupán anyagi érték, hanem anyagi és szellemi értékek egymástól elszakíthatatlan egysége*. Példák tucatjával lehetne bizonyítani, hogyan és milyen formában érvényesül ez a közömbös vagy éppen szűk látókörű, mechanikus szemlélet. Elég csupán arra utalni, hogy *gyakorlatilag* a tervező szerzői joga már a felépítés időszakában sem érvényesíthető, nem is beszélve az épület használatbavétele utáni időszakról. Magától értetődő, hogy egy vers szavait nem lehet nyomdatechnikai okokra való hivatkozással — természetesen a szerző beleegyezése nélkül — csereberélni. Ugyanígy az sem lehet kérdés, hogy szükség van-e mondjuk a gépkocsivezetést bizonyos kvalifikációhoz kötni. Építési gyakorlatunkra interpretálva ugyanezek a kérdések értetlen csodálkozáson, rosszabb esetben gyanakvó ingerültségen kívül más választ nagyon ritkán kapnak.

Talán közhelyként hat, de tény, hogy az építészeti végig kíséri az ember életét: életünk javát mesterségesen létrehozott térbeli kereteken belül éljük le. Ez a mesterséges környezet mélyrehatóan befolyásolja életformánkat, szokásainkat, visszahat fizikai és szellemi egészségünkre, magatartásunkra. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy ha az építészeti ilyen szorosan összefügg mindennapi életünkkel, mivel magyarázható mégis a nagyfokú közömbösség vagy éppen gyanakvás, amely már a kérdés pusztá felvetését rendszerint kíséri?

A sok tényező közül talán a legdőntőbb az építészet és ezen belül a tervezés lényegének félreismerése, meg nem értése.

Az épületek igen nagy értéket reprezentáló tárgyak, sőt, használati tárgyak. Rendeltetésük az, hogy az ember különféle tevékenységei számára tartósan védett tereket biztosítsanak. Az épületeket általában bizonyos konkrét tevékenységek befogadására hozzák létre. Maguk a tevékenységek azonban nem állandóak, hanem — éppen napjainkban — nagyon is gyorsan változnak, bővülnek, bonyolultabbá válnak; így könnyen előfordulhat, hogy az épület és funkcionális tartalma között ellentmondás adódik. Ha valaki kihizza a ruháját — ez is gyakran előfordul napjainkban —, nyilván újat kell vásároljon. Az épület azonban túlságosan is drága, értékes használati tárgy, tehát szó sem lehet arról, hogy lépten-nyomon újjal cseréljük ki. Általában azt mondhatjuk tehát, hogy az örökölt mesterséges környezet és a vele szemben támasztott igények között tartós ellentmondással kell számolnunk. Az épületek hosszú élettartama — amely hazánkban bőven meghaladja az egy emberöltőt —, könnyen azt a látszatot kelti, hogy mesterséges kör-

nyezetünk stabil, alig változik, sőt *alig változtatható*. Az esetek nagy részében az átlagos lakó — vagy városi lakos — el sem jut magának az ellentmondásnak a felismeréséig, hanem a jelentkező nehézségeket *általában* a lakás, vagy a város szükségszerű velejáróiként fogja fel. A közvélemény hajlamos törvényszerűnek, adottságnak elfogadni a nagyvárosok zsúfoltságát, a zajt, a bűzt, sőt a fokozott szennyeződést is, holott a városrendezők nagyon jól tudják, hogy ezek a jelenségek nem a nagyváros, hanem az örökölt és valóban nehezen átalakítható térbeli keret és a megváltozott tartalom közötti ellentmondás szükségszerű kicsapódásai. Ilyen alapon a környezettel szembeni közömbösség is — és persze ez egyúttal az építészettel szembeni közömbösség is — egyik gyökere mindenestre kitapintható, hisz ugyanis a környezet nem változik, illetve alig változtatható, a bajok pedig úgy tartoznak hozzá, mint a télhez a hideg, a nyárhoz a kánikula, a reakció nyilvánvalóan az alkalmazkodás, vagy ami még rosszabb, az igénytelenség, közömbösség lesz. A nemtörődömség, igénytelenség azután rendszerint tovább növeli a bajokat, és így a kör végleg bezárul.

A mesterséges környezetet az esetek nagy részében készen kapjuk, örököljük, sőt a szó szoros értelmében beleszületünk. Szemléletünket elsősorban az a környezet alakítja és az emberek nagy része ezt fogadja el kiindulási alapként. (Milyen félelmetes érv ez az építészeti tudatformáló szerepe mellett!) Am az emberek nagy része hajlamos az értéket a személyes közvetlen közreműködés, erőfeszítés mértékével arányosan mérni. Ezért mindig kisebb a becsülete a készen kapottnak. (A kételkedőknek javasolom: nézzenek meg egy öt éve átadott állami és egy ugyanilyen idős szövetkezeti lakóházat.) Másrészt az örökölt környezet szülője lehet a konzervatívizmusnak, kishitűségnek is. Kevés koncepciózus *terv* született meg úgy, hogy ne érte volna a realitás hiányának vádja, és még kevesebb az olyan *megvalósult épület*, amelyet nem kritizáltak szűk látókörűségéért — utólag.

Bármi legyen is a látszat, a mesterséges környezet mégis változik. A változás szoros összefüggésben van a társadalom mozgásával. A kapitalista társadalom például viszonylag rövid idő alatt szétrobbantotta a települések szerkezetét. A nagyipari termelésre való áttérés nyomán megindult a lakosságnak a városokba való áramlása, amelyek ezt követően rohamosan növekedni kezdtek. Új épületfajták alakultak ki, a telekárak az égbe szöktek, és ez elindította a spekuláció lavináját. A legutóbb mai nagyváros — így hazai városaink is — nem más, mint a profit utáni hajszja téglába, kőbe és vasba foglalt lenyomata, a spontán, tervszerűtlen városfejlesztés eredménye. Mesterséges környezetünket lényegében még ma is ez az örökölt térbeli keret képezi. Az elavult, egészségtelen lakások lebontása, újjai, korszerűvel való pótlása hallatlan anyagi erőket és hosszú időt igényel.

A környezet nemcsak alakul, de *tudatosan alakítható is*. Ha pontosan ismerjük a funkcionális igényeket, és tisztában vagyunk a lehetőségekkel, áttörhetjük a környezet és a használat közötti örökölt ellentmondást. Ha pedig nem csak a jelen igényeit ismerjük, hanem fel tudjuk vázolni a jövőbeni fejlődés tendenciáit is, úgy olyan térbeli keretet hozhatunk létre, amely most már rugalmasságával huzamosabb időn keresztül képes követni a változó társadalom igényeit. Más szóval: megvan a lehetőség arra, hogy a mesterséges környezetet alárendeljük használójának, az embernek, a társadalomnak.

Ismeretes, hogy az ember nem csak alakítja környezetét, hanem egyúttal maga is átalakul. Amikor a környezetet alakítja, lényegében magából, korábbi tapasztalataiból visz át valamit a környezetbe, amelyben így mintegy önmagát objektíválja. Az ember olyan mértékben szabad, amilyen mértékben felismeri a ráható törvényszerűségeket, illetve, amennyiben képes ezeket a maga érdekében hasznosítani, alkalmazni. A szabadság felismerése az emberi lét egyik legmegrendítőbb élménye, amely kifejezve a cselekvésben közvetlenül részt nem vevő szemlélő számára is örömet, ösztönzést ad. A rendeltetésének tökéletesen megfelelő épület, ha belső tökéletességét szimbolikus formában vizuálisan is képes kifejezni, úgy nem csak a közvetlen használó számára, hanem a szemlélő számára is sajátos jelentőségűvé nő, hiszen végső soron a környezetén uralkodó, azt tudatosan alakító ember, társadalom tükörképévé válik. Ebben az esetben nem történt más, mint az, hogy az ember mintegy humanizálta környezetét azzal, hogy saját képére és hasonlatosságára formálta!

Íme, ez az új építészeti lényege és egyben értelme: az ember mesterséges környezetét formálni, mégpedig nem is akárhogyan, hanem az emberi igények tudományos pontosságú felmérésével, a jövő fejlődési tendenciáinak ismeretével felvértezve és e tartalom szimbolikus kifejezéséhez, művészi formába való öntéséhez szükséges intuícióval feltöltve.

Amikor a környezet tudatos alakításáról van szó, a gyakorlatban nem gondolhatunk valami korlátlan lehetőségre: tisztán kell lássuk, hogy maga a társada-

lom többszörösen is determinálja a környezetalakítás lehetőségét, módját és mértékét. Ilyen módon az építészeti fejlődése, ha esetleg fáziskülönbséggel is, de mindenkör párhuzamosan halad a társadalom mozgásával, és éppen e determináltságon keresztül tükrözi kora társadalmi valóságát. A tükörkép teljes, tehát az építészetben a társadalmi valóság a maga ellentmondásaival egyetemben jelenik meg. A szocialista társadalomban megszűnnek ugyan az antagonisztikus ellentmondások, de *nem az ellentmondások általánban*, és ezek az ellentmondások is egyértelműen kimutathatók az építészeti alkotásokban. Ebből következik az is, hogy az építészetben tükrözött ellentmondások másodlagosak, vagyis megoldásuk a tényleges ellentmondás felszámolásában rejlik.

Az építészetben belül kimutatható negatívumokat a közvélemény is általában elég jól ismeri, azonban a kényelmes és bürokratikus szemlélet nem ritkán hajlamos arra, hogy a fonák jelenségeket nagyvonalúan az építészet nyakába varrja. Ha egy új lakótelepen kevés a kommunális létesítmény, kicsi az óvodák, iskolák befogadóképessége, a problémát kényelmesebb úgy tálalni, hogy a tervezők „terveztek keveset”, mintsem bevallani azt, hogy a program, még pontosabban a vonatkozó normák csak ennyi és nem több ilyen vagy olyan létesítmény tervezését engedik meg. (Kétségtelen, hogy a kötelező normák inkább a gazdasági lehetőségeket, mintsem a valós igényeket tükrözik.) Ha a kilincsek, szerelvények rövid idő alatt tönkremennek, a szigetelések átáznak, nyilván egyszerűbb azt a látszatot kelteni, hogy mindez a tervezők rossz munkájának eredménye, mintsem egyértelműen rögzíteni, hogy iparunk, amely egyes területeken a világszínvonalon áll vagy éppen annak is élvonalában haladó termékeket állít elő, 10–15 év alatt sem tudta, de sokkal inkább nem volt hajlandó ezeket a látszólag nem nagy, de valójában mégiscsak lényeges műszaki problémákat megoldani. Az előrelátás a gazdasági kényszer szorító légkörében könnyen minősülhet irreális álmódozásnak, a szubjektivizmus, aktatologatás, a koncepció nélküli „beruházgatás” — (mert ilyen is akad!) — ellen hadakozó tervezőre könnyen ráakasztják az „akadékoskodó” jelzőt. Mindezt azért szükséges itt megemlíteni, mert ezek a körülmények gyakran jelentős mértékben közrejátszanak abban, hogy közvéleményünk az építészettel kapcsolatban olyan téves nézeteket vall, mint az a gyakran febukkanó vélemény, hogy „az építészet az, amitől a házak drágák”. Szerencsére ellenpéldát is lehet idézni. Abban, hogy a poros, deprimáló hatású Salgótarjánból nagyvonalú, korszerű város lesz egy évtizeden belül, a döntő szerepet az játszotta, hogy a tehetséges, nagyvonalú tervezők bátor és koncepciózus tanácsi és pártvezetéssel, a jövőben hinni tudó és áldozatkész lakossággal találkozottak.

Bármiként is van, az alapkérdést nem lehet megkerülni. Az épületek, települések kikerülhetetlenül visszahatnak az őket végső soron létrehozó társadalomra, és ezáltal közvetlenül és közvetve formálják, alakítják a társadalom tudatát. Az építészeti hatalmas potenciális tudatformáló energiát képvisel, amiről a mi társadalmunk sem mondhat le. Ennek az energiának a hasznosítása csak úgy lehetséges, ha a társadalom bátran és fenntartás nélkül vállalja saját szülöttjét, és felkészül az építészet munkája nyomán létrejövő értékek befogadására. Szükséges és elengedhetetlen, hogy az építészeti kultúrára, a környezettel szembeni igényességre való nevelés a kulturális forradalom integráns részévé váljon. Enélkül nem csak a társadalom veszti el az önmaga kifejezésének legmonumentálisabb kifejezőeszközét, hanem az építészeti is előbb-utóbb szükségszerűen hanyatlak vissza a szürke közepszerűségbe.

VÁROSOK AZ ALFÖLDÖN

(II. rész.)

Például a makói hagyma

S minthogy a Bősörmény jövőjét meghatározó tervekben nem szerepel komolyabb mérvű ipartelepítés, és minthogy a város szerkezete, konstrukciója nem változik, azt is elhiszem a városi tanácselnök-helyettesnek – amit sehol máshol nem hallottam senkitől –, hogy a harmadik ötéves terv végére a nem is túlságosan nagy ütemű lakásépítkezések által megoldódik a városban a lakáskérdés. Persze, hogy meg. Addigra erőteljes ütemben lecsökken Bősörmény lélekszáma.

Vagy talán mégsem hiszem? Nem hiszem, mert ahogy élnezegetem ezeket a bősörményi öreg házakat, az enyészet borong felettük, s ha urbánus igénnyel mérrem jövőjüket, belátható időn belül fel kéne újítani őket, különben kioldja belőlük a maltert meg a meszet a salétrom, s megöregedvén, megröggyanak, de hát ezt csak úgy mellékesen.

S nem hiszem azért sem, mert van itt az Alföldön egy város (nem egy ilyen van, de ennek viszonyaival tüzetesebben megismerkedtem), amely oly sok tekintetben hasonló helyzetben van, mint Hajdúböszörmény, a lélekszáma is fogyóban van, méghozzá a legerőteljesebben csökkenő lélekszámú magyar város, mégis nyomasztó gondja a lakáskérdés. Ez a város: Makó.

Makó a legerőteljesebben csökkenő magyar város – s ez a város a társadalmi erőhatásokhoz mellé tesz „önerejéből” egy másikat, Makó a „legegykésebb” magyar város is egyben. Lássuk, uramisten – mintha mondaná –, mire megyünk ketten.

Az ormánsági egyke Kodolányi leleplező erejű írásai nyomán annyira benne van a köztudatban, hogy a fogalmakat asszociatív párosító olvasó egykéről hallva, alighanem az Ormánságra gondol. Ormánság – egyke; egyke – Ormánság. Nos, Makó, sőt mi több, egyéb Csongrád megyei városok, Szentes, Hódmezővásárhely meg a békéscsaba Gyula a két világháború közt, s éppenséggel a 29–30-as gazdasági válság hatására talán még tragikusabb – s nagy népesség tömegüknél fogva még súlyosabb – ütemben tér rá az egykezésre. Főja Géza közli a statisztikát a Viharsarokban, erről a tragikus ütemről, erről az ijesztő torzulásról. Idézzük fel ezt a statisztikát, de folytassuk a 60-as népszámlálás adataival:

	1920—23	1924—27	1928—29	1950—1960
Békés megye	9,8 ‰	8,9 ‰	6,6 ‰	
Békéscsaba	9,2 ‰	10,3 ‰	6,5 ‰	
Csanád megye	11,9 ‰	10,4 ‰	7,9 ‰	4,8 ‰
Csongrád megye	11,4 ‰	11,3 ‰	7,1 ‰	
Csongrád város	8,4 ‰	10,2 ‰	4,6 ‰	4,8 ‰
Gyula	—3,2 ‰	—4,6 ‰	—2,7 ‰	
Hódmezővásárhely	3,1 ‰	3,8 ‰	1,6 ‰	4,9 ‰
Makó	4,2 ‰	4,2 ‰	1,6 ‰	1,3 ‰
Szeged	5,4 ‰	6,9 ‰	4,4 ‰	4,3 ‰
Szentes	2,9 ‰	5,8 ‰	1,6 ‰	5,2 ‰
Országos arány	10,1 ‰	9,0 ‰	7,8 ‰	10,0 ‰

A gyermekáldás a felsorolt városokban alatta marad ugyan az országos átlagnak, de a 35 évvel ezelőtti kirívó eltorzulás nincs többé, Makó azonban ragaszkodik 40 évvel ezelőtti „elhatározásához” – itt születik a legkevesebb gyermek. Az 1965-ös legújabb adatok még inkább igazolják ezt: Makó város anyakönyvébe 683 születést jegyeztek be. Ebből 304 makói. Ezzel szemben bejegyeztek 478 halálesetet – köztük 405 makói, tehát 1965-ben 101-gyel kevesebben születtek Makón, mint amennyien meghaltak. A népszaporodás indexszáma mínuszra váltott át Makón. S ha tudjuk, hogy az elvándorlók aránya a városok közt csak Csongrádon nagyobb, ez a két város küldi ki magából a legkevesebb ütemben fiatal, életerős lakóit – akkor azt is hozzátehetjük: ha Makón megszületnének a meg nem születésre ítélt lelkek, ez a város messze magasan vezetne a néptelenedés ütemében. Így is előljár, csak Túrkeve előzi meg a magyar városok között. De itt, Makón meg sem születnek a kibocsátandó rajok, s ez így tart immár évtizedek óta. Emiatt aztán ez a város

valamennyi magyar vidéki város között a leggyermektelenebb. Itt száz családra mindössze hetven tízenöt év alatti gyermek jut, ebben a leverő rekordban csak a főváros múlja felül — ahol is száz családban 67 gyermek található.

(A 100 családban élő gyermekek számának tekintetében a magyar városok között élénk ütemmel ugranak ki a fiatal iparvárosok. Dunaujvároson 116, Kazincbarcikán 124, Komlón 119, Oroszlányban 123, Várpalotán 116 gyermek található minden száz családban.)

Makó egyúttal — természetesen ez a következmény — a legöregebb magyar város is. Makón minden ötödik lélek hatvan éven felül van. Az országos átlag: minden hetedik ember töltötte be a hatvanadik évét. Makón alig van gyermek, de nagyon sok az öregember.

Pedig hallatlan energia van ebben a városban. Népe dolgoz, szorgalmas. Életének, társadalmi mozgásának vannak olyan jelzőszámai, amelyek csak iparvárosok esetében található meg — kivéve egyet: a gyermekek számát. Hajdúböszörmény is parasztváros meg Makó is parasztváros. De Makón a nők negyven százaléka üz keresőfoglalkozást — Hajdúböszörményben csak 30 százalékuk. S az alföldi parasztvárosokra a böszörményi adat a jellemző, és a makói — sehol sincs annyi „dolgozó” nő, mint Makón, de ha valaki ebben találná a makói egyke magyarázatát, az okot alighanem az okozattal téveszténé össze. Ha a makói egyke nem új jelenség, hanem immár évtizedek óta pusztít, akkor az összefüggés inkább úgy igaz, hogy a makói asszonyok azért mennek el dolgozni, mert nincs „se kicsi, se nagy” — nincs ami lekösse őket. De nem azért nincs se kicsi, se nagy, mert kénytelenek munkába állni az energiájukat — valami más az oka ennek. Makó ugyanis amúgy jómódú város. A szilárd paraszti jólétnek ennyi és ily általános jelét az építkezésben, az otthonok külső képében, berendezettségében sehol nem tapasztalni az Alföldön, mint éppen itt. Bárki jár itt, bárki ír Makóról, ezt nem mulasztja el megjegyezni. A makói nép ma is folytatja egykori lendületét, vállalkozó kedvét — itt már csak amiatt is több a pénz, több a kereset, fokozottabb a jólét, hiszen az alföldi városok között egy sincs olyan, ahol 100 keresőre oly kevés nem kereső családtag eltartásának gondja nehezednék. Itt 100 keresőre mindössze 81 eltartott jut, szemben például Hajdúböszörménnyel, ahol 98, Hajdúnánással, ahol 110, Karcaggal, ahol 120, Kisújszállással, ahol 125, Túrkevével, ahol 123 eltartott jut 100 keresőre. Ha az adatokat, jellemző jelzőszámokat együtt, egymást átfedve látjuk, egy különös és más alföldi várossal aligha összehasonlítható társadalmi állapotot, városképletet szemlélhetünk Makóban; egy bonyolult mozgású, a maga múltját, jelenét meghatározott formákban őrző és folytatott közösséget. S amint néhány dologban összevetettük ezt a városképletet másokkal, mondjuk Hajdúböszörménnyel, úgy erősödött a bevezetőben mondott megállapítás igazsága: van bennük valami hasonló is, azon felül, hogy annyi sok különbség el is távolítja őket.

Több olyan emberrel beszélgettem Makón, akik ezekben az összefüggésekben tudnak gondolkodni. S amikor fölvettem a kérdést: miben látják a magyarázatot, mind egybehangzóan azt mondta: mindennek oka egyes-egyedül a hagymában keresendő. Azt hiszem, mindenki egy pillanat alatt átfogja, hogy való igaz: a paraszti-polgári jólét, az iparkodás szelleme, a vállalkozói kedv magyarázata valóban a hagyma lehet. De számomra a Makón töltött néhány nap egyénileg a legmegrázóbb élménye mégiscsak a gyermektelenség volt. S amikor azt is megkérdeztem, hogy vajon ennek oka is a hagyma — a válasz így hangzott: alighanem!

Így hát előttem a makói hagyma többé nem csak mint mezőgazdaságunk egyik fontos termelvénye, ételeink ízesítője, mint exportcikkünk jelenik meg, hanem úgy is, amint társadalmi terméként a társadalom gondjait, problémáit is magába gyűjti. Számomra többé nem csak az izgalmas „titok”, hogy miért épp a Makó környéki földeken, talajviszonyok révén s a makói tájra boruló ég, rázuhogó napfény hatására alakult ki ez a világszerre felülmúlhatatlan minőség, hanem az is, hogy ez a különös szagú — egyesek szerint bűdös, mások szerint isteni illatú — növény, miképpen vált ezen a tájon a társadalomra visszaható erejű alakító tényezővé. A makói hagyma egymás fölé tömören (minél tömörebb, annál tartósabb, fagyállóbb s keresettebb a világpiacon!) egymásra tapadó rétegei az én szememben többé nem csak különleges kémiai anyagokat, illatanyagokat stb. rejtegetnek, hanem társadalmi titkokat is. Így próbálom most a kezembe venni, megforgatni, s kemény rétegeit fellazítva megvizsgálni — mit rejteget?

„A makói földműves bolondja a földnek...” — olvasom egy régebbi leírásban. De nem akárhogyan bolondult érte: nem általában és nem öncélúan. Csak azért, mert hagymát lehet benne termelni. Amikor a mi vidékünkön, Debrecen környékén 600—800 pengő volt egy hold föld ára, itt 2500—3000 pengőt is megadtak érte. s amikor mifelénk a bérleti díj két mázsa búza volt, itt a város környéki hagy-

maföldekért 10–12 mázsát, a távolabb esőkért 6–7 mázsa búzát kértek, s adtak. S ez az állapot nem egy-két évtized vagy néhány év konjunkturális hatására alakult így ki, már 1836-ban megjelent egy dolgozat, amely szerint „akinek 2–3 lántz (2–3 kh) veteményes földje van jó helyen, könnyebben él, mint a Sessiós (30 kh) gazda és szemlátomást gyarapodik.” Egyetlen olyan „tájjellegű” mezőgazdasági termélcünknek sincs akkora múltja, mint a makói hagymának, de egyiknek sincs akkora és annyira maradandó hatása az őt termelő paraszt életére, felfogására, életfelfogására, mint ennek. A szabolcsi alma alig pár évtizedes múltra tekinthet vissza, a szegedi paprika sem „öregebb” – azelőtt a mai Vajdaság terméke volt inkább. Nos, ha ezt elfogadjuk, márpedig el kell fogadnunk, sok minden érthetőbbé válik.

A makói birtokviszonyok alakulása is ezt a hallatlanul szívós erőt jelzi, ami a hagyma kemény, konok kis „gyümölcséből” sugárzott fel az őt termelő parasztra. A legnépesebb paraszti réteg a nyolc holdon aluli kisparasztoké volt – 1920-ra úgy alakult az arányuk (3848 ilyen földű birtokos élt akkor Makón), hogy a nyolc holdon felüliek száma (összesen 1647) a felét sem érte el a kis- és törpebirtokosokénak. Ezt a hallatlanul elaprózódott állapotot csak bonyolította a mintegy 1500–2000 főnyi törpebérli (90 százalékuk hagymás) meg a 2000 főnyi föld nélküli munkásréteg. S ez a sokezernyi apróföldű és földtelen paraszt csakis a hagymában találhatta meg a megélhetése feltételeit, a hagymában, amely kevés földön is sok munkát és megbízható jövedelmet ad.

A szorgalom azonban nem minden, sőt nem is elég – a hagymaügy sokkal bonyolultabb ennél. A hagymában bízni kell, sőt mi több, a hagymáért bolondulni kell. 1922-ben, a háború utáni értékesítési válság következtében 1800 vagon vöröshagymát és 160 mázsa fokhagymát temettek bele a városzéli gödrökbe, nem volt rá vevő, de a következő tavaszon újra nekitérdeltek a sáros hideg földnek a makói hagymások, s dugdosták el kézzel a dughagymákat, mert bíztak a hagymában, sőt mi több, bolondultak érte. Nemzedékek kitartása is párosult nemzedékek szorgalmával és szakértelmével, így alakult ki a makói hagyma világhírve.

S miközben a dughagymát, a reménységgel együtt – hogy nagyra nő és jó ára lesz – elültette, közben azon járt az esze, hogyan sikerül vajon a spanyoloknál az idén a hagyma, vagyis hogy: miképpen kellene jobbat termelni, mint ők. S amikor generációkon át kialakult benne a meggyőződés: jobb az a hagyma, ami dughagymából nő, mint amit vetnek, e meggyőződésnek is „világpiaci” oka volt: ezáltal három-négy héttel meg lehet előzni a versenytársakat a piacon. S olyan fajtát választott, szelektált, ami a legjobban bírja a fagyot – mert ezáltal decemberben, januárban „verhette” a többi, a zittai, erfurti, braunschweigi konkurenciát. De aztán január végére mindenképpen el kellett adni, mert februárban már piacra lépett az egyiptomi hagyma, s letörte az árakat. Íme: a makói hagymakertész ilyen méretekben gondolkodott. Nem csak termesztette a hagymát, hanem a külföldi tőzsdére is figyelt, meg arra is, hogy a hagymaszagra iderajzott s a hagymára rátelepedett népes makói hagymakereskedő réteg ne fölösze le munkája minden sikerét: kemény és állandó ébrenlétet, éber állapotot, örökös készenlétet követelt a hagyma a termelőjétől. Télen az egyesület helyiségeiben zsongott, zsidongott ez az éber tömeg, szövetkezetbe tömörült érdekei védelmére, olvasott, művelődött, szervezkedett – s azt kutatta, hol vehet ki hagymaföldet, hol van még „üres” föld, mert ami nem hagymával volt beültetve, az számára üres föld volt.

Már az első világháború előtt szűk lett a hagymának a makói föld, mert ugyanabba a földbe csak négyenként szabad hagymát ültetni. S a vállalkozó kedvű makói hagymások felkerekedtek, elmentek a szomszédos városokba, falvakba, leszivárogtak délre, Torontálba, tavasszal elmentek, egész nyáron kunyhókban laktak, s ősszel hazatértek. S megint a tél: gondok és töprengések, spekulációk, hogy lenne jobb, mint a kilátások. Volt egy „ártórvényük” a makói hagymásoknak, s ez így hangzott: akkor van jó ára a hagymának, amikor két mázsa hagymáért egy mázsa búzát lehet venni. 1928-ban még ez az álom is szerénynek bizonyult: 35 pengőre ugrott fel a hagyma ára, vagyis egy hold föld hazatermesztéséből egy hold földet lehetett venni. Csodálkozzunk-e, ha a makói földműves bolondja lett a földnek, annak a földnek persze, amelyben hagymát lehet termelni? S csoda-e, ha félt a nehezen szerzett biztonság megingásától, a kicsike föld széthullásától, ha belekapaszkodott meglevő kereteibe, csak szét ne omoljon, márpedig a nemzedékeken át megszerzett tapasztalat szerint a föld, az oly kevésre máris szétaprózódott hagymaföld a biztonság. S megszületett az egyke gondolata – s többé nem születtek meg a megszületendő gyermekek.

A föld ugyanis nem csak elaprózódott, hanem véges is. A makói hagymások egyfelől az életük keretébe, másrészt a földzuszorába is belegondolva – eme elhátározásra jutottak: jöjjön az egyke. A két háború között a rajok amúgysem tudtak

volna hova menni, dél felől a határ zárta le elszívárgásukat, másfelől meg a nagy válság dermesztette meg a vállalkozói kedvet.

De miért nem egyenesedett vissza ez az eltorzulás a felszabadulás után? Amikor minden, de minden megváltozott. Amikor a földkérdés, a termelési biztonság érzése és a jövő egészen új, teljesen új módon forgatta fel a makói viszonyokat is. Igaz-e hát, hogy a makói egyke máig való érvényét továbbra is a „hagymaügy” hosszabbította meg? Nem vagyok benne biztos, hogy így van, de lássunk néhány figyelemre méltó dolgot, ami a hagyma körül történt az utóbbi húsz évben. Itt persze nem vállalkozhatom rá, hogy a makói hagyma útját megrajzoljam – érdekes volna erről akár könyvet is írni, mert a hagyma az utóbbi húsz évben nem csak a földnek sóit, nedveit szívta magába és gyűjtötte össze; társadalmi változásokat is pompásan kimutathatna, aki a makói hagyma útját, dughagymától a világi piacig húsz évben át nyomon követné.

1945 után nem sok osztani való föld akadt Makón. De arra a kevés földre is, ami szétosztódott, arra is, ami már korábban szétaprózódott, visszaözönlöttek az egykori kirajzott makóiak. Kénytelenek voltak otthagyni más városok, megyék határában bérelt földjeiket, régi bérelteik alapján ők ott nem kaphattak földet, hisz makóiak voltak ők, s kellett a föld a helybelieknek. A makói energia, ami azelőtt minden tavaszon, mintha a mélyben egy erős, egészséges szív dobantana, szabályos ütemben küldte ki a rajokat más határokba, 1945-ben nem felszabadult, hanem épp ellenkezőleg: visszatartottabb lett. S később, pár év múlva, a tsz-szervezés idején is berekesztődött a város a maga zsúfolt határába. Igen sok hagymakertész maszek maradt, ezek azóta is keresik a kimaradt földeket, hol vethetnék meg a lábukat egy kis bérletes hagymaföldön. Behúzódtak apró kis város környéki parcellákba – akadnak köztük, akik kertészhajlamaikat virágokon élük ki, tulipánon meg jácinton például, talán azért, mert ezek a virágok is – nem sajtóságos? – hagymából nőnek ki. Makón igen sok jácintahagymát termelnek, sőt a tulipánhagymának is vannak prófétái, akik szentül vallják: versenyezzünk akár a hollandokkal is, miért ne versenyezhetnénk.

S a makói energia számára az általános szövetkezetesítés új feltételeket teremtett: a hagymások alkalmazkodtak az új feltételekhez. S azt mondhathatnánk: manapság tanúi lehetünk, hogyan termelődik újra – bővítetten újratermelődik – a makóiak földhétsége, s az az ösztönnek mondható állhatatos törekvése, hogy szabad földeket keres, amit hagymával beduggathat.

Újratermelődik például általal, hogy makói hagymások elmennek részes kertésznek más vidékekre, például Hódmezővásárhelyre, más termelőszövetkezetekben vállalnak feles hagymaföldeket. Akkora földeket, hogy egymaguk, családostul meg se bírják művelni, napszámosokkal műveltetik tehát, órabérben. S kiket fogadnak fel napszámosnak? Makói „szabad” hagymakertészeket, vagy éppenséggel tsz-tagokat. Hallatlanul éles vita zajlott erről a nyáron, hogy mi ez? Új nepmanok ezek a makói felesek, vagy mik? Kapitalizmus ez, vagy szocializmus? S ha igen, meddig ez, s mettől valami más? A makói hagymások kirajzó energiája, íme, leckét ad fel akár az ideológusoknak is.

De a „törvényesebb”, szabályosabb terjeszkedési módszer az, amit Makón úgy neveznek: „beegyesítés”. Ezt a szörnyszülött szót úgy kell magyarul értelmezni, hogy a makói gazdag, biztos jövedelmet adó, de földszükében már-már önmaguk arányaiba belebetegedő termelőszövetkezetek egyszerűen „elnyelik” a szomszédjukban működő, sok földű, kevés munkaerejű gyengébb szövetkezeteket. Most, a szövetkezeti gazdálkodás ötödik esztendejében újra itt szorogtat ugyanis a régi, s mára újratermelődött gond: nincs elég föld a hagymához. Említettem, hogy négy évnél korábban nem lehet visszatérni ugyanarra a földre a hagymával, mert a föld elfertőződik. S mivel nagyon kell a takarmány is, és most már újra terjed a cukorrépa vetésterülete is, mert az is jól jövedelmez, viszont a cukorrépa is gyök-gumós növény lévén, az után is ki kell hagyni négy évet – hát most megint ott tartanak a makóiak, persze most már szövetkezeti mértékben –, hogy szertenéznek, hol van üres föld. S vállalják azt is, hogy magukhoz ölelnek gyenge tsz-eket is, csakhogy földhöz jussanak. „A makói földműves bolondja a földnek...” – idéztem az előbb a régi megállapítást. Ez most úgy érvényes, hogy a szövetkezetek is boldogjai lettek a földnek. Nem általában, hanem csak azért, mert a földbe hagymát lehet dugni.

A földterület 20 százalékában – a hagymaföldeken – terem a jövedelem ötven százaléka. Nos, ez után a 20 százalék után menve „egyesítették be” magukhoz a szomszédos falvak szövetkezeteit. Az Úttörőbe beolvadt egy makói tanyasi tsz meg a maroslelei egyik szövetkezet; a makói Lenin lenyelte a klárafalvi tsz-t, egy másikat a kiszombori, egy harmadikat a királyhegyesi határból ölelt magához; a József Attiláról elnevezett makói tsz magához vett egy olyan tanyasit, amelyik eddig nem

hagymázott, meg magához szíppantott egyet Óföldről is. A Kossuth pedig, szépen megosztzkodva a Leninnel, magához vonta a másik királyhegyesi szövetkezetet, „rátenyerezt” az egész rákosi határra, s övé lett Vásárhely határából a kopáncsi termelőszövetkezet is. A makói Lenin Tsz Tápe alá, 38 kilométerre is elnyomult, csakhogy hagymaföldhöz jusson. S riadtan, érdeklődve tekingetnek szerteszét, van-e még valahol „üres” föld? Azt mondja a főagronómus: kellene még mindig 500–600 hold valahol, hagymának való jó föld, de ember nélkül!

Ember ugyanis van. A makói paraszt nem hagyta abba a hagymázást. Szereti. Hallatlan erő van ebben az egyébként egyáltalán nem lirai töltésű vonzalomban. Az az érzésem — majd máshol még visszatérek én erre a hagymaügyre, mert nagyon izgat, ami körülötte történik —, nos, az az érzésem, hogy voltaképpen nem gazdálkodunk megfelelően ezzel a hatalmas energiával, ami a hagymában rejlik, azáltal, hogy a makóiak szeretik a hagymát. A Lenin Tsz-ben ötszáz asszony és leány dolgozik a hagymában — s ezek mind önálló tagjai a tsz-nek. Hol van máshol ilyesmire példa? S a Lenin csak egy a hét közül. (Ime a magyarázata annak, miért magas a dolgozó nők száma Makón, s miért olyan magas a keresők között a nők aránya!) Kevés a gyermek, a jó mód szilárd. „A hagymában benne kell lenni, a hagymát nem lehet becsapni, abban mindig benne kell lenni” — mondják Makón, s ez a generációkon át megszilárdult elv törvénné lett: az asszonyok benne vannak a hagymában.

Komisz munkát ad a hagyma. Egyik-másik — s épp a legnehezebb — munkafázisát szinte lehetetlen gépesíteni. Így például: kézzel kell elültetni, térden csúszva a még hűvös, hideg, nedves földön. De más munkájára meg nincsen gép, ami van, az se jó. A makóiak dühöngenek emiatt, de nincs mit tenni: a hagymában benne kell lenni. Kevés a gyermek, de ha akármennyi volna, ha Makó nem bezárná a sort a természetes szaporodás listáján, hanem a lista élén állna, akkor is jogos lenne a kérdés: ki fogja Makón a hagymát húsz év múlva megtermelni? Mert a mostani gyerekek ezt a komisz munkát már nem vállalják. „Nem is úgy vannak nevelve” — legyintenek a makói öregek, miközben két térdükön araszolva tovahaladnak a soron.

Ezt a kérdést: ki fogja húsz év múlva Makón a hagymát megtermelni? — egyszer még fölteszem majd, amikor a mezőgazdaság gondjaiba mélyebben bele próbálok merülni, most csak azért illik ide ez a gond, mert Makónak másfajta gondolatai is előhozták. Nevezetesen az a gond, hogy miért rajzolódott, vésődött bele oly keményen a makói közérkölcsebe az egykezés szigorú fekete vonala. Nem új keletű ez a vonás — nagyon mélyre vésődött. A megmerevedett erkölcsi, magatartásbeli normák rendkívül szívósan élnek tovább még akkor is, ha új külső feltételek ostromolják e tudat konok és a múltba, mint közege mélyen ágyazott szirtjeit. Hát még ha ezek az új körülmények tulajdonképpen nem is mossák alá az alapokat, vagyis, ha az új feltételek nem szétfeszítő ékeket, nem bomlasztó anyagot préselnek a régi magatartás konok falai közé, hanem — ha új minőséget közvetítve is — olykor szilárdító cementet is csapnak a régi falakra? A makói energiafőlölség a múltban gátakba torpant, s külső gazdasági meg belső lelki indítékok az egyiket kínálták, mint valamiféle megoldást. De vajon szabadon áradhat-e most a ma is szemmel látható energiafőlölség?

Makó — a külső szemlélő is megállapíthatja — pangó, csendes, merengő város. Megyeszékhely rangját elvesztette. A presszó törzsasztalánál minden délelőtt megtelepedő öreg makóiak lemondó nosztalgiával idézik a lármás, tevékeny, sürgés-forgással teli mozgalmas múltat. Amikor József Attila itt járt iskolába..., amikor még önálló színháza volt Makónak..., amikor még Juhász Gyula itt tanárkodott..., amikor hagymások székházában négyszáz-ötszáz ember tanakodott vasárnaponként..., amikor újságok jelentek meg Makón, napilapok, kérem! Könyveket adtak ki, tudományos füzeteket! S a várost jól ismerő, értékeit aggodón számon tartó értelmiségiek, meg a gazdasági kérdések iránt, a hagyma jövője iránt rendkívül érzékeny mai vezetők sorolják a gondokat, töprengéseket, melyekből egy megtorpanó, útját kereső vidéki város magatartása rajzolódik elő. Valami közöny és bezárkózottság telepedett rá erre a városra. Kisszerűség a város vezetésében, neki-nekilendülő, aztán megtorpanó kezdeményezések, ügytelenségek — mintha azt is elfelejtették volna, amit már tudunk valamikor. Építettek a város közepén (!) egy meleg vizű strandot, de az uszodájának mérete 3 centiméterrel rövidebb a szabályosnál, s nem lehet emiatt benne versenyeket rendezni. Nagy dérrrel-durrall aszfaltoztak egy-két utcát, aztán felbontották a burkolatot, mert elfelejtették alája rakni a csatornát. Hallom a fejszével mondott panaszt: a gimnázium 36 tanára közül alig kettő-három olvas folyóiratokat, a régi, jól felszerelt tanári könyvtárban az olvasókartonok arról árulkodnak, hogy egyik-másik tanár éveken át nem fordul meg ebben a könyvtárban. Országosan ismert írógyéniségek jöttek ide irodalmi

estre — ideterelt diákokkal alig népesült be a klubterem. Makó mindenképp kiesik — ide a hallatlanul fellendült idegenforgalomnak még a habja is alig torlódik el. Igaz, a Korona szállóban olykor-olykor külföldi vendég is kér szállást éjszakára — de csak azért, mert eltévedt. Nyugaton ugyanis olyan autóstérkép is van forgalomban, amely a Makóval szomszédos Nagylakot úgy jelöli, mint átkelőhelyet Romániába. Nos, az a nyugati autós turista, aki ebéd után Budapestről elindul Románia felé, hogy Nagylaknál „átkeljen”, este ér ide, s meggömböbbenve észleli, hogy rossz a térképe, Nagylaknál nem mehet át a határon. Föl kellene menni Biharke-reszbesre. Keres tehát szállást a legközelebbi városban, Makón, így kerül külföldi a Korona szállóba.

És mennyi helyen hallottam a türelmetlen kifakadást a Maros iszapja miatt! S eszembe jut: ezzel kapcsolatban nekem személyes emlékem is van. Amikor a fővárosban újságíróskodtam, levelet kaptam Makóról, egy már akkor is idős orvostól, Batka Istvántól. A levél a Maros iszapjáról szólt, filmkocka is volt benne, a filmen egy kétfilléres árnyéka, az orvos kísérleteinek bizonyítéka volt a filmkocka. Maros-iszappal töltött meg egy gyufásdobozt, az iszapra rátett egy kétfillérest, a kétfilléresre egy filmkockát. S a filmen a kétfilléres árnyéka kirajzolódott. A Maros iszapja, semmi kétség, rádiumtartalmú. Ennél bonyolultabb kísérletek is igazolták ezt. A népi tapasztalat vezette rá ezt az öreg makói orvost. A hagymások sokat csúszkálnak, térdelnek a tavaszi hideg földön, hamar megkapják a reumát. Nyári meleg időben kimennek a Marosra, bekenik a testüket a Maros iszapjával — így gyógyítják reumájukat. Ennek sok évtizede már, de Makó ma is irigykedve figyeli, mit tud elérni hasonló természeti kincseit okosan kihasználva a többi város, Gyula például — s mennyire nem történik semmi itt a csodaiszappal. S felsorolják, mennyire megvan rá a lehetőség: háborítatlan, gyönyörű idillikus természeti környezet a Maros partján, s már látják lelki szemeikkel a Maros-parti üdülőtelepet, csinos, színes gyógyüdülők, villák a parton — s aztán jön a valóság: a városi tanács arra nem képes, hogy egy helyi buszjáratot indítson strandidőben a folyóra, hogy ne kelljen két kilométert gyalogolni. A buszvállalat hajlandó lenne rá, de valami ötszáz méteren nincs köburkolata az odavezető útnak, s emiatt ott busz nem járhat. Ötszáz méter kövesút miatt bukjon meg egy terv? — ezt nem értik a makóiak.

Meg azt, hogy a város közepét, nagyon helyesen és okosan, szépítgetik, de — és ez nem makói jelenség, bármelyik vidéki városról ugyanezt írhatnám — a külső részekre alig figyel valaki. A város belsejében ostoronyelesek már a lámpák, de a város szélén egy rosszul elhelyezett villanyoszlop áthelyezésére nincs keret. És tessék megnézni, ott a Honvéd...

A „Honvéd” körül

A Honvéd, Makó egyik külső lakótelepe. Féja Gézáét idézem a Vihansarokból: „Már a szabadságharc után házhelyeket osztottak a hazatérő honvédeknek, így keletkezett a „Honvéd” nevezetű városrész. A honfiak hálájára azonban láthatólag nem szabad számítaniuk a kiérdemesült obszitosoknak. Csúnya szikes területet kaptak szegény hadfiak, s még kertecskét sem ültethettek. A talajt a telepítés előtt egyengetni kellett volna, ez azonban elmaradt, s most is fantasztikusan össze-vissza lejtnek az utcák. Ha eső esik, egész derék liba- s kacsaúsztató tavacsok keletkeznek. A szik ugyanis a „hátára szedi a vizet” s megőrzi, amíg csak lehet. Kutak alig vannak, reggelente sorban állnak az asszonyok némelyik kútnál. Számos porta idők folyamán kiürült, s az üres telkeken minden országos ünnepség nélkül megtörténik az „új honfoglalás”. Kétkezi ember költözik rájuk, s házat épít”. Sárból vert házak keletkeznek sártetővel, egyszóval a cigányputri újjászületését üli. Az újabbban „épült” proletárházakat már mi sem különbözteti meg a cigányputritól. S nemcsak itt, más városok szélén is megfigyeltem, hogy a mezei munkásság újabbban „cigányputrit” épít vagy vásárol. A város egy pengő bért szed a telek után, hogy tulajdonjoga el ne éveljön.”

Elfelejtettem megtudakolni, hogy a mostani honvédbeli lakások lakóitól mennyit szed a KIK, vagy pedig „saját tulajdonba” mentek-e át a telep házai. Annyit azonban tudok, hogy a telep ma is áll. Nem írom le érzékletesen, hogy milyen állapotban, minthogy a vidéki életről írott helyzetképem igyekszik megőrizni hangban és a kérdések megfogalmazásában is a tárgyilagos objektivitást — mennyi alkalmam volna pedig rá, hogy tollamat szenvedélyesen nekiszalasszam —, néhány adatot közlök csupán, de még előbb hadd mondjak el valamit.

Féja megfigyelése helyes. Való igaz: a vidéki városok szélén sorra-rendre keletkeztek a hatóságilag is engedélyezett nyomortelepek. Általában megfigyel-

hető: minden társadalmi forrongás, megrázkódtatás, az elnyomottak elemi mozgólatai után a hatalomba visszakapaszkodó népellenes uralmi rendszer nyomortelepeket engedélyez a nyomorgóknak – mint Makón láttuk, évi egy pengős jogfenn tartással. Ilyen nyomortelepek, „újtelepek” keletkeztek Debrecenben (a Tég-lavető), Balmazújvárosban (a Daru), Püspökladányban (a Petőfitelep). Makón a Honvéd is egy történelmi megrázkódtatás utáni „békítő” gesztusnak köszönheti létét. S mai állapotát szemlélve, azon töpreng az ember: vajon nem kellett volna-e többet tennünk, hogy ezek a telepek végre megszűnjenek? Átalakuljanak? Jól tudom, mennyi minden történt – például az említett püspökladányi Petőfitelepen. Iskola épült, boltok nyíltak, járdát raktak s általában is látszik a felemelkedés meg a közeledés az olyanfajta falu- és városzélékhez, amelyeket immár az új, palatetos, tágas, szép családi házak jellemeznek. A mi nagy társadalmi megrázkódtatásunk után – mert végre nem egy elnyomó, hanem népi hatalom helyezkedett el s iparkodik a népet is otthonosan elhelyezni az országában – nem nyomortelepek épülnek, hanem ezek az új, emberi minőségű lakások. Azonban nem kellett volna-e például Makón több figyelmet fordítani az elemi népi szükségletekre? Mindig megrázom a fejem, ha vidéken járva, városokon áthaladva megérezem a hallatlan különbséget a kinyalt belvárosok és a sötét, sárba ragadt külsőségek között. Nem lehet mindent egyszerre – mondhatja bárki, s igaza van. De nézzük csak a Honvéd állapotát közelebbről.

Makón 1960-ban 8429 lakóház volt. Ebből 850 a Honvédban áll. Nem kicsi telep ez – a város egészéhez viszonyítva sem. De ha tudjuk, hogy Makó kb. 30 ezer lakosából háromezer, tehát összes népességének egytizede tanyákon él, ami kb. ezer tanyási lakóházzal csökkent a város település tulajdonképpeni lakóházainak számát – akkor bizony kiderül, hogy ez a Honvéd nevű városrész adja a város lakóházainak több mint egytizedét. S a bennük élő 2673 lélek is a város lélekszámának kb. egytizede.

Lássuk, milyen urbanus körülmények közt él Makó tizedrésze.

A 850 lakóház közül 578-nak az alapterülete nem haladja meg a 20 négyzetmétert. Négy méter erre, öt amarra – s benne van minden: szoba, konyha, fürdőszoba, spájz; persze nincs benne, mert ekkora méretben ilyesmi csak a méseben lehetséges, a törpék birodalmában.

A 850 lakóház falainak nedvességléptéke így fest:

A talajszinttől fél méterig nedves	457 lakás,
Fél métertől 1 méterig nedves	355 lakás,
Egy méter fölött is nedves	38 lakás.

Ha ezeket a számokat összeadjuk, éppen 850 lesz az eredmény, tehát a Honvédban nincsen száraz lakás. Ennek ellenére is egy 1963-beli feljegyzés jó állapotúnak ítélte 145 lakást – igaz, hogy azonnal bontandónak 155-öt, de hát milyen lehet az a 145 jó állapotú ház, és mennyire valóban bontandó állapotban lehet az a 155. Ami pedig az egészségügyi követelményeket illeti, artézi víz, általában vízvezeték sehol sincs. Féja leírása óta több már az ásott kút, de 220 háznál még ilyen sincs, s ahol van, nyilván egészségtelen, hiszen száraz időben alig van bennük fél-, egyméteres víz, nedves időben meg a víz szintje alig van lejjebb a föld szintjénél. Szeméttároló egyetlen háznál sincs, csak szemétdomb, sok helyen a trágyadomb azonos a WC-vel.

Cigánytelep? Ha az volna is, elképesztő lenne, de nem az. Makón 130 cigány-család él mindössze, s nem is mind a Honvédban. A honvédbeli lakások lakói túlnyomó többségükben rendes, dolgos munkásemberek. Igazat adtam annak az ellenvetésnek, hogy nem lehet mindent egyszerre. De hogy harminc év óta, Féja leírása óta a Honvéd még úgy áll, ahogy áll, s hogy az akkori sorok ma is érvényben maradtak, az már nem azt jellemzi csak, hogy túl sok volt az elfoglaltságunk, hanem azt is, hogy nem figyeltünk jól oda, mit, miért, s kinek csinálunk.

Ezért is inkább hiszek a makói városi tanács megállapításának, amely azt tartalmazza, hogy a város lakáshelyzete igen súlyos, és még hosszú évek nehéz gondja lesz a lakáskérdés megoldása, mint a hajdúböszörményi tanács álláspontjának, amely szerint Hajdúböszörményben a lakáskérdés pár éven belül simán megoldódik. Mert olyanfajta viskók, putrik, mint a honvédbeliek – Hajdúböszörményben is vannak. De Makón nemcsak Honvéd van, hanem az is van, hogy a város meglevő házainak 65 százaléka 1900 előtt épült, igen sok az elavult, megöregedett, összetöppedt ház: tulajdonképpen ezerszámmra érettek meg a lebontásra, felújításra. S ahogy elnézegettem a hajdúböszörményi utcákat, a vályogfalú öreg

házakat — ott sem sokkal különb a helyzet. Miért is volna különb? Persze, ha a lakáskérdés megoldását abban látjuk, hogy fedél legyen mindenki fölött, s úgy, ahogy ellakjanak valamiképpen, akkor a lakáskérdés megoldása minőségileg jelent mást, mintha a városlakók szükségleteit, igényeit a szocializmus színvonálához képest mérjük s próbáljuk meg kielégíteni. Nem én mondom, hanem idézek egy vitacikkből, Györfly Sándorét, az Élet és Irodalom 1964. évi 32. számából.

„Vidéki városaink közműellátottsága messze elmarad az európai átlagtól, Budapestétől. Lakásaik 70 százalékában nincs vízvezeték, 80 százalékában nincs kanalizáció, 81 százalékában nincs fürdőszoba, 79 százalékában nincs vécé bent a lakásban, 97 százalékában nincs gáz. (És még vannak hazánkban olyanok, akik 'munkanélküliségtől' félnek! Csak a városainkban hiányzó egymillió lakás és száz, 10 000 lakosnál nagyobb helységünk urbanizációja olyan ipari, építőipari feladat, ami 30 éven át 'munkalehetőséget' biztosítana a jelenlegi munkaerő-kínálat duplájának is!) Vidéki városaink lakosságának még mintegy 70 százaléka lényegében falusi körülmények között él, falvaink lakosságának 90 százaléka pedig olyan, a feudálkapitalista múltból örökölt körülmények között, ami nem méltó a XX. század második felének szocialista társadalmi viszonyaihoz.”

Aki a 43-as számú műúton Debrecen felől Szegedre tart, városok, falvak egész során halad át. A nyílt országúton aszfalttal burkolt sima úton roboghat a kocsival, de ha városba ér, ne csak azért lassítson, mert lakott helyen lassúbb iram kötelező, hanem azért is, mert a lelkiismeretes gépkocsivezető kíméli a járművét. A legtöbb város vagy falu belterületét elérve, a kocsí döcögni kezd, rázós, itt-ott irgalmatlanul macskaköves a belterületi útszakasz. Ide még nem jutott el az aszfalt.

S ha az alföldi városokat mostanában meglátogatod, észreveszed, hogy a gyalogos közlekedésnek is vannak sok helyütt buktatói. Úgyszólván valamennyi város fel van most dűlva. Árkok, földhányások jelzik: valami történik. Még Debrecen főutcáján is hatalmas szakadék vonul végig. De árkok szabdalják az utcákat Nyíregyházán, Békéscsabán, Szentesen, Makón, Hajdúszoboszlón — azt lehetne rövidebben sorolni, ahol nincs ez a felfordulás. A magyarázat: az urbanizáció fontos állomásához értek alföldi városaink: most kapnak vízvezetékét, csatornázzák a főbb utcákat. Ha elgondoljuk, mekkora munka, mekkora vállalkozás ez! 1945-ben, a jelenlegi 63 vidéki városunk közül mindössze 27-ben volt csak vízvezeték, jelenleg 42-nél tartunk. Sokra mentünk, de mennyi van még előttünk! Mert az is igaz, hogy a vízvezeték meg a csatornázás egyelőre néhány utcát érint csak egy-egy városban — a lakosság nagy többsége kimarad ebből az emelkedésből. S ahhoz, hogy valóban várossá váljanak — mennyi minden hátra van még addig. Harminc esztendő? Én azt mondom: két-három nemzedék.

(A tanulmány befejező részét novemberi számunkban közöljük.)

AZ OLVASÓ ÍRJA

KÖZSÉGI KLUBHÁZAKAT!

Az utóbbi években sokakat foglalkoztató téma, és sok írás tárgya a változó falu, s abban az ifjúság helyzete.

Szülőfalumat, Újkigyóst jellemző riport, vagy a témát felölelő értékelés helyett két olyan részletet kívánok megemlíteni, melyekkel sem Hatvani Dániel „Füstölgő falu”-jában, sem más, eddig olvasott újságcikkben és riportban nem, vagy csak mellékesen érintve találkoztam.

Újkigyós: 5500 lakos, 9000 hold fekete, mezősegi vályogtalaj, földművelésre a legideálisabb; Békéscsabától 10, Gyulától 22 kilométerre, tehát két város szomszédságában. A 9000 holdon egyetlen termelészövetkezet gazdálkodik. Ipari üzem nincs.

A tsz-ben minden évben 30–35 Ft között van a munkaegység értéke. Az állandóan dolgozók 50–60 munkaegységet keresnek havonta. A növénytermelő tagok különböző prémiumokhoz, illetve részes keresethez jutnak. A háztáji földeken 30–40 mázsa csöves kukorica terem. Tehát a jövedelem átlagon felüli. Több, mint a Békéscsabára bejáró dolgozóké. Az őszi betakarítás idején munkaerőhiány, az év többi részében enyhe munkaerő-felesleg mutatkozik.

Különleges figyelmet fordít a szövetkezet vezetősége arra, hogy a gazdálkodás beteljesebbé tételével — a lehetőségek szűk határain belül — megfelelő munkahelyet biztosítson a fiataloknak. A több száz holdas kertészetben leány munkacsapatok dolgoznak, havi készpénz fizetésért.

1965-ben 102 tanuló fejezte be az általános iskola nyolcadik osztályát. (1961-ben 108, 1962-ben 88, 1963-ban 61, 1964-ben 65, 1965-ben 68 gyermek született a községben.) A 102 fiatal közül 45 középiskolában tanul tovább, 36 ipari tanuló lett. Az ipari tanulók közül 6 helyben, a tsz-ben tanulja a szakmát. A további 21 tanuló valószínű jövőjéről az iskolaigazgató ezt mondja: 5 valószínűleg még ipari tanuló lesz — ezeket most nem vették fel —, 2 középiskolába kerül és 14 a tsz-ben fog dolgozni. A lányok egy része csak a férjhez menésig. A hat helyi ipari tanulóval együtt tehát húsz fiatal maradt a faluban (húsz százalék). Számításba kell venni azt, hogy a továbbtanulók közül tanulmányaik befejeztével — az elmúlt évek tanúsága szerint — 15 fiatal valószínűleg visszakerül a faluba, így az itthonmaradottak, illetve itthon dolgozók létszáma harmincöt százalékra emelkedik.

Ezek után nézzük a felvetni kívánt két gondolatot.

1.

A fiatalok nagyobb része a falun kívüli munkahelyen keresi és találja meg életterét. Jelentős, de kisebb része lakhelyét is. Mind jobban megismert, nagyrészt természetes folyamat ez: konkrét gazdasági, társadalmi okai vannak. Az eddig kifejtetteken kívül egyet kívánok még megemlíteni, mellyel először — de csak részben — Sas Béla hozzászólásában találkoztam, amikor többek között a fiataloknak a családi, szülői fegyelemtől való függetlenedési törekvését elemzi. Gondolatait kiegészíteném azzal, hogy az ifjú kalandvágy is közrejátszik a 15–18 évesek falutól való elszakadásában. Emlékezzünk csak jómagunkra. Mennyi kalandregényt faltunk ebben a korban. Mennyit kalandoztunk gondolatban, s ha mód adódott rá, a valóságban is. Most sokkal nagyobb erre a lehetőség. Új tájakat, városokat látni. Meg kell említenünk itt a suhanckor nemi problémáit is. Az ösztönök szabadság felé hajtó útja a zárt családi és falusi közösségben tilalomfákba ütközik. Kiszabadulva e közösségből az ismeretlen környezetben, a városban szabadabbnak tűnik az út.

Részben ezzel függ össze az is, hogy sok fiatal nősüléskor visszatér a faluba — lakni, és ha lehet, dolgozni is.

2.

Az utóbbi években több társadalmi szerv olyan értekezletén vettem részt, amelyeken az ifjúság különböző problémáival foglalkoztak. Általános panaszként hangzott el mindenkor az, hogy kevés fiatal jár a művelődési házba, a KISZ-be és a sportegyesületbe. Vasárnap este több fiatal található a vendéglőben, mint a művelődési házban. Sokan emlegették, mint régi szép időket, az 1945–50-es éveket, amikor lelkes tömegmegmozdulásokban vett részt a fiatalság, sokkal szerényebb anyagi körülmények között.

Mi a helyzet? Akkor még a fiatalok 70–80 százaléka otthon maradt a faluban — lakni is, dolgozni is. Pedig akkor még nem volt cukrászda és nem volt televízió. Nem volt zenés, fehér abroszos kisvendéglő, csak pipafüstös kocsmá. Ma van cukrászda, kettő is, televízió 230. Tsz-klub nyolc, minden üzemegységnek vagy brigádnak egy-egy. Több száz motorkerékpár van a faluban, melyekkel vasárnaponként Gyulára, Csabára „ugranak át” a fiatalok. (Kalandvágy?) Mint láttuk, legtöbb csabai középiskolás vagy ipari tanuló. Hogyan járjanak úgy össze, mint egykor? Minél többfelé van a munkahely, és minél több a faluban a szórakozási és kulturális objektum, természetes, hogy annál többfelé „szóródik” a fiatalság.

A művelődési ház egy nagyteremből, egy tv-szobából és egy irodahelyiségből áll. Így van ez a legtöbb faluban. Mit csináljon ott a fiatal, és mit csináljon a felnőtt, hiszen rendezvények csak alkalomadtán vannak?

Mi a teendő? *Centralizálni kell a szórakozási és kulturális létesítményeket.* Klubéletet kell teremteni, nem csak a fiatalok, de a felnőttek részére is. Egy nagy épület kell a falu közepére, melyben lenne ugyan egy nagyterem, de mellette nyolctíz kisterem is. Egy olyan épület kell, melyben egy helyre tömörülhetne a műve-

lódési ház, a sportkör, a könyvtár, a szakkörök, és amelyben otthon található a külön helyiséggel nem rendelkező szervek: a KISZ, a nőtanács, a Hazafias Népfrent, sőt még a vadásztársaság is. Lenne ott olvasó-, sakk- és tv-szoba, sőt kártyaszoba is. Ha a fiatalok a vendéglőben és a cukrászdában érzik jól magukat, akkor oda kell vinni a vendéglőt és a cukrászdát is.

Ez a komplexum töltené be azt az űrt, amely ma legtöbb faluban megtalálható; tudniillik, hogy társadalmi fórumává válna a falunak, fiataloknak és felnőtteknek egyaránt, mindegy, hogy a művelődés otthonának, a kultúra házának, népotthonnak, faluháznak vagy községi klubpalotának neveznénk is.

ZSÓTÉR JÓZSEF

A József Attila Tudományegyetem újszegedi épületének makettje. Építész: Bachesz János, Borvendég Béla, Takács Jánosné. — Az épülettervet az EM Szegei Tervező Vállalat 1966. aug. 7–21-ig tartott kiállításán mutatták be

VÁSÁRHELY — ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET

(A Tiszatáj körlevelére küldött hozzászólások folytatása)

KOCZOGH ÁKOS:

Világszerte átmeneti állapot uralkodik. Társadalmi formák felbomlóban, újak kialakulóban. A legellentétebb művészi irányok élnek egymás mellett. Kelet a túlhaladott európai naturalizmusnak hódol, Európa a Keleten kinőtt szimbólizmust ünnepli: szürrealizmusban, absztrakcióban, informáléban. Egyetlen üdvözítő stílusról nem beszélhetünk. Nálunk Pécs, Miskolc, Debrecen s Vásárhely is más-más arcot mutat. Szerepük, feladataik mások. Közhely, hogy a vásárhelyiek az alföldi festők örökösei. Nem hiszem, hogy el lehetne így határolni a művészetet, alföldiekre és nem alföldiekre, de talán nem is ez a kérdés, mert a vásárhelyi művészet nem jelentheti csak a piktúrát, de jelenti a szobrászatát éppúgy, mint a Majolikagyár, Divat Kötöttárugyár, s a holnapi Alföldi Porcelángyár tervező művészeinek világát is.

A körkérdés egyike távlatokról beszél. Milyen távlatok lehetnek egy rohamosan technizálódó társadalomban annak a művészetnek, mely mondanivalóját az eltűnő népi-paraszti világhoz köti? Lehet-e értékmérő az, hogy éppen a vásárhelyi művészet őrzi meg témáival ennek a sülyedő népeletnek képeit? A két kérdésre csak egymásnak ellentmondó választ adhatunk. Nyilvánvaló, hogy Vásárhely művészi jelentőségét nem az dönti el, hogy ragaszkodik-e a magyar vidék hagyományaihoz. Kerülhet a bivaly állatkerti rekvizitumba, a sarló müzeumba, nem ezen múlik a vásárhelyi művészet jövője. Ha ez döntené el, akkor joggal következnek belőle, hogy a gépesedés fejlődésével, ahogy kiszorul a bivaly és a kasza, úgy lép a vizuális művészet helyébe a tárgyformáló.

Pedig nem erről van szó. Nem válik korszerűbbé a művészet, ha faeke helyett kombájn a témája. A művészet magatartás vagy divatos kifejezéssel: „hozzaállás” kérdése. Az ipari tervező művész a közönség igényével, a gépek újdonságával, a rendelkezésre álló anyag korszerűségével kényszerítve van, hogy kitűnő és korszerű terméket adjon. A festő vagy szobrász végső fokon nincsen kényszerítve, s csinál, alkot, ahogy akar. Szabadságával vissza is élhet, ha nem azzal a fegyelemmel, tudással, a tökéletesség igényével áll művészetéhez, mint áll az ipari tervező művész.

A vásárhelyi művészet ismét megújulóban van. Mi jogosít fel bennünket, hogy jövőjében is higgyünk? A fejlődés kétségtelenül azt mutatja, hogy a kis nemzeti közösségeket felváltják a nagyobb társadalmi egységek. Ezekben a nagyobb közösségekben az állja meg a helyét, akinek mondanivalója van a nagyobb közösség számára. Az egyre nyilvánvalóbbá váló relatív értékek reményében a kikristályosodott, pozitív emberi relációk megbecsülést kapnak. Azaz: változatlanul szükség lesz erkölcsi, művészi, tudományos bázisokra, biztonságra. A táblakép jelentősége gyengül, a gépi termékek művészi jelentősége erősödik. Új képi jelrendszer van kialakulóban. Az ábrázoló és kifejező művészet háttérbe szorult az architektúrális mellett. Igazolja ezt a vásárhelyiek konstruktivista törekvése, a keramikusok feltörése, textiltervezők kitűnő szereplése. Többek lehetnek a vásárhelyiek a kortárs magyar képzőművészet egyik bázisánál. Most még így s együtt: Péccsel, Miskolccal, Debrecennel, Szolnokkal s természete- sen a főváros művészeivel együtt jelentik az országot.

Mi a feltétele annak, hogy túl nője ez a művészet országos jelentőségét? A Vásárhelyben adott konkrét képből leolvasni a világ mozdulásait. Ha ez sikerül, mint ahogy már nemegyszer sikerült is, a bivaly és fejkendő is lehet egyetemes érvényű művészi jelkép. Ez a leolvasás a művészileg elérhető mély- kig hatoljon le, legfejlettebb tudásunk, vizuális láttatásunk, technikai eszközeink segítségével. Ha volt „visszahúzó, korszerűtlen, fejlődést gátló jelenség a vá-

sárhelyi művészek alkotó tevékenységében" — hogy a körkérdés szavait idézzük, a fentiek hiányában lehetett és lesz. De a műgond megvetése, a fellengzősség vagy provinciális beszűkülés csak ideig-óráig gyűrhetette le a vásárhelyieket.

Röviden: a művészet határát ki kell tágitanunk, kép és szobor mellé helyét kéri a kerámia nem kevésbé, mint a kötött textil; egyetemesebb jövőjét akkor biztosítja Vásárhely, ha valóban mélyen gyökerezik múltjában, jelenében s nem csak a külsőségekben; jelenének akkor van értelme, ha összefutnak benne földünk, tágabb hazánk lényeges problémái; ha a művészettől többet kérünk számon, mint amire a táblaképek képesek, eleve kitágulnak határai.

KOVÁCS GYULA:

Kérdéseivel a Tiszatáj egy hazai, világnézeti koncepcióval is rendelkező képzőművészeti tevékenység értelmezését munkálja. S ezzel, igen szerencsésen tárgyahoz vezet a valóságkapcsolatai tekintetében ingatag hazai képzőművészeti írást. Mert bizony napjainkban a szerzte megjelenő írásokban nincs mindig szorosan tárgyánál, hanem csak úgy forog-pörög körötte, mint a lazító órabéres esztergályos kése előtt a munkadarab. Valaki kesernyésen megjegyezte: „aki jól ismeri egy-két dél-amerikai labdarúgócsapat összeállítását, a hangzatos nevek emlegetésével manapság nálunk menős művészeti író lehet”. Most éljük művészeti írásunk doktriner korszakát. És ilyenkor minden csoda Nyugaton születik. A nyugati képzőművészeti újdonságok igazában filozófiai spekulációk illusztrációi, s amelyek nyugati képzőművész nem egy ilyen spekulációt illusztrál, maga igyekszik magyarázatát adni munkájának, ha ő maga nem tudja, társa, a művészeti író, kiségití. Így vihető pusztán az értelmezés területére az a dialógus, amelyben a képzőművészet csak anyaggal — állításait az anyagban kifejezve — válaszolhat. E szükségyszerűséget nem látó értelmezések szerint a képzőművészeti alkotást vagy csak csinálják, vagy csak gondolják, más szóval vagy csak ösztönös megérzésekkel kívánják elérni a hatást, vagy csak pusztán az intellektus útján. A kettő összekötése egészséges embert feltételez, s számunkra ez megalázó kompromisszum. Pedig hát minden valamit akaró ember, ha anyaghoz nyúl, igyekszik értelmesen formálni azt, s a maga emberi, társadalmi egzisztenciáját kifejező haszna szerint és becsvágyától indítva azzal is törődik, hogy az anyagban közölt érvelése másokat is megindítson. És ez már tulajdonképpen felelős is a Tiszatáj kérdéseire.

Jelentős és fontos a hódmezővásárhelyi képzőművészet, mint ahogy hasonló módon jelentős és fontos mindazon képzőművészet nálunk, vagy bárhol máshol, amely az értelmes emberi társas viszonyban: mai emberi magatartást kifejező, személyes véleményközlésnek tekintí az alkotást. Az alkotott mű így jelentés, jelzés, üzenet az anyaggal szemben álló, azt a maga eszménye szerint formáló emberi állapotokról. S minden közösségnek elsősorban is benső, személyes ügye ez, s csak aztán a teljes emberiség számára megnyilatkozó. Ezért társadalmunk személyiség érzetét, tudafát sértene az, ha mások eszével értelmeznénk magunk számára a világot. A nyugati képzőművészet értelmezései összes vonatkozásaival egyetemben — még ha olykor inspirálóak is — csak kísérő jelensége lehet hazai képzőművészetünknek. Művészetünkben önmagunkat fogalmazzuk meg korunkban. Ez az első tény, amit fontos leszögeznünk a vásárhelyi művészet tárgyalásakor. Nem a más művészetekkel kapcsolatos, *ezer azonosságunkat* kell munkálnunk, hirdetniünk, hanem az *egy* másságunkat. A vásárhelyi képzőművészet legjobb alkotásaiban ezt a történelmileg meghatározott másságunkat közelíti. A mi számunkra is adódik olyan feladat a jelen történelmében, amit csak mi tudunk megválaszolni — akár képzőművészetünkkel is — az emberiség számára. Ugyanis nálunk, ha „anyagot” mondunk egymás között, vagy akár a képzőművészetre vonatkoztatva is, nem a filozófiai kategóriára gondolunk, hanem tárgyiasan arra, amiről szó van: fára, vasra, kőre, fémre, szövetre, cipőtalpra stb., tehát mindenre, amit adni, bírni, megmunkálni vagy formálni kell, lehet. Ha lélekről beszélünk, elsősorban is saját lelkiismeretünkre gondolunk. S ez a lelkiismeret rajtunk keresztül mindig az igazságra vonatkozik, például Bartók bizonyára lelkiismerete igazságaival alkotta műveit. Tehát „anyag és lélek” a mi valóságunkhoz kötődő fogalmak is, és csak valóságunkból alakulnak, fejlődnek, s nem azonosak azokkal a fogalmakkal, amiket a nyugati szellemkereskedők már készen, mások által megfogalmazva próbálnak forgalmazni nálunk. Viszont igaz, hogy mindezek a nagy nevek által kimunkált fogalmak ingatag sznobjaink körében teljes sikerre számíthatnak. A sznobok szeretnek

mindent készen kapni. Ez a másságunk, tárgyhoz ragadtságunk nem faji adottságunk, hanem azonos minden hasonló társadalmi, történelmi meghatározottságú népével. Azokéval, akik hozzánk hasonlóan most ismerkednek komolyabban a nagyipari termeléssel. És mint mi, ők sem éltek még annyi szabadságot, hogy gondolatokat tárgyat alakító, formáló cselekvéseikben kiélhették volna. Az agrárból most iparivá váló országok népei friss emberi invencióikat hozzák az ipari anyagalkításba.

Az ipari anyagalkításban a mennyiség és minőség fordított arányainak az érvényesüléseire is gondolhatunk. S ez napjainkban — a szocialista tendenciák jelenlétével — már egészen más történelmi körülmények között történik, mint történt volt a ma már fejlettebb ipari országok esetében, iparral ismerkedésük idején: ötven-száz évvel ezelőtt. S ne feledjük: a képzőművészetnek, mint a materiához kötődő művészetnek, anyagot formáló emberi tevékenységnek, az ipari anyagalkításhoz igen sok köze van. Nem csak társadalmi tudatformát tükröz a képzőművészet, hanem a termelőszközök és viszonyok állapotát, jellegét és minőségét is. Ipari termelésünk ma már nem csak mennyiségi igényekkel áll szemben, hanem minőségekkel is, amit a huszadik század második fele állít szembe általában az iparral, s e problémája megoldásához a képzőművészet eredményeit is segítségül kéri. Szerencsés történelmi ritmusban találkozunk nálunk a fejlődése előtt álló ipar és az emberi szempontokat munkáló képzőművészet. Ami Nyugaton a valóság teljességétől elszakadva pusztán spekulatív filozófiai úton vált a képzőművészet problémájává, tárgyává (új témi és formai igény), azt nálunk a valóság veti fel és segít is megoldani.

Valóságunk adott, nem tudjuk letagadni, legföljebb egyes vonatkozásaiban rosszul ismerjük. A képzőművészet igazi fejlődése nem az imanens, hanem a valóságunkból táplálkozó fejlődés. Agrárból most iparivá váló társadalmi helyzetünk a meghatározója annak is, hogy nálunk *emberközpontos* a képzőművészet. A jellegzetes vásárhelyi képeken az alkotók a képi viszonylatban szereplő motívumokra, tárgyakra, emberekre vonatkoztatva — esetleg éppen azok segítségével, szimbólumával — közlik állításait. Vagyis alkotásaikkal egy szélesebb körű társas kapcsolatot ápolnak. S mindezt színnel, formával, vagyis képzőművészeti eszközökkel cselekszik. S ezzel egyre általánosabb érvényt szereznek a most alakuló képzőművészeti szemléletben annak, hogy a látvány vagy a gondolat elmondása a kép segítségével — csak ezzel a képzőművészeti dramatizáltsággal lehet érdekes.

Alkotásaik értékét növeli, hogy képei témája, meséje, történése, szimbóluma az általérzetség teljességéből jön, mint megélt állítás, s nem kívülről épülnek bele a képbe. Nem a szétszedettségéből logikai úton építő tehát a vásárhelyi képzőművészet, hanem az alkotók legmélyebb inspirációikkal valami állandó, igaz kapcsolatot éreznek az emberiség ügyével. Műveik javarészből kiérezhetően az alkotás indítéka mindig valamilyen emberi állítás. A nemesebb célkitűzésű változások ügyében minden egyes alkotó a maga embersége legtisztább értékeivel apellál. Kurucz D. István jéjai, Kohán György stílizált, kemény asszonyai, naplementéje, Szalai Ferenc Tavasz című képe, Németh József Itatás című műve az ember és a természet elszakíthatatlan kapcsolatát hirdeti. S mindez egyben figyelmeztetés is a helyes mértékre, az anyagi és technikai fejlődés mai állapotai között, és ez alkotások példák is az ipari anyagalkítás számára, ha az keresné az emberi mértéket. A vásárhelyi képzőművészet tehát az etikus értékekre törekvő emberi állításokkal akar hatni a társadalomra, és nem az embertől elvonatkoztatott anyag törvényszerűségeivel. A társadalmi emberben bízó a vásárhelyi képzőművészek programja — ha ugyan lehet egyáltalán programnak nevezni munkásságukat, nem pedig egyszerűen csak becsületes emberi, festői megfelelésnek a jelen történelmi szituációban. Mindez csak felületés látásra, csak az attrakciók sóvárgói előtt tűnik maradinak. Igazában a legkorszerűbb — a *szocialista* emberi — mértéket őrzik-védik alkotásaikban a vásárhelyiek is, ahogyan őszinte alkotásában minden tisztességes képzőművész. Azt a biztatást üzenik az ilyen művek korunk emberének, hogy evickéljen ki, vonja ki magát az anyag bűvöletéből, és az anyag és ember szembenállásában ismerje meg a maga fennköltebb pozícióját, álljon ki érte mindig, és örüljön az ilyen emberi győzelmeknek a képekben is.

Az anyagot logikai inspirációkkal alakító képzőművészet a közeljövőben esetleg eljuthat az objektíve ható formák valamelyes ismeretéig. Mert meglehet, hogy az objektív kutatás — mely a logikai szempontok elfogadásáért történik — fizet némi eredménnyel. De ha az ilyen eredményt felmutató művész nem is veszi észre, nekünk azért tudnunk kell: amit így talált, az anyag eszejárása szerint találta, és nem saját emberi invenciója segítette hozzá. Anyagi, amit szolgál, és nem emberi. Az anyag csak törvényeket ismerő, és az önmagát megvalósító ember szempontjai abban különböznek, hogy az ember a maga szempontjaival önmaga eszményét

igyekezik megformálni, kifejezésre jutatni. Az ilyen igyekezet eredményét nevezhetjük manapság az anyag művészi megformálásának, s tisztelhetjük képzőművészetként.

A hazai képzőművészetnek, a vásárhelyi képzőművészetnek, és minden, az ipari anyagalakítással most ismerkedő nép képzőművészetének a fejlődését én abban látom, ha az alkotók egyre finomultabb intellektusokkal bizonyítják műveikben a formáló ember mai, formáló pozícióját. Vagyis az emberi méltóságát megőrzött ember mértékével tudnak mértéket adni műveikben a dolgoknak. És a rend, amit az ilyen mű közvetít, az anyag új igazságait is befogadó, sőt azokat az igazságokat érvényre is juttató rend. Csak az ember pozíciójából teremtett rend képes kielégíteni a kollektív vágyakat. S ezért az a tartalmiság, ami a vásárhelyi művészek munkáiban is jórészt megnyilvánul — még ha egyesek „népi romantikusnak” is ítélik —, fontos és szükséges mag ahhoz, hogy egyáltalán valamiféle magatartást tudjunk érvényre juttatni. Egyféle emberi magatartást — a magunkét, ami pedig az egyedüli ok és eszköz ahhoz, hogy egyáltalán művek szülessenek.

SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTEKOK 1966

TRAGÉDIA 1966.

„Egész jó fej ez a Madách!” — ez volt egy fiatalember sajátos véleménye és rosszul öltöztetett kritikája az idei szegedi szabadtéri Tragédiáról. Ez a „jó fej” az ifjúság bizonyos rétegeinek körében közismerten annyit tesz, mint okos, értelmes, gondolatokban gazdag. De hogy a sok ezer néző sokféle véleményéből éppen ezt kaptam fel és ezt említem legelőbb, annak nem stilisztikai oka van, s nem is hatás-keresés. Mások ugyanezt másként fogalmazták, de tartalmilag egy a jelentősége: Madách nem vezett el a tornyok, lépcsők és tetők e roppant térségében! Gondolatai nem koppantak üresen a hatalmas téren, nem vergődtek eseten a színpadi négyzetméterek százain. Eljutottak a nézőhöz, aki nem csak a látvány élményével sétált el éjjel felé a térről, hanem gondolatokkal, eszmékkel megrakodva is. S hogy ez miért fontos? Azért, mert a rendezői koncepciójában az ideivel azonos tavalyi szegedi szabadtéri Tragédiát igen-igen megtépték a kritikusok. Kellott még egy esztendő, hogy bebizonyosodjon közönség és kritika számára: Vámos László rendezői koncepciójának meg kell adni a polgárjogot, el kell ismerni, mint a Tragédia rendezési lehetőségeinek egy sajátos, speciális változatát. Az idei kritikák már ilyen hangszerelésűek voltak általában.

Úgy gondolom, ez is jelzi, hogy megért és megértésre talált egy gondolat, egy fontos felismerés: a szegedi szabadtéri játékokkal kapcsolatban — s jórészt a Tragédia körül támadt perpatvar tisztázódása révén —, miszerint: a Dóm téren nem egy színház áll, s nem csak méreteiben különbözik más teátrumoktól, hanem egész miliójében, teljes rendeltetésében, minden adottságában és követelményében. Vagyis itt nem nagytű alá helyezett színházi előadásokat láthat a közönség, nem szabadba telepített programot, hanem valami egészen újat és mást, ami nem viseli az összehasonlítgatásokat még más nyári szabadtéri fesztivál-színpadokkal sem.

Itt más az élmény — s egyszer már másnak kell lennie a várakozásnak is! A Hány, az Aida, a Faust esetében ez könnyebben megy, a Tragédiára már „kényesebbek” vagyunk. Dalműveknél is számon-számonkérjük még a líra hamvasságát, de korántsem olyan érzékeny a kritikai és a laikus közvélemény ezekre a művekre, mint a magyar nemzeti drámairodalom csúcsára, a Tragédiára.

Azt is érdemes számításba venni, hogy nem csak a művet örököltük, hanem a vele kapcsolatos ítéleteket és előítéleteket is. Hiszen van, aki ma is azt mondja: „Ha Madáchcsal akarok időzni, előveszem a Tragédiát otthon, a leeresztett redőny mellett. Csak olvasva lehet igazán megérteni. Visszalapozok, újraolvasok részeket...” A másik ember meg arra esküszik: „A Tragédiát a színház emelte igazán nagy rangra az irodalomban is... Több mint ezer előadása volt az 1883-i bemutató óta, s itt a téren is több, mint ötven...”

Salamoni ítéletet mondhatok e szélsőségekkel szemben: nincs egyetlen út Madáchhoz és a Tragédiához! Az irodalmárok bizonyára jobban becsülik a betűvel kirakott ösvényt, a szélesebb közönség viszont nem az egyszerű kötelező olvasmány élményén keresztül jut el az esztétikai és szellemi örömhöz, hanem így is meg úgy is. S nem is egy olvasás vagy egy színházi előadás élménye vonja Madách bűvkörébe. Az ugyanis, amit összefoglalóan eszmeiségnek nevezünk a Tragédiában,

olyan összetevőkből áll, amelyeknek teljesebb megértéséhez nem elég a szándék. Úgy is mondhatnánk, rendkívül alapos és sokoldalú filozófiai, történelmi, sőt fizikai ismeretek szükségességek ahhoz, hogy a mélyről merítsünk. Amíg a történelem a kalauzunk és Madách is valós történelmi korokat sűrít, egyszerűbb a dolog. London után azonban megbicsaklik a reális támasz. A falanszterjelenethez már tudni kell, honnan, milyen forrásokból építette fel Madách ezt a képzeletársadalmat. Például az sem mellékes, hogy az utópista szocialisták és Madách falansztere között mi a különbség. Vagy az eszkimószín problematikáját is megemlíthetjük. A nélkül a hőelmélet nélkül, amely Madách korában felkapott fizikai hipotézis volt, ezt a matematikus szint sem lehet a tudatban biztos helyre tenni.

Ezekért mondom: a Tragédia megismerése csak folyamatban fogható fel. Szeged pedig erős láncszem ebben a folyamatban. Az volt a Major-féle rendezésben, s az volt a Vámos-féle színreállításban egyaránt.

Minél többet a gondolatból! — jó jelszó, igaz törekvés. De egyszer már azzal a tévhitel is szembe kell szállni, mintha a gondolat közvetítő eszköze csupán a nyelv lehetne. Helyesebben: meg kell érteni, hogy a szabadtéri játékok intézménye is keresi a maga formanyelvét! S hogy ebből a „szótárból” nem hagyható ki a látvány sem, azzal aligha vitatkozna valaki. Hiszen a látvány nemcsak ronthat egy mű gondolatiságán. Éppen az ember tragédiájában lehetünk tanúi, hogy a látványosság a maga kínálókozó eseteiben éppenséggel fel tudja erősíteni az érzést és a gondolatot. A falanszterjelenet példáját hoznám fel elsőként ismét: döbbenetes volt annak érzékeltetése — nagyrészt éppen a látványosság elemeivel, a tömeg rendezői beállításával, a fényeffektusok felhasználásával! —, hogy a hideg és kíméletlen racionalizmus milyen kegyetlen börtöne a léleknek. És volt eset, amikor éppen a „semmi” mondhatott legtöbbet — vagyis maga a méret, a térség, a tér. A Föld szellemének és Ádámnak párbeszéde, az úrjelenet ezúttal nélkülözött vetítést, fizikai megszemélyesítést — a hanghatások domináltak. Az egyik hang mintha valóban a Föld gyomrából szakadozott volna fel, a másikat meg mintha a csillagok köréből hallottuk volna. De tessék ezt áthelyezni közhelyre — mi lesz abból?

Persze, persze, azoknak is van igazuk, akik azt mondják, hogy ilyen helyen „elbáméskodik” az ember az angyalok fényes seregében, a hatalmas trikolórban, a rabszolgák vonulásában. Vagyis hogy jobban megoszlik a figyelme gondolat és külsőségek között.

De hiszen ez ismét a gondolat „szervirozásának” kérdése. Nem hiszem, hogy túlzott lett volna a mérték. Egyelőre más itt a gond. Az, hogy a mondanivalóhoz kapcsolódó látvány olykor-olykor még nehézkes vagy esetlen. A szabadtéri játékok színpada majdhogynem a puszta tér. Hiányoznak azok a gépezetek, amelyek a sokszor bizonytalan emberi igyekezetet teljes precizitással és biztonsággal cserélnék fel. Itt még minden a szcenikusok és díszletezők találékonyaságán múlik jóformán, s a legalapvetőbb színpadi technika az emberi kéz. Ennek a felismerésnek az érdemét nem akarom kisajátítani, már csak azért sem, mert régi óhaj, régen megfogalmazott igyekezet. Úgy tudom, már nyitott kapuk rácsait is döngetem ezzel, mert ősszel megkezdik a színpad átépítését és korszerűsítését. Pár esztendő talán elég lesz ahhoz, hogy a hangosítóberendezés korszerűségéhez mérhessük a világitást, a színpad géprendszerét, mindent. S ha ezeknek ismeretében gondolunk vissza a Tragédia előadására, a rendezőt legfeljebb azért érheti bizonyos szemrehányás, mert merészebb volt, mint a lehetőségek. Itt-ott csikorgott a „gépezet”. A bizánci színnél ezért ráncolta az ember a homlokát. Ez inkább kizökkent — a kevésbé sikerült látvány. Ez inkább megosztja a figyelmet. Mert ha műszakilag „gurul” az ilyen monstre előadás, s a látvány miatt a néző elejt is egy-két gondolatot, kárpótlást nyer ott, hogy a látványban jelenlevő tartalmat mélyebben vagy legalábbis pregnansabban fülön fogja.

Veszteségek és nyereségek egyenlege tehát egy ilyen Tragédia. S eközben sohasse feledkezzünk el a legnagyobb nyereségről: emberek ezrei itt látják és itt hallják először életükben a Tragédiát! Két egymást követő esztendő műsorán legalább ötvenezer nézője volt. Nincs róla statisztika, hogy hányan voltak, akik először itt találkoztak Madáccsal. Föl lehet ennek népművelési jelentőségét becsülni? Én hiszem, hogy nemcsak arról diskuráltak az előadás után még ők sem, hogy vajon mi módon robbantották fel a színpad szobrát, és mitől olyan kellemes illatú az athéni áldozati füst.

A Tragédiában betonerősségű az eszmeiség, az előadás a gondolat vállára emeli az embert. Egyszerűen nem lehet közömbös senki a mű mondanivalójával szemben, nem nézheti az előadást kérdések és válaszok, kétségek és meggyőződések nélkül. Madách ugyanis a problémákat a mai kor emberéig görgeti, nemzedékek adják tovább egymásnak a kérdéseit, mint történelmi stafétabotot, mint az „eredendő bűnt”. S minden nemzedék másként olvas, másként ért — legalábbis az értelmezés

történelmi realitásának objektív határmezsgyéi között. Egy-egy generáció szubjektív megítélése szerint az emberi történelem is végtelennek tűnik, akármerre nézünk; akár visszafelé hatolunk, akár előre vizsgálódunk. Ennek a végtelennek előrefutó vonalát sohasem tudjuk messze meghúzni. De érthető, hogy a „végtelen” végére szeretnénk járni, ez a megismerés folyamatának természete is egyúttal, nemcsak az emberé.

Mindennek együttes ismeretében, azt hiszem, jogos annak a gondolatnak a megköszönése, hogy a szegedi szabadtéri játékok nem csak mint fórum, hanem mint műhely is nagy szolgálatot tettek, s tesz bizonyára a jövőben is azért, hogy ez az idő fölé nőtt, örök mű teljes fényében élhesse művészeti és eszmei örökkévalóságát. A jövő évi műsorból hiányzik. De hogy vissza-visszatér, nem lehet kétséges. Azt is biztosra vehetjük, hogy majd egy ismét más Tragédiával találkozunk. Ahány rendező — annyi Tragédia, ahány művész — annyi Ádám, Éva és Lucifer. Bóka László írja egy helyen, éppen a Tragédiáról elmélkedve: „...a művek sorsa sugárzó eszmeiségükön és ép kompozíciójukon dől el; ezekből kristályosodik ki a forma, mely örökké csiszolható”. A Tragédia ugyan lezárt, kész költői mű — színpadi megjeleltése azonban aligha tekinthető annak. Maga az általa hordozott eszme tiltakozik a megmerevedés ellen, hiszen a lét értelmét, célját, kilátásait feszegeti, a jelennel viaskodik, hogy bepillantthasson a jövőbe, de nem lesz ember és kor, amely teljes feleletet tudna adni ezekre a kérdésekre. Azt mondja az Úr az álomlátó Ádámnak: „Ne kérdd tovább a titkot!” De mi egyre kérdezzük. Unokáink és azok unokái is kérdezni fogják. Ebben az örök emberi kérdésközlésben a Tragédiának mindig meglesz a maga szerepe. Időszerűségét sohasem veszti el. Hadd idézzem ezzel kapcsolatban még egyszer Bóka Lászlót! „Most a társadalmi fejlődés, az egyetlen és igaz tudomány készül a feleletre, s ez nemcsak Madáchot aktualizálja, hanem minden olyan költészetet, amely Madách szintjén tud Istent elnémitő kérdéseket feltenni.”

A Tragédia szegedi szabadtéri előadása nagyon sok olyan általános probléma megközelítésére alkalmas, amely a játékok egészéhez fűződik. Az elmondottakon túl még egyetlen tanulságot szeretnék megemlíteni. Nevezetesen azt, hogy ez az intézmény nem tudja elviselni a művészeti középszerűséget. A Tragédiát is az éllette Szegeden már több mint ötven előadásban, hogy mindig a legjobb művészeket, a legtöbb fantáziával megáldott rendezőket hívták meg a játékokra. Hont Ferenc olyan művészekkel dolgozott, mint Csontos, Táray, Tőkés, Lehotay, Kiss Ferenc; Major Tamás rendezésében Básti, Lukács Margit, Bessenyei, Ungvári játszott; Vámos pedig a fiatalabb színészgeneráció legjobbait, Nagy Attilát, Ruttkay Évát, Gábor Miklóst hívta meg a főszerepekre, s az előző szegedi Tragédiából Bessenyeit.

Ott, ahol hétezer embernek csináltak helyet a nézőtéren — négy-öt közhízi előadás közönsége egyetlen estén! —, középszerrel nem lehetne kiállni. Hétezer — s négy előadásra négyezer hétezer — embernek tartozik az igazgatóság azzal, hogy optimális szereposztásban és optimális kivitelben nyújtja a produkciót. A Tragédia körül nem is adódott soha semmi gond ezzel a követelménnyel, más esetekben már inkább (Faust 1966).

A középszerűség itt elviselhetetlen, s ennek a felismerésnek a teljesítése a Tragédiában sohasem csorbult meg. Példaadó volt mindig a legmagasabb művészi igényre való törekvésben. S ezúttal így summásan fogadják ezt el a szereplő művészek is egyéni értékelés helyett.

SZ. SIMON ISTVÁN

A FAUST SZEGEDEN

Az utóbbi néhány évre bizonyos állandó struktúrája alakult ki a felújított szegedi szabadtéri játékoknak. Amióta 1962-ben a stabil programok közé betört az úgynevezett külföldi opera, bátran leírhatjuk, a fesztivál gazdagabb lett. Olyannyira, hogy nélküle a siker reményében lassan elképzelhetetlen lenne a játékok műsora. Az Aida emlékezetes bevonulása Margaret Tynesszel, Luigi Ottolinivel és Zenaida Pallyval, úgy tűnt, túlságosan magasra tette a mércét. A rákövetkező esztendőben ez a hendi kép mintha nyomasztó súlyként nehezedett volna a Trubadúr előadására. Kiváltképp Bruno Prevedi érezhette ezt, aki voltaképpen nem is tudta megismételni számára igazi hírnevet szerző, emlékezetes budapesti szerep-

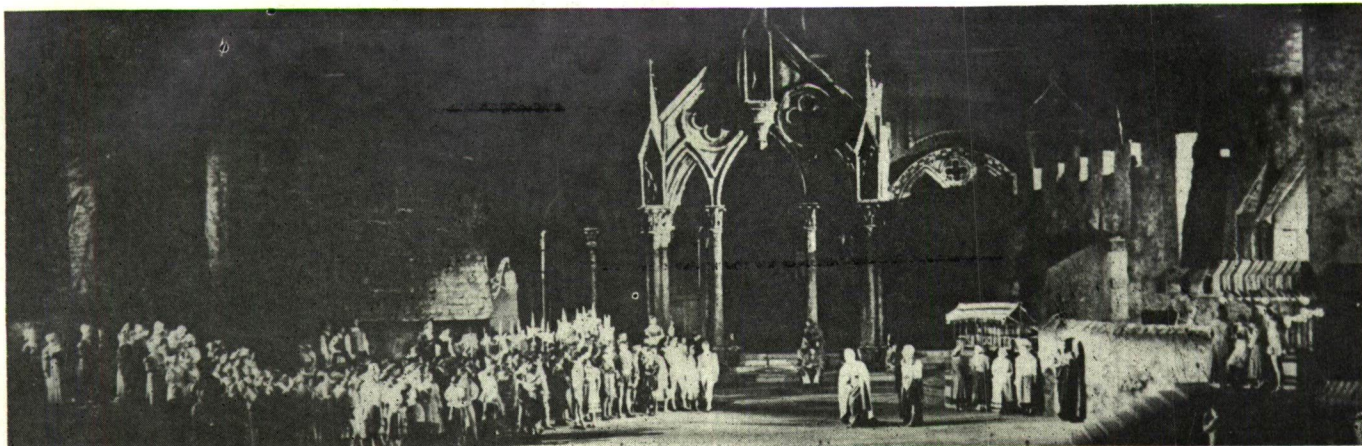
lését. Ismét vissza kellett tehát hívni Verdi izig-vérig szabadterre kívánczó Nilus-parti zenedramáját. És újra csak Margaret Tynnessel, a térre talán kevésbé, de az egyiptomi rabszolgálmány szerepére annál inkább predestinált felvér énekesnő-színésznővel. Közvetlen nemzetközi partnerei a spanyol-olasz Alfonso la Morena, a román Elena Cernei és az amerikai Edmond Hurshell voltak, akikkel az előző Aida-produkciót ha elérni nem is, de erősen megközelítési kétségtelenül sikerült. Aztán jött a Turandot, mely az 1962-es Aidát is csaknem detronizálta. Vaszy Viktor zeneileg, Szinetár Miklós színpadilag, Nikola Nikolov pedig hangilag varázsolt muzsikáló plein air meseélményt a dóm elé – hogy az ugyancsak kitűnő Amy Shuardot, Janette Pilout és szegedi kollégáikat ne is említsem. Így érkezünk el az 1966. évi szabadtéri játékok külföldi operaelőadásához (a megjelölés önkényes, műre és szereplőkre egyaránt utal): a Fausthoz. De mielőtt még Gounod darabját – mint dalművet és előadást – behelyezzünk a krónikába, néhány szót ejtsünk a szegedi fesztivál egyéb opera- vagy operaszerű produkcióiról.

A játékok nyitányaként – az idej programot kivéve – szinte valamennyi alkalommal Erkel-opera hangzott el. Gondosan előkészítve, frissen, indokoltan. Három-három alkalommal a Bánk bán és Hunyadi László, egyszer pedig a Brankovics György. Ez utóbbi Erkel Ferencnek kissé méltánytalanul mellőzött dalműve, s bemutatása a játékokon két szempontból is értékes volt. Egyrészt, mert nem állunk olyan bővében hazai operákkal, hogy egy Brankovics Györgyöt talonba tehetnénk, másrészt pedig: lehetőség nyílt szélesebb, immár nemzetközivé váló közönség-fórum és szereplőgárda előtt Erkel-mű felfedezésére, vagy ha tetszik, újra felfedezésére. Most már csak az a kérdés, vajon megrekedhetünk-e ennél a három Erkel-operánál, vagy érdemes tovább lépve ismét feltalálni valamit: például a szabadterre ugyancsak ideálisan elképzelhető Dózsa Györgyöt! Persze egy ilyen kísérletnél alapos előtanulmányozás szükséges. Legalább olyan alapos, mint amennyire nem volt az a Vidróczki át- és idekomponálása, nép-, illetve fesztiváloperává. Farkas Ferenc dalművel kapcsolatban az 1964-es bemutató alkalmával sokfelé és sokat foglalkoztak. Csak annyit jegyzünk meg: volt jobb is – a Csinom Palkóra gondolva. S már tulajdonképpen át is léptünk a daljátékok területére, abba a műfajba, melyből termékeny és sokszínű produkciókat sikerült válogatni a dóm elé. A Hány János nyitja a sort – mely időn 1962 után másodsor került a műsorba –, az 1960-as Csinom Palkó és az 1963-as Cigánybáró folytatja, s a János vitéz két előadása zárja be.

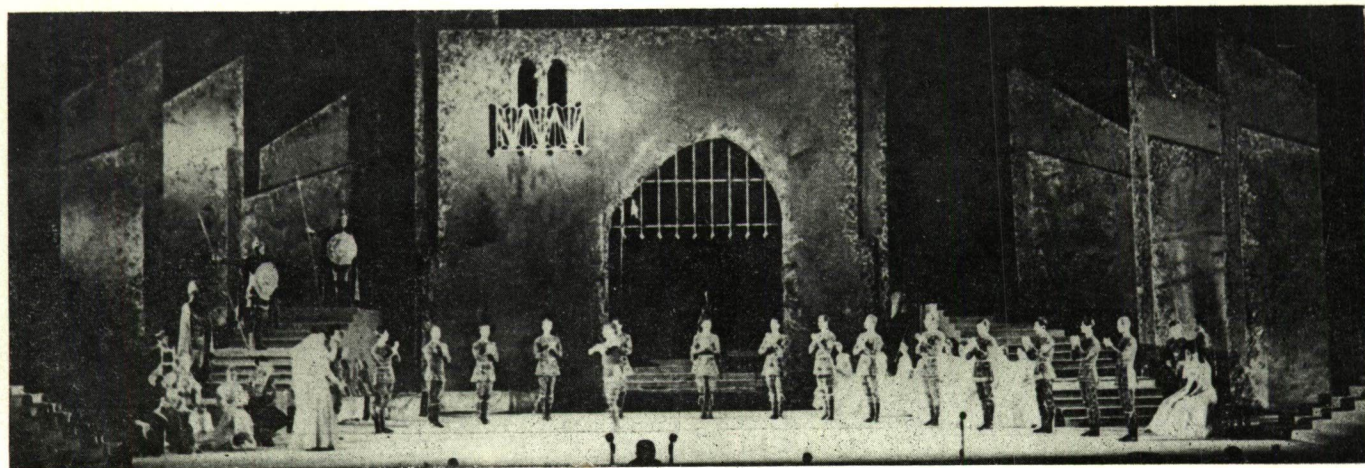
Fentebb említettük a szabadtéri játékok műsorának állandósuló szerkezetét. Nos, az eddigiekből már valamiképpen kirajzolódnak a kontúrok. Teljességében pedig így állíthatnánk össze ezt a struktúrát: nemzeti opera (Bánk bán, Hunyadi László, Brankovics György) daljáték (Hány János, Csinom Palkó, Cigánybáró, János vitéz), külföldi opera (Aida, Trubadúr, Turandot, Faust), próza (Az ember tragédiája, Szentivánéji álom, Budai Nagy Antal), népi tánc vagy balett (az Állami Népi Együttes műsorai, valamint az Esmeralda, Jeanne d'Arc, Kővirág, Párizs lángjai, Fából faragott királyfi, West syde story, Otelló, Gorda) és esetlegesen egy-két szímfonikus koncert.

Eme rövid intermezzo után pedig következze a Faust.

Először magát az operát tegyük helyére. 1859-ben született, s ez sokat is mond, meg keveset. Sokat mond, mert francia földön egy kezdetiben is olcsó hatásokkal biztató, a meglehetősen idényjellegű restaurációs hangulatot felülről támogatva kielégíteni igyekvő színpadzenei irányzatot, a francia nagyoperát feledteti úgy, hogy a líraiság, sőt a szentimentalizmus oldaláról torpedózza meg. Meyerbeer zajos sikerű operáinak, az Ördög Róbertnek, a Hugenottáknak, a Profétának és a többieknek grandiózus jelenetsoraiban, pompában csillogó sablonjaiban a Napóleon utáni francia polgár fürdette langyos vízben megviselt idegeit. A Szent Bertalan-éji mézszárlás, Auber Portici némája végén kitörő Vezúv, a robbanó várpalota, az autodafé lélek- és fantáziabizsergető látványa jólesett akkor a nézőtérről, de bombasztjai egyszersmind ellenállhatatlanul sodorták francia filisztereinket a teljes csömör felé. Gounod, mikor a nagyoperai stílus látványos áriáit, katonakórusait és örülesi jeleneteit finoman átszőtt lírai attitűdbe ágyazta, s inkább mesélt, mint hőszoikat ünnepelt – tulajdonképpen egy nem egészen fél évszázados modorra, Boieldieu kicsit operetszerű, nagyon dallamos meseoperáira kanyarodott vissza. Így került azonos anyanyelvű zenei keretbe az úgynevezett nagyopera, mely hatását éreztette még sokáig nem csak a francia színpadi zenében, hanem a német és olasz muzsikában is. Gounod-nál pedig szinte lépésenként felismerhetők ezek a manírok, noha kétségtelenül már új tagozatát jelenti a 19. századi francia iskolának. Az ő osztályába irakoznak majd be Thomas és Massenet, a Mignon, a Hamlet, a Werther és a Don Quijote szerzői. Ennyiben mond tehát sokat a Faust születésének dátuma. Nem mond viszont jóformán semmit akkor, mikor mellé tesszük ugyanennek a kornak operaterméséből a Rigolettót, Trubadúrt és Traviatát, hozzá a francia nagyopera

Jelenet a „Faust”-ból

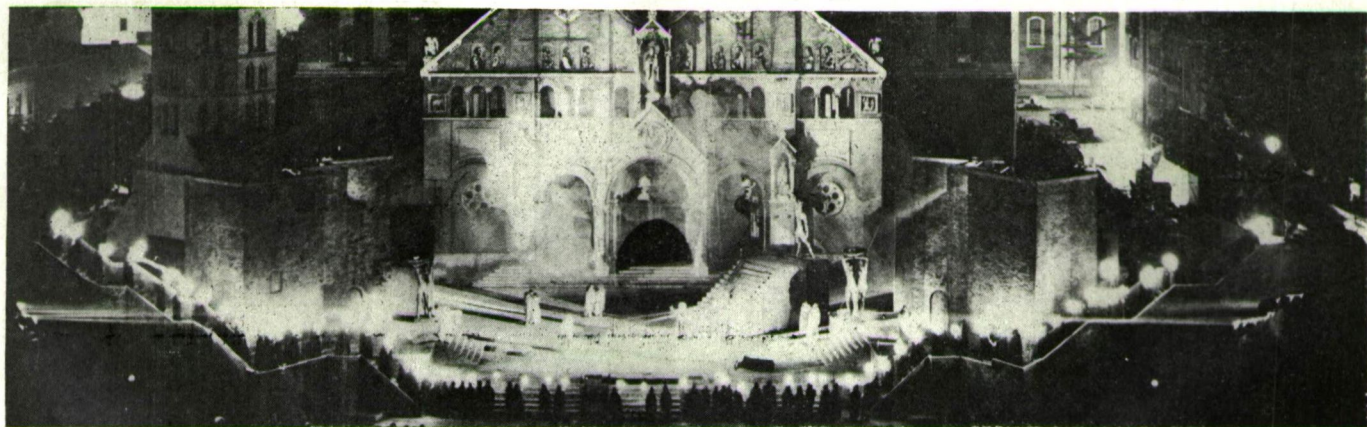
A „Góda” színpadképe

„Háry János”

„Otello”

Hömpölyög a tömeg a „Tragédia” monumentálissá szélesített színpadán

Grúz táncművészek a „Gordá”-ban

A „Tragédia” Féter apostola: Bessenyei Ferenc

Jelenet az „Otello”-ból. A címszerepben: Csabukiani

hatását mutató Verdi-művek közül még az Alarcosbált, a Végzet hatalmát és a Don Carlost, hogy Wagner már elkészült Lohengrinjét, Tannhäuserjét, vagy az éppen 1859-ben befejezett Trisztán és Izoldát ne is említsük. De talán ezeknél is ékeesebben szól a párhuzam éppen a Gounod-tól ihletet merítő földi és kortárs Berlioz „Faust elikárhozása”-nak háttorzongatóan mély, lényegre törő zenei anyagában. Ilyen miliőben persze ha megmérjük ez a gounod-i Faust, bizony kevésnek találhatjuk. Nem csak azért, mert nem állhatja a versenyt a kor operamuzsikájának legelső vonalával, hanem mert nem partiképes Goethe mellett sem.

S itt érkezünk el a Faust másik támadási felületéhez. Sokan vetik szemére Gounod-nak, hogy sem a Fausttal, sem a Rómeó és Júliával nem tudott Goethehez és Shakespeare-hez kongeniális művet alkotni. A vád igaz, csak kissé egyoldalú. A Rómeó és Júliát ugyanis már csak azért sem lehet egy kalap alá venni a Fausttal, mert nem állta úgy az idő próbáját, mint a Faust. Másrészt pedig — ami talán összefügg ezzel — a Faust nem is Faust, hanem Margarethe. Ilyen címmel játsszák sokfelé még ma is. A pusztá névsere mellett mondanunk sem kell, mi mindent rejt ez a különbség. Egyrészt eo ipso lemond a Goethével való konkurrenciáról, másrészt pedig — s ez a fontosabb — már címmegjelölésével is utal rá: itt nem a Faustmondakör teljes feldolgozási kísérletéről van szó — az ebbe belevágó Mefisztófele, Arrigo Boito maraton operája is a maga teljességében archivációs anyag maradt, s csak egyes áriák hallhatók koncertdobogókon —, hanem annak egyik epizódjáról, ahol nem is annyira a Faust, mint inkább Margit a főszereplő. S így azért mégiscsak kedvezőbb alapállásból indul utókori értékelésre a Faust-Margarethe. Valahogy úgy lenne homogén a párhuzam Goethével, ha annak Wertherjét tennénk Gounod ugyancsak szentimentális zenéje mellé, azonos súlyú kompozíciónak. Mert így a gounod-i mű éppúgy nem feledtetheti a goethei Faustot, mint ahogy a massenet-i Werther is csak árnyéka a goetheinek, vagy — tovább kacérkodva az ötlettel — miként Thomas Hamletje és Rossini Otellója sincs sehol Shakespeare mellett, viszont Verdi operája képes volt elhomályosítani a világ legnagyobb drámaírójának művét.

És most néhány szót a szegedi előadásról. Szinetár Miklós kérte és rendezte szabadtérre az operát, lemondva az eredetileg tervezett Carmenről. Érveinek igazat kell adnunk: a Faust valóban szabadtérre való, a dóm elé, ahol a környezet és a hatalmas nézőtér miatt kötelezően látványra törekvő rendezés egyaránt szinkronba hozható a mű arányaival és lehetőségeivel. Fülöp Zoltán díszlettervező bele is komponálta a templomot terveibe, mikor a háborúktól megkímélt, valóságos, ma is középkori hangulatot árasztó német kisvárost, Rothenburgot állította színpadra. Ami féhat a Faust műsorra tüzése mellett szót — logikus, helyes szempont volt. Valahol megfeledeztek viszont arról, hogy a szegedi szabadtéri játékok összprogramja tekintetében semmiképpen sem tűnt szerencsésnek egymás mellett a két Ördög és két Emberpár. Mefisztó és Lucifer, Faust és Ádám, Margit és Éva — azaz a Faust és Az ember tragédiája. Persze ez műsorpolitikai kérdés, s felvetését inkább indokolja, hogy az idén már amúgy is kevesebb darabot jelölő műsorlap így bizony kissé sivárabb tematikát mutatott.

Ami persze egy cseppet sem von le magának a Faust-produkciónak értékéből. Vaszy Viktor zenei vezetése az operát igyekezett megszabadítani terjengősen-érzelgős fordulataitól, hangilag is, játékiilag is pergő, a szentimentális megoldásokat, olcsóbb lírai kitérőket lehetőségeihez mérten óvatosan kerülő dalművet teremtett a térre. Így valami értékeesebb klasszikus ízt, hangulatot tudott adni a rendező által teremtett impozáns, grandiózus színpadi látványhoz. Vagyis Goethe felé próbálta visszairányítani az operát. Ez gyakorlatilag néhány húzást jelentett az eredeti partitúrából, s különösképpen a zenei anyag felfogásbeli frissességében, ha tetszik, modernségében mutatkozott. Olykor — ha kellett — kíméletlenül fogta a tempókat, s így az érzelgős megoldásokra fogékony Virginia Gordoni túlzott agogikái sem maradtak meg. Egyszóval minden hatásadászatot mellőzött a zenéből — meghagyta azt a rendező számára. Szinetár Miklós élt is vele. Fülöp Zoltánnal karöltve egészséges látványt teremtett a színpadra, melyet nemcsak a nézőtér első, hanem utolsó sorából is egyaránt élvezni lehetett. A magára maradó Margit és a templom tornyából lekacagó Mefisztó háttorzongató jelenete döbbenetes, sátáni-emberi volt a maga végtelenségében; zeneileg és dramaturgiaiilag egyaránt. Nem sikerült viszont az egész kerti jelenetet mozgalmassá tenni. Kiváltképpen sutára sikerült zárómomentuma, az elmozduló színpalak mögül kikandikáló, kíváncsian leselkedő pletykasereg beinvitálása Margit háza köré — volt idegen az egész koncepció szelleméhez. (A tv-közvetítéskor már el is hagyták). Ugyancsak erőltetettnek tűnt Faust első találkozás a templomból jövő Margittal, amint a néhány másodperccel azelőtt még vidáman nyüzsgő tömeg teljesen indokolatlanul félrehúzódnak — quasi indirekte — középre exponálta az első randevút. Lehetne vitatkozni a finálé stilizált beállításá-

ról, a pallost emelő hóhér és a bűneitől megtisztultan égbe kívánczó Margit ilyen történet képbe komponálásáról is.

De nem képezheti vita tárgyát Barkóczy Sándor koreográfiai kísérlete, mely egészében beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Szakított az éppen évszázados Valpurgis-éji tradíciókkal, mikor abból a helyes elgondolásból kiindulva mozgatta táncosait: mesélik el, mi is történt Fausttal és Mefisztóval a boszorkányszombaton. Róna Viktor, az ördög két arcát bemutató Lakatos Gabriella és Dózsa Imre, valamint Szumrák Vera és Kékesi Mária kavargó, látványos, sokszínű szekszuálpokolt imitált a térre.

És végezetül az énekesekről. Három olasz szólista alakította a francia opera főszerepeit. A nemzetiségi különbözőséget azért is hangsúlyozzuk, mivel ők saját verziójuk szerint ismerték és tudták a művet; az eredeti francia partitúra alapján játszó szegedi énekesek és zenekar pedig zömmel kénytelen volt alkalmazkodni hozzájuk. A Valpurgis-éj végén szereplő rövid tenorszólót azonban könnyörtelenül itt kellett megtanulnia Juan Oncinának: ez a rész ugyanis hiányzik az olasz változatból. A dirigens Vaszy Viktor dicséretére legyen mondva: valamennyi előadás teljesen zavartalanul, zökkenőmentesen tudta egységbe forrasztani a partitúra és felfogásbeli differenciákat — az egyetemes zenei nyelv és mondanivaló talaján. Juan Oncina, a rokonszenves spanyol tenorista kimagasló teljesítményt nyújtott. Különösen ha hozzávesszük, a második előadáson betegnek énekelt. Igen stabil, legalsó és legfelső regiszterekben is azonos masszából gyúrt markáns-lírai hangja sikerrel állta ki a szabadtér „próbáját”, s elismeréssel kell szólnunk rutinos énekléséről, ahogy félig-meddig rekedten is biztosítani tudta az előadás sikerét. (A magasságokat akkor pianóra, csak legritkább esetben falzettókra vette.) A Margit szerepét alakító Virginia Gordoni személyében hasonló kvalitásokkal rendelkező, talán még nem eléggé kiforrott, letisztult — ezt főleg játékán érezhettük —, de magvas hanganyaggal rendelkező, szép színárnyalatú szopránénekesnővel ismerkedtünk meg. A fiatal amerikai származású operadiva előtt szép karrier áll. Legalább olyan, amilyent Carlo Cava már befutott. Nemzetközi hírneve őt, a szegedi Mefisztót előzte meg leginkább. Itt sem kellett csalódást, bár néhány hazai lapban — érzésem szerint nem egészen indokoltan — kissé erős bírálatot kapott. Szegednek lenne nagy nyeregsége, ha akár színházi előadás keretében is, újra találkozhatnánk velük.

A külföldi vendégművészek hazai partnerei: Gyimesi Kálmán, Berdál Valéria és Sinkó György ugyancsak kitettek magukért. Hízogó érzés volt látni őket ebben a nemzetközi szereposztásban kitűnően helytállni, s kicsit bizonyítvány is — de milyen kitűnő bizonyítvány — a szegedi operajátszásnak.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

ROMANTIKUS OTELLÓ, DRÁMAI GORDA

A GRÚZ BALETT A SZABADTÉRIN

A grúz balettnak jó sajtója volt: mire augusztus elején Szegedre értek, jóformán mindent tudtunk már róluk. Valamiben azonban most, utólag, miután már láttuk a tbiliszi együttes előadásait, ki kell igazítanunk ezeket az egyébként pontos és megbízható előzeteseket. Nem az *Otello* lett a grúzok szabadtéri bemutatkozásának nagy élménye, mondhatnánk szenzációja, mint e cikkek alapján várni lehetett, hanem az előzetes híradásokban szinte csak mellékesen említett balett, *D. Toradze Gordája*. A hivatalos kritika és a szakképzetlen közönség egyaránt, így fogadta e produkciókat, s e kétféle réteg véleményének ez a szokatlan, de magától értetődően szerencsés egybeesése önmagában is azt mutatja, hogy az előadások ilyen értékelésén bajos lenne és tulajdonképpen nincs is kivel vitatkozni.

Nem voltak viszont ilyen egységesek a vélemények abban a tekintetben, hogy miért alakult ez így, miért tetszett jobban a közönségnek és a kritikának a Gorda, mint az *Otello*. Felületesen nézve, ebben az értékrendben nincs többről szó — ahogyan ezt néhányan megfogalmazták, — minthogy a Gorda többet adott Grúziából, a grúz nép folklórijából, zenéjéből és meséiből, mint a nemzetközi anyagú *Otello*, s ezért a mi közönségünk számára e produkció újdonságélménye igen erős és intenzív volt. A kritika és a közönség elismerését eszerint mindössze ennek az újdonságélménynek az ereje, frissége alakította ki. A kedvező fogadtatásban a Gorda népi-

sége természetesen nem jelentéktelen szerepet játszott, ha tetszik, szokatlansága, újszerűsége miatt is, de ez nem egyetlen, hanem csak egyik összetevője volt a sok tényező hatására megszületett sikernek.

Azoknak a véleményeknek sem adhatunk igazat, amelyek a Gorda sikerének okát az Otelló feldolgozásának valamiféle eleve elrendelt kudarcában jelölték meg. Ezek szerint az Otelló nem balett-téma, a vállalkozás tehát, amely *Shakespeare* tragédiáját a tánc nyelvén akarja újra fogalmazni, már születése pillanatában kudarcra ítéltetett. Függetlenül attól, hogy a Gorda sikerének oka nyilvánvalóan magában a műben van, s nem egy összehasonlító-mérlegelő spekuláció eredményeként jött létre, hanem az előadás kiváltotta elemi élményként, az Otelló témájának kitiltását a balettszínpadról semmilyen szempontból nem érezzük indokoltnak. Lehet, sőt biztos, hogy ennek a témának meggyőző kifejtése a tánc nyelvén csakugyan roppant nehéz, s feltétlenül vannak olyan témák, amelyek a balett számára adottságosabbak, nyilvánvalóbbak, szinte kínálják magukat a koreográfusnak. De azért a velencei mór tragédiáját talán mégsem lehetetlen a balettszínpadon élvezetesen előadni. Ezt bizonyította egyébként a grúz együttes bemutatója is, bár — ne tagadjuk — a feldolgozás nehézségeire is rámutatott.

Mi teszi nehezzé a koreográfus dolgát, ha egy ilyen tragédiához nyúl? Mindenekelőtt és legfőképpen az, hogy a balett másképpen, elvontabban, áttételesen beszél, mint a dráma, amely a hétköznapi realitás táncos kifejezhetően apró mozzanatait egymásra rakva építi fel alakjait. *Shakespeare* tragédiájában maga a történet, a pusztá cselekmény mellékes, másodlagos, a jellemépítés és -formálás a csodálatos és lényeges benne; ha ez elvész egy feldolgozásban, akkor minden elvész. Ezért az a kérdés, hogyan lehet balettben megőrizni és kifejezni a jellemábrázolásnak ezt az eleven és szemléletes plasztikusságát úgy, hogy a balett azért mégis balett maradjon. Tökéletesen, hogy a feldolgozás semmit se veszítsen az eredeti anyag erejéből, természetesen nem lehet; dráma és balett azonossága lehetetlen. De a kompromisszum ezért még nem feltétlenül rossz. *V. Csabukianié*, a grúz balett *Lenin*-díjas vezetője semmiképpen. Koreográfiája — romantikus alappólásból startolva — úgy igyekezett megoldani a feldolgozás vázolt alapproblémáját, hogy a táncot pantomimmal egészítette ki, illetőleg, hogy a kettőt — majd ötvényszázalékos arányban — vegyítette, keverte. A pantomim szinte egyenrangú ebben a produkcióban a balettel, a táncsal. A cselekmény lényeges fordulatait igen sokszor a pantomim eszközeivel oldja meg a koreográfia, s vannak az előadásnak pillanatai, amelyek jobban emlékeztetnek egy prózai együttes némajátékára, mint egy balettbemutatóra. Nem is egészen igaz, amit a plakátok közöltek az előadás műfajáról: az Otelló nem egyszerűen balett. Tulajdonképpen műfaja: pantomim és baletttjáték. A műfajnak ez a sajátos kikeverése nem csak azzal az előnnyel járt, hogy megjelenítette a balettben a hétköznapi realitás elemeit, tehát a balettet közelítette a drámához, hanem — s ezt szeretnénk most hangsúlyozni — a legegyszerűbb, Otellóról és *Shakespeare*-ről semmit vagy nagyon keveset tudó néző számára is közérthetővé, világossá tette a bonyolult tragédiát. A pusztá cselekményen felül a lényegét, azt is, ami az emberekben zajlik. A produkciónak ez a populáris vonása, demokratizmusa minden körülmények között rokonszenves, de egy olyan színpadon, mint a szegedi szabadtéri, több ennél: alapkövetelmény. A dóm előtt nincs helye homályos és bizonytalan jelentésű, keveseknek szóló arisztokratikus kísérleteknek. A szegedi szabadtéri: népszínház. A grúz balett Otellója ilyen nemes értelemben vett népszínház volt.

Csabukiani természetesen tudta, hogy a közönség egy balettelőadáson táncokat akar látni. Láthat és bőven. De ezek a táncok, ha nem is kizárólagosan, jelentős részben mindenesetre, betétek. Egy részük szervesen kapcsolódik a drámai anyaghoz, betétjellegük tehát igen oldott, laza, például a mindenféle szempontból remekül megoldott, nagyhatású, mozgalmos csatajelenet az első felvonásban. Más részük viszont csakugyan egyszerű betétszám, amely kielégíti ugyan a közönség tánc és látványosság iránti igényét, de lazítja a tragédia tömörségét, zártságát, s nemegyszer hosszadalmassá, vontatottá teszi a jeleneteket.

Ahogy az Otellóban a klasszikus balett kiegészült a pantomimmal, a *Gordában* körülbelül ugyanúgy kapott valami sajátos többletet és színt a klasszikus balett formanyelve a népiségtől. A két dolog persze korántsem azonos. Nem tekintve most a nyilvánvaló tartalmi különbségeket, a *Gordában* egyrészt harmonikusabb, természetesebb az említett egyesülés, másrészt nem csak a táncra vonatkozik, hanem totális: a produkció minden elemét átjárja. Persze nem akármilyen népiségről van itt szó, illetőleg a népiségnek nem akármilyen felfogásáról; tudott dolog, hogy a népiség többféle tartalmat, hangulatot, érzésvilágot hordozhat. Gondoljunk például arra, hogy a magyar balettművészet *Bartók* remekének, *A fából faragott királyfi*-nak a színpadra állítását több mint ötven év óta máig sem tudta megnyugtatóan

megoldani, annyira kísért ebben a balettben a népiségnek a zene mondanivalóival élesen szembenálló idillikus-mézeskalácsos felfogása és hagyománya. Amikor a már említett előzetes anyagokat olvastuk a Gordáról, valami ilyesmit vagy talán még rosszabbat sejtettünk: a balett cselekményének rövid tartalmi kivonatából egy romantikus népi melodráma körvonalai bontakoztak ki. Aztán jött az előadás, és rossz érzéseink egy pillanat alatt elszálltak: nem mézeskalácsot és nem melodramát láttunk a színpadon. Erőteltjes, egyszerű dráma zajlott a dóm előtt, olyasféle mélyen igaz, elemi és emberi dráma, mint a görög tragédiáké vagy a magyar népi siratóénekeké; az ősi hang mindenkihez szól. A népiségnek ez a drámai felfogása hatotta át és emelte magasra D. Toradze muzsikáját is, amely egyébként alapjaiban éppúgy romantikus ihletettséggel, mint A. Macsavariani Otelló-zenéje, de — sajátos népisége miatt — mégis más, eredetibb, egységesebb, erőteljesebb és egyénibb. A népiség koncentráta ezt a muzsikát, eleve kizárt bizonyos hatásokat. Macsavariani zenéjéből hiányzik ez a koncentráló és kizáró erő. Nem véletlen, hogy annyiféle idegen hatás jelentkezik és érvényesül benne. A szerző egyénisége, eredeti mondanivalója szinte majdnem teljesen feloldódik bennük, bár zenéje hangulatosan — inkább líraian ugyan, mint drámaian — kísérte, illusztrálta a cselekményt.

A Gorda népisége annyira mélyen drámai, hogy az általános emberi szintjére, magasságába emelkedik fel, anélkül, hogy alapul vett, eredeti népi színeit elvesztené. De — mint már említettük — mégsem ez a balett sikerének egyetlen oka, s főképpen nem e népiség egzotikuma, szokatlansága, furcsasága. A balett nagy hatásában nem jelentéktelen része van Csabukiani koreográfiája festőiségének, a jelenetek képzőművészeti is szigorú, zárt kompozíciójú megoldásának. Az előadás bármelyik jelenetét elemeznénk, kimutathatnánk a szcenírozás magas fokú festői tudatosságát. Mégis talán — mint legjellemzőbbet — a zárórészből a kis Badri siratásának jelenetét említjük. A formák elhelyezése, a tömegek és a szólisták mozgatása, a díszletek, a világítás és a jelmezek színhatása talán itt a leg-erőteljesebb. A jelenet minden eleme — a zene, a tánc, a világítás — magas fokú egységgel és koncentrátsággal szolgálja a drámai mondanivalót. Ez a szolgálat, amely az egész produkción végigvonul, nem csak azt jelenti, hogy egy adott ponton az előadásban minden egy célra koncentrálódik, hanem ezzel együtt azt is, hogy a balett vonalvezetése, cselekmény- és helyzetalakítása tömör, sodró lendületű. A Gordában nincsenek betépeződök, kis balettáriák, amelyek miatt a cselekmény kénytelen megállni. Látványos, színes betétszámok természetesen vannak, de ezek együtthaladnak a drámai folyamattal, s nem megállást, hanem kibontást, elmélyítést jelentenek, illetőleg nemegyszer magát a cselekményt viszik tovább, mint például a vadászat utáni mozgalmas udvari ünnepségen.

Nagyon érdekes, hogy mindez a nagyszerű látványosság milyen jól illeszkedett a szegedi szabadtéri hagyományaihoz és stílusához. Néha úgy tűnt, Csabukiani egyenesen ide, a mi szabadtérünkre komponálta a Gordát. Megint csak a már említett siratójelenetre hivatkozunk. Annyira a dóm elé szcenírozótnak tűnt ez a rész is, hogy érzéseink szerint a játékok régi, rutinos rendezői sem csinálták volna másképpen, „szegediesebben”. Pusztá véletlennél nyilvánvalóan több ez, s egyebek közt arra mutat, hogy a szabadtéri stílusjegyeit nem szabad abszolutizálni. A jó színház, s az igazi, tartalmas látványosság valahol, valahogyan és valamiben mindenütt azonos, Tbilisziben éppúgy, mint Szegeden, függetlenül attól, hogy szabadtérről vagy zárt színházról van szó.

Mindkét balett előadása méltó volt a magas színvonalú elgondolásokhoz. Ami rögtön az első pillanatban feltűnt: a produkciók érettsége, technikai-kivitelezésbeii biztonsága. Egyik balettben sem voltak henye, elnagyolt részek, elhibázott, elvértett elemek; az előadások minden mozzanatán érződött, hogy fölünyes tudású együttes táncol a színpadon. Ez a bravúros technika egy pillanatra sem vált öncélúvá, mindig a mondanivaló kibontását, elmélyítését segítette. A népes szereplőgárdából Csabukianin kívül, aki 56 évesen az Otelló címszerepét táncolta, feltétlenül meg kell jegyezni V. Cignadze — Desdemona az Otellóban, Irema a Gordában; Z. Kikalejsvili — Jágó az Otellóban, címszereplő a Gordában; és L. Mitaisvili — Emília az Otellóban, Dzsavara a Gordában — nevét.

ÖKRÖS LÁSZLÓ

PRÓZAI GYORSMÉRLEG

Többszörösen nehéz és mindenképpen nagy felelősséggel járó dolog a Szegedi Nemzeti Színház elmúlt évadjának prózai bemutatóiról írni, hiszen ezek mindegyike egy olyan jól kivethető és a megszokottól elütő rendezői felfogást és gyakorlatot tükröz, amelynek eredendő jószándéka semmiképp sem vitatható, így aztán bármiféle ellenkezés könnyen szándékolt gáncsoskodásnak, öncélú vitakeltésnek tűnhet.

De jószándék ide, jószándék oda, mégis vitatkozni kell!

Elsősorban is a *műsorgettervvel* kellene vitatkozni, amely sem meghirdetett, sem megvalósult formájában nem nevezhető szerencsésnek, hiszen a darabok ilyen kiválasztása — véleményünk szerint — sokkal több kompromisszumot mint következetességet, sokkal több ötletre hagyatkozást mint megfontoltságot mutat. Hagyjuk azonban azt a sokat és sokszor bírált műsorgetvet békén, és inkább vitatkozunk azon, ami belőle színpadi produkcióként megvalósult!

Mert ezzel is vitatkozni kell! Ha más indítékú is ez a vita, ha sokkal inkább szorosan vett szakmai gondokat is vet fel mint a darabok megválasztása, mégis el kell mondani e kérdéstről is a mind egységesebb gondolatsorra összeálló *ellenvéleményünket*.

A Szegedi Nemzeti Színház prózai társulata az elmúlt évadban a korábban megszokottól többnyire *elütő* előadásokat produkált. Ez a különbözőség leginkább abban mutatkozott meg, hogy a rendezők a darabok színre állításánál mindenekfelett az *írói gondolatok* minél intenzívebb közvetítésére törekedtek; érezhető — és bevallott — szándékuk szerint a közönség lehető legintenzívebb „meggondolkoztatását” tűzték ki célul.

Ez a törekvés mindenképpen helyes. Nem is ez ellen az intellektualizáló alapvetés ellen hozható fel kifogás, hanem az ellen, *ahogy ez* megvalósult.

Vegyük szemügyre — példaképp — mindjárt az évad első bemutatóját, a *Csongor és Tünde* szegedi előadását!

A drámai ügyekben mindig illetékes *Kárpáti Aurél Vörösmartynak* ezt a darabját egy helyütt olyan „kemény diónak” nevezi, amelyet aligha sikerül valaha is feltörni. Ez a nemes gyümölcs — bár az ütések ezúttal máshonnan és más erővel jöttek — Szegeden is töretlen maradt. *Sándor János*, az előadás rendezője ugyanis ezt az *eredendően romantikus* játékot úgy akarta korszerűsíteni, „gondolkoztató” darabbá tenni, hogy nem csak a hamisan romantikus, de az igazi *költői* felhangoktól is megtisztította, s így végző soron egy olyan előadást produkált, amely már igen messze esett a szerző eredeti szándékától.

Ez a nagyfokú „józanítás” mindjárt a *Székely László* tervezte díszletknél kezdődött. A színpadkép ugyanis a darab változatos színhelyeit *egyetlen*, három elemből álló, úgynevezett „amorfi” térformával idézte fel. Ha a fekete körfüggöny elé felfüggesztett hatalmas, kissé ívelt aranytömbök egyike a földön állt, a másik kettő pedig — mint valami faág — jobbról-balról kinőtt belőle, akkor az amorfi térformák a *csodafát* szimbolizálták. Ha az alsó szár felemelkedett, akkor a *hármas út* lett belőle, ha pedig a térforma kettős íve lefelé hajolva összekapcsolódott, akkor a Hajnal birodalmában jártak a szereplők.

Ahogy a színpadkép ilyen *végletekig leegyszerűsített* formában jelent meg, épp ilyen *elvont* — úgy is mondhatjuk: *magába forduló* — volt az előadás is. Kis túlzással akár *oratorikusnak* is nevezhetjük ezt a beállítást, amely eltaszított minden — a Vörösmarty-műben: egyébként meghatározó erővel meglevő — romantikus jegyet, amely tulajdonképpen Csongorrá teszi a Csongort. Így nem csoda, hogy a dráma alakjai olyan magas szférákba emelkedtek, ahova a nézőknek már sem kedvük, sem erejük nem volt, hogy őket kövessék.

És ami az évadnyitó előadásban ilyen végtelenen megmutatkozott, többé-kevésbé fellelhető volt a többi dráma színre vitelében is.

A sokat — véleményünk szerint joggal — vitatott *Három nővérben* ez a „gondolkoztatósi” szándék úgy valósult meg, hogy a rendezés a *végletekig felerősítette* a Csehov-darab *komikus* vonásait, amiktől ugyan a figurák egyértelműbbekké lettek, ám a darabból elpárolgott a korabeli orosz levegő, ami — atmoszféra néven — mégiscsak a legjobban jellemzi a szerzőt.

A *Shaw*-bemutatóban megint csak hasonló okok miatt lelte örömét a néző. Itt is többnyire csak *elmélkedő monológokat* kapott, amelyek témája ráadásul már igen-igen messze áll az érdeklődésétől. A „felsőbbrendű” emberről szóló gondolat-sorok ugyanis ma már csak igen mérsékelt szellemi izgalmat tudnak — tapasztalataink szerint — kelteni.

A klasszikusoknak számító művek színpadi megvalósítása — a kedves-szellemes, ám mégiscsak *súlytalan Tévedések vigjátéka* kivételével — ilyenformán semmiképp sem érdemelheti ki a „megfelelt” jelzót.

Az elmúlt évadban csupán két előadás hozta meg a színházlátogatók számára az igazi élményt: *Rozov Úton* című darabja és *Bágyoni Attila Botlár-ügye*.

A Rozov-mű emberközelsége, jó értelemben vett maisága méltán váltotta ki a megkülönböztetett érdeklődést. Ez a megnőtt figyelem egyébként igen sokban a modern hangvételű, szellemes közvetítési formának is köszönhető.

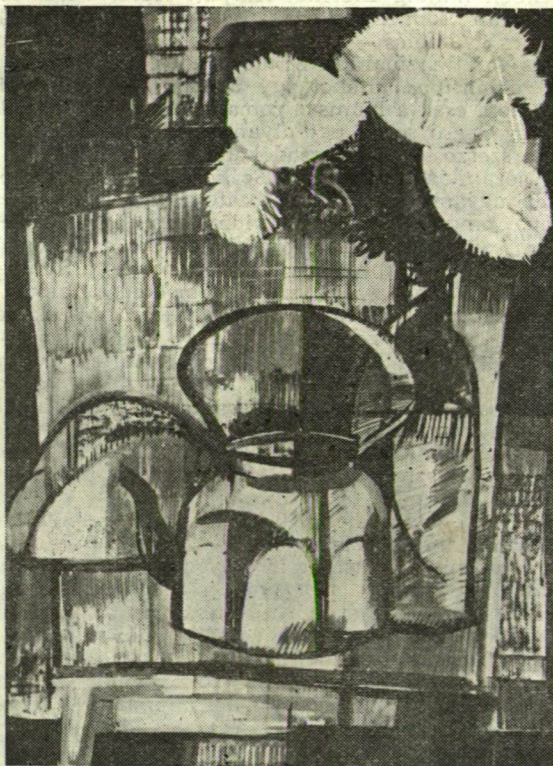
Bágyoni Attila drámája pedig leginkább a színpadainkon még mindig csak elvéve látott „elhiszem”-emberek felsorakoztatásával, és természetesen a nagyon tisztán megfogalmazott és nagyon emberséges mondandójával vívta ki a nézők együttérző rokonszenvét. Ennek a darabnak a színre vitele, ha lehet, még az *Úton* című darab megvalósításánál is rokonszenvesebb volt. A tiszta gondolatok önmagukhoz illő *keresetlenséggel* és *egyszerűséggel* hangzottak el, az író igaz szándéka szerint.

Mindezek ellenére az elmúlt évad mérlege koránt sincs egyensúlyban, s a kelleténél jobban a prózai társulat *ellenére*, mint javára billen. Különösen akkor, ha szót ejtünk még egy — eddig meg sem említett — bemutatóról, *Az utód* című *Bókay*-darabról, amely mint irodalmi mű egyetlen érdem szerint bíráló szót sem érdemel, lévén nem csak egy *kommersz színpadi csinálmány*, de ráadásul még ötlemtelen és szellemtelen valami is.

Darabválasztási, színpadra állítási tanácsokat természetesen ezek után is illetőség volna adni, annál is inkább, mert ezúttal csak az elmúlt évadban látott darabokról akartuk ezt a rövid és letagadhatatlanul *szubjektív* véleményt elmondani.

Azt azonban befejezőként hozzá szeretnénk még tenni, hogy a színházlátogató örök optimizmusával továbbra is élénken figyeljük a Szegedi Nemzeti Színház prózai társulatának erőfeszítéseit, amelyek ugyan — véleményünk szerint — eddig még csak kevés gyümölcsöt hoztak, de amelyek — meglehetősen hamarosan mégiscsak elismerésre méltó eredményeket teremnek. Kívánjuk, hogy ez minél hamarabb így legyen.

AKÁ CZ LÁSZLO

Hézső Ferenc: *Őszi rózsák*

DEMOKRÁCIA ÉS ÁLLAM*

A demokrácia és az állam közötti viszony vizsgálatánál az *alapkérdés* az, hogy: mi a viszony az állam lényege és a demokrácia, illetve az állam funkciói és a demokrácia között? Csakis ennek a viszonyoknak a tisztázása után felelhetünk arra a kérdésre, hogy eleme-e a demokrácia az állam fogalmának, s ha eleme, milyen értelemben és hogyan jelentkezik ez a polgári teoretikusoknak és a marxista tudósoknak az államfogalomról alkotott koncepcióiban.

A demokrácia az államnak általában több szempontból ismérve, *már az állam osztályjellegénél fogva is*. Ebben a vonatkozásban a demokrácia és a diktatúra (mely szintén kettős értelmű) *egységet képez*. A diktatúra első értelemben ugyanis a hatalom birtoklását jelenti. Így a demokrácia és a diktatúra minden állam lényegi eleme. A demokrácia azonban nem csupán az állam osztálylényegével, hanem az állam funkciói gyakorlásának módszerével is összefügg, s így a demokrácia *másik értelemben az állami funkció gyakorlásának módszere*. Ebben a vonatkozásban a demokrácia tehát a hatalom gyakorlásának, módszerét jelenti.

Az államnak így osztálylényegéből folyik a demokrácia és ebből adódik felépítésének – formájának –, valamint működésének (funkciógyakorlatának) demokratikus jellege.

A demokrácia (de a diktatúra is) szoros kapcsolatban van mindkét értelemben a joggal is, hiszen az „határozza meg”, hogy kinek a számára, milyen terjedelemben biztosít demokratikus jogosultságokat. Így a demokrácia tartalmilag a társadalmi viszonyok rendezésének módja, *alapelv, melynek tartalmát a jog fejezi ki*. Ebből a szempontból világos, hogy az állami-politikai demokrácia, a társadalmi politikai demokrácia, s ennek lényegét jelentő tulajdon-demokráciának, a tartalmi demokráciának egyik megjelenési formája.

Az állam fogalmának meghatározása mindig valamely *osztályálláspontról*, még pontosabban: történetileg adott osztályálláspontról történik. Erre szüntelen példát, bizonyítékot tartalmaz szinte az állambölcselet egésze.

Platon Politeiáját ugyanúgy osztályszellem hatja át, mint *Arisztotelész Politikáját*. *Aquinói Tamás államelmélete* éppúgy osztály-állásponton épül fel, mint *Hobbes Leviathanja* és *Rousseau Contrat Sociale*-ja.

A vizsgáló sajátos társadalmi helyzete mellett befolyásolja az állam fogalmának meghatározását az is, hogy milyen az adott osztályállamon belüli *politikai helyzet*. A befolyásoló tényezők közé sorolja a marxista állam- és jogelmélet a *társadalomtudományának* fejlettségét, haladottságának fokát is, ami nem jelentéktelen mértékben érleli az egyesek által adott államfogalmat.

Az államok fejlődéstörténetének korai szakaszában időbeli és térbeli, valamint más technikai akadályok miatt az állam tudományos fogalmának és az ezzel összefüggő kérdéseknek feltárásához, tudományos általánosításokhoz nem állott rendelkezésre kellő tapasztalati anyag, Ez jelentkezik egyrészt a kutató saját ismereteinek szükségzerűen korlátozott terjedelmében, másrészt: korának terjedelmében és mélységében hasonlóképpen korlátozott ismereteiben és nézeteiben.

A közhatalom lényegének megítélését illetően a polgári államtudomány azáltal tér el a marxista államtudománytól, hogy tagadja az államnak, mint közhatalomnak osztályjellegét, s azt a rendelkezését, hogy az a gazdaságilag uralkodó osztály érdekében elnyomja a gazdaságilag alárendelt osztályokat. Ebből adódóan fel sem veti a demokrácia, s az állam lényege és fogalma közötti viszonyt. Az állam osztálylényegének tagadása a polgári tudományt arra kényszeríti, hogy nyilvánvaló tényeken is túltegye magát, s különböző elméleteit a valóságtól elvonatkoztatva, vagy a valóságot elferdítve konstruálja meg.

* E cikk néhány részlete Szentpéteri Istvánnak folyóiratunkban korábban közölt „Demokrácia és hagyomány” c. írásához kapcsolódik.

Lenin az *Állam és Forradalom* c. művében jellemzőnek mondja, hogy a kispolgári és nyárspolgári professorok és publicisták szerint az állam éppen arra hivatott, hogy az osztályokat egymással kibékítse. *Marx* szerint — állapítja meg *Lenin* — az állam az osztályuralom szerve, az egyik osztály szerve a másik elnyomására, annak a „rendnek” szülötte, mely az osztályok közötti összeütközéseket mérsékelve, ezt az elnyomást törvényesíti és tartóssá teszi. A kispolgári ideológusok véleménye szerint a rend éppen az, hogy az osztályokat kibékítik, és nem az, hogy az egyik elnyomja a másikat; az összeütközések mérséklése szerintük kibékítést jelent, és nem azt, hogy az elnyomott osztályokat megfosztják a harc bizonyos eszközeitől és módszereitől, melyekkel lerázhatják magukról elnyomóikat.

Azt a felfogást, hogy az állam az ellentétek kiegyenlítésének a biztosítéka, ma a munkásmozgalom szociáldemokrata irányzatának egyes képviselői is magukénak vallják. Ők ugyan nem tagadják, hogy az állami életben osztályok mérkőznek, de ezeknek az ellentéteit nem tekintik kibékíthetetleneknek, és lehetségesnek tartják az ellentétek „méltányos” megoldását. E „méltányos megoldás” lehetőségeként jelölik meg a *polgári demokráciát is*, amely e felfogás szerint mentesülhet az osztályuralomtól, véget vehet az „osztályharc szélsőségeinek” és hozzásegítheti a szemben álló feleket méltányos megegyezésekhez. *Az állam — mint Lasky és követői kifejtik — olyan társadalom, amelyet a legfőbb törvény és hatalom foglal egybe, a társadalom részeit alkotó egyénekkal és csoportokkal szemben alkalmazott erőszak alapján.* Az államnak azt kell célul kitűznie — eszerint, hogy kielégítse az összes polgárok szükségleteit, és az összes polgárokat egyenlően elégítse ki. Így tehát az imperializmus korszakában a kapitalizmus államai olyan szervezetek, vagy olyanokká válhatnak, mint amelyek a monopóliumok felett állanak és az egész népet szolgálják. E koncepció eredményeként született meg az ún. „jóléti” állam „elmélete” is.

A polgári állam és jogtudomány ismeretes koncepciói az állam fogalmát a demokráciától elkülönítve vizsgálják, noha bizonyos összefüggésekre az állam és a demokrácia között rámutatnak.

De a polgári államelmélet és az azt megelőző nézetek az államfogalom feltárásában mégsem tekinthetők eredménytelennek, bár kielégítőnek sem, még kevésbé befejezettnek. Az államfogalom nem egy jegyét feltárta a polgári államtudomány, így a részletkérdésekben elért eredményei nem bebecsülendők, azonban az állam lényegének felismeréséig soha nem jutott az el. Ebből adódóan nem tudta és nem tudja helyesen feltárni az állam és a demokrácia viszonyát sem.

Ismeretes, hogy *Marx* korai filozófiai műveiben a hegeli idealista filozófia, valamint a polgári állam kritikája a *polgári állam előfeltételeinek* vizsgálatához vezetett el. *Nem a jogi viszonyokból és az államformákból, mint felszíni jelenségekből, és nem az emberi szellem általános fejlődéséből vezette le Marx az állammal kapcsolatos fogalmakat, hanem a polgári társadalom anyagi létfeltételeitette vizsgálatának kiindulópontjává.* Itt merült fel az adott politikai harc, az állam reális alapjának kérdése, amelynek vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy *az állam és formái a társadalomban folyó harc keretei.*

Az objektív igazság feltárására irányuló törekvése vezet el ugyanakkor *Marxot az állam és a társadalom között fennálló szoros kapcsolat felfedéséig.*

Az állam politikai szervezet, csak hivatalos kifejezése a polgári társadalomnak, *intézmény,* amelyben a társadalom politikai hatalma koncentráliódik. Az állam lényegének felismerésével a marxista-leninista tanítás minden eddigi államfogalmat túlhaladott, s az állam kérdéseinek vizsgálatát új, valóban tudományos színvonalra emelte.

Az érdek oldalról vizsgálva e kérdést, Engels utal arra, hogy a nemzeti szervezetenek az volt a feltétele, hogy egyazon nemzetség vagy törzs tagjai együtt éltek, közösen „termeltek”, s a létfenntartásért folytatott harc a nemzetség tagjait egymásra utalta. Az összetartásnak és a kölcsönös védekezésnek ténye vezette el az érdek valódi közösségének felismeréséig. A munkamegosztás különböző szakaszai — új hivatás-osztályok —, a termékfelesleg pedig a magántulajdon és a társadalmi osztályok kialakulását teszik lehetővé, s ezzel a folyamattal egyidejűleg, annak szerves részeként a *hivatások és az osztályok külön érdekeit* is kitermelte a társadalom. A földművelés, a kézművelés, a kereskedelem stb. kiválásában jelentkező *munkamegosztás, majd osztálytagozódás, a törzsi, illetőleg a nemzeti szervezetenek értelmét és szükségességét, a társadalmi érdekeknek azelőtt valóságos azonosságát egyre inkább vitássá tette, ami végül is az érdekközösség megsemmisítéséhez vezetett.*

Az állam keletkezésének ténye az egyéni és a közös érdek ellentmondásainak beismerése. Az államban nem valamely közös érdek, hanem egy osztály — az

uralkodó osztály — érdeke fejeződik ki, annak ellenére, hogy a „hivatalos állam”, az uralkodó vélemény az általa képviselt érdeket „általánosnak” tünteti fel.

A *dialektikus logika* alapján különbséget teszünk a lényeg és a fogalom között. Logikailag tehát a lényeg a fogalmat a léthez, az *állam lényege az államfogalmat*, a társadalom valódi szerkezetéhez kapcsolódó közbülső kategória. A *lényeg feltárása* az államfogalom tekintetében két szempontból fontos.

A lényeg nem helyettesíthető egyszerűen más, esetleg pontos és állandó jeggel sem. Nem véletlen, hogy a polgári tudomány a marxizmus államfogalma ellen indított koncentrált támadást. Ugyanis a polgári államfogalomra vonatkozó meghatározások a terület, a nép és a főhatalom mint ismérvek felsorolásával és meghatározásával befejezettek tekintik az államfogalmat, holott *ezek az ismérvek csak azok az általános feltételek, amelyekeken keresztül a lényeg*: itt az *uralkodó osztály politikai diktatúrája megvalósul*. Másrészt a mai értelemben vett főhatalmat (a néptől elidegenedett kényszerapparátust) az ösközösségi rendszer békebírójával, hadvezérével, nemzetségfőjével hamisan azonosítják, s kijelentik, hogy az állam minden társadalmi alakulat állandó kísérő jelensége. A főhatalmat mint fogalmi jegyet is más tartalommal alkalmazzák. S ennek szükségszerű következménye, a hamis azonosítás révén, az állam lényegének elkendőzése és félremagyarázása. Így válik az államhatalom „örökkévalóvá” azzal a mesterséges konstrukcióval, hogy a közhatalom módosulhat, kiterjedhet, de meg nem szüntethető.

De a lényeg feltárása sem helyettesítheti az állam teljes fogalmának kialakítását, meghatározását, mert ez lezárná a további megismerés útját, ami államelméleti nihilizmushoz vezetne. Valójában, *a lényeg felfedése irányt szab a fogalom teljes, vagy megközelítően helyes feltárásának*. Már Engels is szükségesnek tartotta idevonatkozó fő művében az állam fogalmának a *lényegnél szélesebb körű meghatározását*. Ezért foglalkozott a népesség, a terület és a főhatalom kérdésével, azaz a politikai, földrajzi értelemben vett állammal is.

A *demokrácia oldaláról vizsgálva az államot, Lenin pedig a következőket fejtette ki*:

1. A burzsoá állam, lényegét tekintve, az elenyésző kisebbség demokráciája, a gazdagok demokráciája — ez a kapitalista társadalom demokratizmusa. Ha a kapitalista demokrácia gépezetét jobban szemügyre vesszük, mindenütt, de mindenütt: a választójog „jelentéktelen”, állítólagosan jelentéktelen részleteiben (az egy helyben lakás feltétele, nők kizárása stb.), a képviselői intézmények technikájában, a gyülekezési jog tényleges akadályaiiban (a középületek nem a „koldusoknak” épültek!), a napisajtó teljesen kapitalista szervezetében stb. — mindenütt, de mindenütt a demokratizmus korlátozását látjuk. *Ezek a korlátozások, mellőzések, kivételek és akadályok*, amelyeket a szegényekkel szemben alkalmaznak, jelentékteleneknek tűnnek fel, különösen olyasvalaki előtt, aki sohasem látott szükségét, és nem jutott az elnyomott osztályok tömegével érintkezésbe (s ez a polgári publicisták és politikusok kilenc-tizedrészénél, ha nem kilencvenkilenc százalékánál, így van). Mindezek a korlátozások együttvéve mégis kizárják, kirekesztik a szegényeket a politikából, a demokráciában való aktív részvételből.

Lenin Marxra utal, aki egyszerűen fogta meg a kapitalista demokráciának ezt a *lényegét*, amikor a párizsi kommün tapasztalatait elemezve azt írta, hogy az elnyomott osztályoknak minden pár évben egyszer megengedik a döntést arról, hogy az elnyomó osztályok melyik képviselője „képviselje” és nyomja el őket a parlamentben. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a kapitalista demokráciából, amely elkerülhetetlenül szűk, amely a szegényeket titokban féltreloki, és ezért keresztül-kasul kétszínű és hazug, a továbbfejlődés nem halad egyszerűen, egyenesen és simán a „mind nagyobb és nagyobb demokrácia” felé, ahogy ezt a liberális professzorok és kispolgári opportunisták elképzelik. A további fejlődés, vagyis a kommunizmushoz való fejlődés a proletariátus diktatúráján keresztül visz, s nem is vihet más úton, mert a proletariátuson kívül senki sem képes arra, hogy a kapitalista kizsákmányolók ellenállását megtörje.

2. A szocialista állam lényegét tekintve találoan utal Lenin a proletariátus diktatúrájára, azaz az elnyomottak élcapatának uralkodó osztállyá szervezésére az elnyomók elnyomása végett, ami nem vezethet egyszerűen és pusztán a demokrácia kiszélesítésére. Egyidejűleg a demokrácia óriási arányú kiszélesítésével — amely először lesz a szegények, a nép demokráciája és nem a gazdagok demokráciája — a proletariátus diktatúrája egész sor kivételt teremt a kizsákmányolók, az elnyomók, a kapitalisták szabadságára vonatkozóan. Ahhoz, hogy az emberiséget a hárszolgaságtól megszabadítsuk, ezeket el kell nyomnunk, ellenállásukat erőszakkal le kell törnünk — világos, hogy ott, ahol elnyomás, erőszak van, ott nincs szabadság, nincs demokrácia. S itt Lenin Engelst idézi, aki szerint, ameddig a

proletariátus az államot még felhasználhatja, nem a szabadság érdekében, hanem ellenségeinek féken tartására használja fel, és mihelyt szabadságról lehet szó, az állam mint állam megszűnik létezni.

Ami pedig a szocialista demokráciát illeti, arról azt írja, hogy: az a demokrácia a nép óriási többsége számára, s erőszakos elnyomása a kizsákmányolóknak, a nép elnyomóinak, azaz kizárása az elnyomóknak a demokráciából (ez a demokrácia módosulása) a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet idején. Csakis a kommunista társadalomban, amikor a kapitalisták ellenállását már végleg megtörték, amikor a kapitalisták eltűntek és osztályok már nincsenek (vagyis, ha már nincs különbség a társadalom tagjai között a társadalmi termelési eszközökhöz való viszonyukban), csakis akkor „szűnik meg az állam, és lehet szabadságról beszélni”. *Csak akkor lehetséges és akkor valósul meg a teljes, valóban „megszorítás nélküli” demokrácia.* És akkor majd fokozatosan elhal a demokrácia, egyszerűen azért, mert a kapitalista rabságtól, a kapitalista kizsákmányolás megszámlálhatatlan borzalmától, brutalitásától, képtelenségétől és aljasságától megszabadult emberek fokozatosan *hozzászoknak* majd ahhoz, hogy a társadalmi együttélés leg-
elemibb, évszázadok óta ismert és évezredek óta minden hagyományban ismételt szabályait erőszak nélkül, kényszer nélkül, alárendeltség nélkül, *a nélkül a külön kényszerítő szervezet nélkül* tartsák be, amelynek neve — az állam. Ez a való-
ságban, a lakossággal szemben sajátosan jelentkezik: *nem ugyanazt az oldalát mutatja a társadalom különböző osztályai felé. Az elnyomottak felé diktatúrát jelent* (melynek formái és eszközei a történelmi helyzettől függően változnak), *az uralkodó osztály számára pedig* („rend”-et, „nyugalmat”, a „béke állapotát”) *demokráciát és szabadságot.*

Az államnak tehát nem minden megnyilvánulásából és intézkedéséből tűnik ki kézzelfoghatóan, hogy az uralkodó osztály érdekének megnyilvánulása lenne. Erre különösen akkor kerül sor, amikor az uralkodó osztályon belüli társadalmi ellentétek lépnek előtérbe. Valójában azonban az alapvető ellentét a kizsákmányoló államban *mindig a kizsákmányoló kisebbség és a kizsákmányolt többség közötti ellentétet fejezi ki még akkor is, ha történelmileg nem mindig ez az alapvető ellentét kerül előtérbe.*

Az elmondottak nyilván elegendők annak bizonyítására, hogy szükséges az állam általános fogalmával, különösen a szocialista állam fogalmával is összefüggésben a fogalom szélesebb körű elméleti meghatározása, és pedig úgy, *hogy a demokrácia mint ismérv helyet kapjon az államfogalomban.* Figyelemmel kiindulópontunkra, a demokrácia mint az állam fogalma ismérve azonban az állam általános fogalmában és a szocialista állam fogalmában eltérően kaphat helyet. Az állam általános fogalmában ugyanis kizárólag csak egy értelemben, az állam osztálylényegénél fogva, de funkciók gyakorlásának módszere értelmében nem. Ez ugyanis a szocialista állam minőségileg új lényegi eleme.

Tekintettel arra, hogy *a demokrácia a szocialista állammal több minőségben ismérve is, annak szerepelnie kell a szocialista állam fogalmában is, abban a fogalomban, amely átfogja a szocialista állam fejlődésének mindkét szakaszát.* Megállapítható azonban, hogy az idevonatkozó államelméleti meghatározások nem tükrözik azt. Nem lehet a kérdést elintézni azzal sem, hogy a szocialista állam lényege kezdetben a diktatúra volt, ami mint „nem főlényeg” volt jelen, s később a fő lényeg, vagyis a „mélyebb” lényeg került előtérbe, hiszen a diktatúrával együtt a demokrácia mindig jelen volt és jelen van az állammal összefüggésben, csak az a kérdés, milyen értelemben és milyen terjedelemben jelentkeznek a demokrácia.

A szocialista állam fogalmában tehát tükröződnie kell a demokráciának több értelemben s a szocialista állam osztálylényegének változását, új minőségi vonásait, funkcióinak új jegyeit ezzel összefüggésben kell magában foglalnia.

Szükséges tehát a szocialista állam és a szocialista társadalom közötti új viszonyt a demokrácia oldaláról éppen a szocialista állam fogalmában kifejezni, és rámutatni arra, hogy a szocialista társadalomban *a termelő tevékenység valóban kiegészül a társadalom irányításában,* az állami szervek funkcióinak megvalósításában való részvétellel. A legújabb államelméleti munkák, véleményünk szerint helyesen, ilyen irányú meghatározásokat is adnak.

Az állam és a demokrácia nagy problémaköréből csupán az állam fogalma és a demokrácia viszonyának kérdéseit elemeztük. Indokolt persze az állam- és jogelmélet módszerével más oldalról is elemezni és vizsgálni ezt a problémát, nem is szóva a szakjogtudományok nélkülözhetetlen szerepéről és segítségéről e vonatkozásban. Bármilyen oldalról is vizsgáljuk azonban a demokráciát, vagy bármelyik sajátos formáját (pl. ha a társadalmi szervezetben, a kollektívákban érvényesülő

demokráciát vesszük figyelembe), ez mindig összefügg az állammal, s így az állam és a demokrácia viszonya a demokrácia kérdései vizsgálatának középpontjában áll.

Ami a gyakorlatot illeti, a kommunizmus építése a Szovjetunióban, a szocialista világtrendszer létrejötté — úgy mondhatnánk — egyértelművé tette a demokratizálási tendenciát a szocialista országokban. Ez a korszak, amelyik lehetővé tette az áttérést az egyetemes népi állam építésére, a szocialista demokratizmus fejlődésének további fázisait teszi szükségessé. Különösen az SZKP XX. kongresszusa óta fordítanak a szocialista országokban nagy figyelmet erre a problémára, amely napjainkban szükségessé teszi az állami szervezet fokozatos átszervezését, a demokratizmus kiszélesítését.

A szocialista demokrácia jövőjére vonatkozó koncepciót a leninizmus egybekapcsolta a szocializmus és a kommunizmus építésének fejlődésével. Az új társadalmi rend képes csak elvezetni és el is vezetett az *össznépi demokrácia* kialakulásához.

1921 márciusában a munkások felkérték Lenint, hogy szólaljon fel a Közlekedési Dolgozók Összorosországi Kongresszusán. Mikor Lenin keresztülment a termen, észrevett egy plakátot a következő szöveggel: „A munkások és parasztok uralmának soha nem lesz vége”. Megmagyarázta a kongresszus résztvevőinek, hogy ez a jelszó tévedésen és a kommunizmus elemi igazságainak félreértésén alapszik. Ha a munkások és parasztok uralmának soha nem lenne vége — mondotta —, akkor nem lenne soha kommunizmus sem, amely az emberek teljes egyenlőségét tételezi fel, és amely csak akkor valósulhat meg, ha teljesen megsemmisülnek az osztályok, az osztálykülönbségek a munkások, a parasztok és a szovjet értelmiség között.

Az össznépi demokrácia az első lépés e történelmi jelentőségű feladat megoldásának útján. Második és betetőző lépése a szocialista demokrácia fejlődésének akkor következik be, amikor átalakul teljes kommunista demokráciává. A teljes demokrácia fogalmát a kommunizmus viszonyai között Lenin feltételes értékű kifejezésnek tekintette, mivel a kommunista társadalomban a demokrácia, miután gyökeresen átalakult és szokássá válik, el fog halni.

Mindaddig azonban, amíg a kommunista társadalom nem jut el erre a színvonalra, a demokrácia sokoldalú fejlesztése a kommunizmus építésének egyik legfontosabb *objektív feltétele marad.*

A szocialista országokban a gazdasági-társadalmi bázis megváltozása azt eredményezi, hogy figyelembe kell venni az állam elhalásának, illetőleg ami ezzel egyértelmű, a *szocialista államiség kommunista társadalmi öngazgatássá fejlődésének perspektíváját.* A kommunizmus korszakában az állami szervek egy része majd teljesen megszűnik, másik része — elsősorban a képviselői szervek és az állami feladatokat már korábban is ellátó tömegszervezetek — alkalmasak lesznek arra, hogy a kommunista öngazgatás szerveivé váljanak. Egyúttal a korábban állami szervek elvesztik politikai, állami jellegüket. A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja szerint a szovjetek, a szakszervezetek, a szövetkezetek és a dolgozók más tömegszervezetei egyesülnek majd a kommunista öngazgatásban, feloldódnak ebben a szervezetben, tehát tovább élnek az állam elhalása után is. Ez természetes, mert nincs semmiféle ellentét a kommunista öngazgatás szerkezeti struktúrája és a társadalom vezetésének szocialista-kommunista rendszere közt.

Mindéz természetesen, nem azonnali megoldásra vár, hanem *fokozatosan, a gazdasági-technikai alap fejlődésével jár együtt.*

A szocialista államokban a jelenlegi feladat az egyetemes népi állam kialakulása alapjának, a szocialista demokratizmusnak a kibontakoztatása.

Eppen ezért elvi konklúzióként megállapíthatjuk, hogy a társadalmi öngazgatás intézményeinek növekedése a szocialista állam fejlődésének jellegzetes sajátossága, szükségszerű vonása. Természetesen *mindazok a formák, amelyek a társadalmi öngazgatás intézményeként létrejönnek, csak előkészítésnek tekinthetők.* Csak azoknak a formáknak a kibontakoztatásáról van itt szó, amelyeknek létrejötté az állami intézmények mellett *elemeit* képezi a jövő, az állam nélküli társadalomnak, mely mindenestre hosszú és sok-sok kísérletezést magában foglaló folyamat mindaddig, amíg ezek a formák majdan a társadalmi öngazgatás rendszerében *általánossá, s egyben kizárólagossá* is válnak.

ANTALFFY GYÖRGY

DEMOKRÁCIÁNK MINŐSÉGI ÉS MENNYISÉGI OLDALAINAK ALAKULÁSA NAPJAINKBAN*

A Demokrácia és hagyomány című tanulmány újszerű probléma felvetésének megállapításai, következtetései helytállóságuknál fogva, inkább érdemelnek más oldalú megvilágítást, semmint vitatást. Viszont a demokrácia örökifjú témája ez alkalommal is kimeríthetetlennek bizonyul, mivel napjaink gazdasági reformja lényegének egészével támaszkodik a demokráciára; azaz annak továbbfejlődésére. (Hogy csak néhány vonatkozását említsem: helyi szintű döntések gyarapodása, helyi kezdeményezések növekvő igénye és azok támogatása stb...)

Így a társadalmi viszonyokon belül: az emberek magatartásában, gondolkodásában; az emberek egymás közti viszonyában; az egyén és a társadalom kölcsönös kapcsolatának normarendszerében számtalan *tulajdonság* változása várható (Kezdeményezőkézség növekedése, az önállóságra törekvés gyarapodása, felelősség és az elismerés egyéniesítése.) Persze, egyik-másik tulajdonság léte vagy nem léte még nem hozott és nem is hozhat minőségi változást demokráciánkban. Ahhoz *bizonyos mennyiségű tulajdonság felhalmozódása* (— mondhatnánk *domináns mennyiségek* —) szükséges.

Ezért, egyrészt nem egészen elfogadható az a fajta türelmetlenkedés, amely némelykor megnyilvánul demokratikus intézményeinkkel szemben — gondolok itt a tanácsstagok tevékenységére. — Bizony, sokszor maguk a türelmetlenkedők pesszimista hozzáállása ássa alá demokráciánk életműködését. (Pl. Tanácsot vagy annak egyes bizottságait hiányosságokra hivatkozással látszólagos szerephez juttatják; amiben viszont a képviselőket ellátók pesszimizmusa is vétkes, mert beletnyugszanak, s a kényelmesebb szerephez beletörődve felkészültségüket sem fokozzák.) Másrészt azonban a szocialista demokrácia határfokát hátráltató jelenségekkel szembeni *egészséges türelmetlenség* már helyeselhető változásokhoz vezetett.

Mindenesetre az előzőekben aláhúzottak alátámasztása céljából hangsúlyoznám napjaink alaphelyzetét: azt, hogy az objektíven ható gazdasági-társadalmi viszonyaink, s a szubjektív tényezőjű tudat domináló jelleggel *fogja át és fogadja el* demokráciánk leglényegesebb vonásait. Ez tapasztalható az emberek magatartásában, ezt igazolják a helyi-közzel meginduló közvéleménykutatások, szociográfiaiak. Ami a visszafogó erőt illeti, annak elemzése azért szükséges, mert általuk jelzéseket kapunk demokráciánk szocialista tulajdonságai mellett meghúzódó kispolgári jellemvonásokra.

Úgy vélem: kispogári jellegük bizonyítására elég arra hivatkozni, hogy a) nem lehetnek mások, mint kispolgáriak, mivel gazdasági-társadalmi viszonyaink talaján legfeljebb effajta polgári szemlélet életképességéhez vannak még meg a létfeltételek. (Kismagántulajdon, vagyoni viszonyok eléggé hangsúlyozott szerepe stb.); b) mellettük a kizsákmányoló tulajdonságú antiszocialista jelenségek lapangó veszélye jobbra kriminológiai eset, amely többnyire társadalmi ellenállásba ütökzik, és az elítélő véleményt kiváltó megnyilvánulások semmiképp sem gyöngítik demokráciánkat. (Előfordul ugyan olyan eset, amikor KIOSZ-taggyűlésen, egy múltja miatt ellenséges beállítottságú személy a szervezeti demokrácia adta lehetőséget provokatív szándékkal, maga javára próbálta kisajátítani, és vélt sérelmét elferdítve, személyeskedésig torzuló vitát szított. De ezzel a többi kispáros erkölcsi ítéletébe ütöközött, akik a taggyűlést követő beszélgetés során is elítélően nyilatkoztak viselkedéséről. Persze mindehhez szükséges volt az elnökség aktív magatartására, perdöntő érveik meggyőző erejére, melyek a vélt sérelmek alaptalanságát kellően bizonyították.)

I. Ennyi bevezetés után, ha demokráciánk fejlődésének *minőségi oldalú* elemzését tűzzük célul, akkor — *belső és külső* ellentmondások indítóokaképpen — kettős bontás alkalmazása látszik célravezetőnek.

1. Előbbi felől közelítve, ahogyan „a fejlődés feltétlen és törvényszerű mozzanatként magába foglalja a tagadást”, úgy a demokrácia napjainkban észlelhető változása is néhány alaptulajdonság (pl. demokratikus centralizmus) idejét múltá vonásának tagadásával jár. Ugyanis, az összetevő oldalak különbsége ellenére teljes egységet képező, sőt a szocialista társadalom demokráciájának klasszikus alaptulajdonságává kristályosodott demokratikus centralizmus egysége addig tart-

* Hozzászólás Szentpéteri István „Demokrácia és hagyomány“ c. írásához.

hatott, amíg a centrális oldal növekedése nem vált ellentmondásossá, és nem korlátozta a demokratikus centralizmus összhangjának érvényesülését. Ezen *mértéknek* bekövetkezését a központi pártszervek helyesen ismerték fel, és nem valami külső erők által erőszakolt pálfordulástól vezetett, hanem a dialektika öntörvényét követve, társadalmi *demokráciánk belső fejlődését* segítettek elő a demokratikus centralizmuson belüli *demokratikus oldal elsődleges* szerephez juttatása által. Ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy a központi irányítás in abstracto feladatkört kap, azaz valóban „csak” átfogó összehangolásra váró, az irányítás alapvető problémáinak megoldására szorítókozó célokat szolgál; míg az in concreto döntések köre egyre inkább helyi szervekre épül. Mindezek után szükséges annak hangsúlyozása, hogy szocialista demokráciánknak továbbra is alapvető tulajdonsága *marad a demokratikus centralizmus, csupán régi minőségét számolja fel*. Tehát nem történt egyéb, mint tézis és antitézis „spirális” szintéziseként létrejött egy magasabb rendű demokratikus centralizmus... viszonylagos nyugalma.

2. Azonban társadalmi demokráciánk minőségi megújulásának útját a dialektika eme szemüvegjén keresztül, csak mint tendenciát kísérhetjük figyelemmel. A felismert tendenciák valóságos tartalommal töltésére a demokrácia fejlődése szempontjából *külső ellentmondásnak* felfogható problémák leküzdése látszik alkalmasnak.

Amikor az irányelvek ilyen irányban is kiterjedő témafeldolgozásából — némileg kiragadva, de egybefogva is — hangsúlyozzuk, hogy a demokrácia az állami-társadalmi berendezkedés *politikai formája*, akkor a tömegek fokozottabb bevonása a közügyek intézésébe, vagyis a mindenki által értett és gyakorolt közélet csak *politikai tartalommal* érhető el. Ez viszont felelevenít egy gyakran félreértelmezett lenini elvet: azt, hogy az állami szervek tanuljanak a pártszervektől, és *munkastílusukat vegyék is át*. Ezt a gondolatmenetet továbbfolytatva, elemzést érdemelne, hogy némely kisipari vagy mezőgazdasági termelőszövetkezet kifejezetten magas színvonalú társadalmi igazgatásának — méghozzá a termelés irányításához, szervezéséhez szorosan kapcsolódó — munkastílusát miként és mily mértékben lehetne átplántálni az egyébként magasabb rendű tulajdoni és termelési viszonyokat képviselő állami intézmények életébe.

Tehát összegezve, párt-, valamint társadalmi szervezetekre jellemző politikai eszközökkel lehet a hivatásos igazgatás szervezeti feladatainak végrehajtását egyidejűleg különválasztani és összekapcsolni a demokratikus funkciókkal. Ezzel az eszközzel lehet feloldani az egyre differenciálódó közfeladatok *szakmai* igénye és a tömegek érdemleges részvétele között fellelhető ellentmondást. A meggyőzés alkalmazása által kézzelfogható közelbe kerül a demokratikus funkció, leegyszerűsödik az emberi kapcsolatok talajára — legyen annak szervezeten belüli vagy kívüli szerepe. (Hogy néhány példával illusztráljam: számíthat-e kezdeményező-készségre vagy felelősségvállalásra az a vezető, akinek utasításai pusztán rangkülönbségre és nem meggyőző érvekre alapozódnak? Nem is beszélve ennek további gyűrűzéséről, mert az illető ügyben eljáró beosztott hogyan oldhatná meg másként feladatát, mint a demokrácia intézményének rovására, azaz bürokratikus merevséggel.)

A demokratikus tulajdonságokat következetesen megjelenítő eszközök, munkamódszerek szükségét azért tartom oly fontosként hangsúlyozni, mert Lenin szavait idézve: a társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok minden terén megnyilvánuló forradalmi magatartás, „ügyvezetés formái és szertartásai terén” sem törpülhet maradisággá.¹

II. *Mennyiségi oldalon*: Szocialista demokráciánk létrejöttéhez gazdasági-társadalmi viszonyok változása adott alapot, lehetőséget. Megvalósulásának első lépései is — érthetően — minőségi célkitűzéseket szolgáltak. Az újonnan születő demokrácia olyan lényeges jellemvonásainak kialakítása vált szükségessé, amelyek összetevő tulajdonságaként stabilizálták demokráciánk szocialista minőségét. Ezen tulajdonságok a marxizmus klasszikusai által alapos elméleti kidolgozást nyertek, sőt gyakorlati alkalmazásukat a Szovjetunió tapasztalata például támasztotta alá.

Most azonban az következik, „*hogy mindenki értse az állam egészének ügyeit és részt vegyen azok intézkedéseiben*”.² Azaz a szocialista demokrácia stratégiai célkitűzésein belül a demokrácia fejlesztésének *taktikája* előtérbe helyezte a mennyiségi oldalt; s a mennyiségi oldalnak is két összetevőjét: a demokrácia *terjedelmét és intenzitását*.

¹ Vö.: Lenin utolsó írásai. 83. old. Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 3. sz. 1963.

² Ideológiai Irányelvek.

Előbbi egyrészt azt jelenti, hogy a demokrácia klasszikus tulajdonságain túl *gyarapodniuk* kell azoknak a tulajdonságoknak, melyek némelyikét előző fejezetben már felvázoltam.

Másrészt a demokratizmus nem rekedhet meg az állami-politikai élet intézményesített keretei között, hanem az emberi *viszonylatok minden terén* — legfőként a gazdasági életben s a munkahelyeken — kell meghonosodjon.

Harmadrészt — de szinte elsősorban — mindenki alanyává kell váljék a demokrácia adta lehetőségeknek. (Ezt elősegíti, de még jobban elősegíthetné a sajtó, rádió, tv, ahol a közvélemény megnyilvánulását legalább annyira ki kellene terjeszteni, mint a slágerfesztiválok alkalmával.)

Utóbbi — vagyis az intenzitás — vonatkozásában uralkodó nézetek szerint a) nőtt és tovább emelkedik az *elvárhatóság* mércéje, mert a demokrácia általánossá, a közélet életformává válásával jogi és erkölcsi igény határozza meg a szocialista viszonyok emberének közéletbeni magatartását, ami egyben ösztönzőleg hat; b) a *közéleti* magatartás nem maradhat pusztán regisztráló jellegű véleménynyilvánítás, hanem *kezdemenyező, alakító* szerepet kell vállaljon a demokrácia kibontakoztatása érdekében. Annál is inkább, mert a társadalmi termelési viszonyok minden terén szerephez jutó demokrácia módot nyújt az eredmények figyelemmel kísérésére, s a közéleti tevékenység ellenőrzésére (Pl. az új mechanizmus eredményeket szintétizáló jövedelmezőségi rátája hozzá nem értők számára közérthetővé teszi a gazdasági eredményeket. Másfelől viszont szélesebb körű, alaposabb és kritikusabb közvélemény-tájékoztatásra lesz szükség.); c) a demokrácia kiterjesztése mindenkire annak intenzitását is növelni fogja, mivel a közvetlen formák nagyobb súllyal esnek latba. A közvetett, azaz képviseleti formák növekvő aktivitásával is lehet számolni, mert a képviseletet ellátó személyek kiválasztására szélesebb lehetőségek nyílnak, s e lehetőségek az érdekkörök összehangolódása következtében kedvezőbb mértékű tartalommal telítődhetnek.

III. *Mennyiség és minőség kapcsolatához* hasonlatot keresve, úgy kell vizsgálnunk a demokrácia alakulását, mintha egy növény gyökérzetét figyelőnk. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy egyhány fő jellemvonása eszert gyökeret. Az is szükséges, hogy továbbnövekedésével behálózza az egész társadalmat. (Meg kell jegyezni, hogy erre nézve kedvező eredményeket máris tudunk felmutatni, akár a szakszervezet, akár a KISZ terén bekövetkezett szervezeti változásokban.) Eddig a gazdasági alap szükségszerű következményeként a szocialista demokratizmus centrális oldala jutott elsődleges szerephez, ami az alapvető tulajdonságok kialakítását és egységesítését eredményezte. A gazdasági folyamatok decentralizálódása viszont előtérbe helyezte a demokrácia mennyiségi oldalainak fejlődését. Azonban mi sem bizonyítható jobban, mint e két tendencia összetartozása. Egyrészt oly módon, hogy magát a minőséget jelentő tulajdonságok terjedésével jár a demokrácia mennyiségi változása is. Másrészt új tulajdonság (pl. közéleti aktivitás, öntudatosodás) mennyiségi gyarapodása demokráciánk minőségét változtatja meg.

Így ha demokráciánk minőségi vagy mennyiségi oldalának erősítéséről beszélünk, akkor a *szocialista tulajdonságokat hordozó demokrácia csak minőségileg új vonásokat viselő eszközök mennyiségi terjedésével válhat általános gyakorlattá.*

Mindezek közös feltételét gazdasági mechanizmusunk az által támasztja alá, hogy az egyéni és általános, helyi és központi érdekek reális összhangját megalapozza. Vagy, ahogy a gazdasági reform politikai tartalmát kifejezi: a *tömegek* életszínvonalának jövőre ígért gyorsabb növelése az *egyes* dolgozók életszínvonal-emelkedésében kell megnyilvánuljon, amely viszont az *egyéni teljesítmények és kollektív munkák társadalmi hasznosságának* lesz az eredője. Az így megfogalmazott érdekösszekapcsolódás kellő energiát szolgáltat a demokrácia továbblépéséhez is.

*

Miért mondtam el mindezt itt, a bevezetőben említett tanulmány gondolatébresztő sorai után? Részben a két téma szegről-vegről rokonvonásai miatt, részben pedig azért, mert a hagyományápolás, -teremtés — főleg a demokrácia intézményével összekapcsolva — hasonlóan dialektikus úton jár. Tulajdonképpen a demokrácia minőségi és mennyiségi oldalai hordozzák a hagyományokat; és a belső, külső ellentmondások erejével vetkőzik le idejét múltá jellemvonásait, s öltik magukra az újat.

VESZELY JÓZSEF

KÉRDŐJELEK 2000-BEN

*Naponta egyszer álljon meg a kés
a kenyér s a hús fölött kezünkben.
Világ-birodalom az éhezés.
Ez anya-föld emlőiből
ember ma, száz közül
hatvan, egyszer se szívja meg magát
naponta
jóllakottra.*

(Garai Gábor: Éhség)

Az ENSZ adatai szerint a fejlődő országok lakosságának 20 százaléka éhezik és legalább 50 százaléka szenved krónikus élelmiszer-hiányban, amelynek következtében olyan tömegmegbetegedések lépnek fel, mint a vészes vérszegénység, beri-beri, pellagra, angolkór, szem- és bőrbajok.

A FAO-nak, az ENSZ élelmezési és mezőgazdasági szervezetének vezérigazgatója, az indiai származású Mr. Sen nemrégén a következőket jelentette ki: „A gazdag és szegény népek jövedelme és életszínvonala közötti szakadék egyre nagyobb. Ha a múltban a lakosság növekedése meghaladta az élelmiszer-termelést, éhhalál, járványok és a háború állították helyre az egyensúlyt. Megbékélhet-e az emberiség ma, a tudomány korszakában, ilyen eszközökkel?”

De nem csak a világszervezet vezérigazgatója teszi fel ezt a kérdést, hanem mind több tudós és kutatócsoport. Négy könyv fekszik előttünk, ebből három magyarul is megjelent. Baade professzor könyve, a *Versenyfutás a 2000. évig* immár harmadik bővített kiadásban került az olvasók kezébe. Rühle, keletnémet professzor *Hatmilliárd ember kenyere* című művében az emberiség jövőjét tárgyalja a harmadik évezred küszöbén. De Castro neves brazil ökológus *Az éhező Brazília* című munkája (amelynek sokkal kifejezőbb az eredeti, mint a fordított címe: *Az éhség földrajza*) szociológiai elemzés számára nyújt felbecsülhetetlen értékű anyagot. A negyedik könyv az Indiana Egyetem kiadásában jelent meg. Szerzői az egyetem tudományos munkatársai. Valamennyien a túlnépesedés kérdésével foglalkoznak.

1. Népesedési robbanás

A kora középkor embere aggodalommal tekintett az első millennium elé. Világvégét vagy legalábbis természeti katasztrófát vártak; nagy háborút, járványokat és éhínséget. Nem tudni, hogy a fent említett négy mű szerzői közül valamelyikben felmerült-e a második millennium közeledésének gondolata, de ha igen, akkor is mindannyian túltekinének ezen az évfordulón, és éppen ez a túltekinés ösztönözte őket arra, hogy műveikben kifejtsék gondolataikat, hogyan fog az ember 2000-ben és a harmadik évezred első évtizedeiben élni.

Baade professzor szerint a ma embere versenyben él. Versenyfutás folyik az idővel, a hang sebességével, a tömegvonzással, s versenyben élünk, hogy az emberiség szaporodása következtében mindenkit elegendő élelemmel, energiával és a modern élet által megkövetelt egyéb javakkal tudjunk ellátni.

A *The World Academy of Art and Science* 1962-ben munkatervébe iktatta a népesedési problémát, mint a „legkritikusabb témát, amellyel foglalkoznunk kell”. A kutatócsoport vezetője szerint a kérdést az tette különösen aktuálissá, hogy „a mi generációnk az, amely a népesedési robbanás hatását tapasztalni fogja, s bármely óvintézkedés csak ettől a generációtól származhat”. A túlnépesedéstől a fehér faj hegemoniáját félti az Indiana Egyetem kutatócsoportja.

A túlnépesedési kérdés mind Baade, mind Rühle professzor műveinek alapját képezi, de nem ilyen pesszimista kicsengéssel.

Az emberiség szaporodásának gondolata, amely lényegesen lassúbb volt akkor, már a XIX. század első felében foglalkoztatott egyeseket. A Malthus tanaiként ismert nézetek tulajdonképpen nem egyedül Malthus gondolatai; ő összefoglalta mindazt, amit már előtte egyesek leírtak.

Malthus törvénye szerint az emberiség 25 évenként mértani haladvány módjára szaporodik, míg az élelmiszerek mennyisége csupán számtani haladvány módjára növekszik. „Ha abból indulunk ki — mondotta —, hogy a jelenlegi népesség száma 1000 millió, akkor, mivel az emberi nem szaporodása 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 stb. sornak megfelelően, az élelmiszereké pedig 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 stb. sornak megfelelően fog haladni, két évszázad múlva a népesség és az élelmiszerek aránya 256:9,

három évszázad múlva 4096:13 lesz; kétezer év múlva pedig már szinte kiszámíthatatlan lenne a különbség."

E különböző számsorokból azt a következtetést vonta le Malthus, hogy az ember már „túlnépesedett országban jön a világra, fölösleges a világ számára". Elsősorban saját hazáját. Nagy-Britanniát tartotta ilyen túlnépesedett országnak. Számítása idején Angliának 11 millió lakosa volt, s ennek 1950-re 704 millióra kellett volna emelkednie. Az élelmiszerek mennyiségének növekedése 77 millió ember számára nyújtott volna elegendő táplálékot. Tény az, hogy Angliának 1950-ben csupán 51 millió lakosa volt, s ezek sokkal jobban táplálóak, mint Malthus idejének 11 millió brit állampolgára. Az igaz, hogy Angliában még mindig vannak rosszul táplált emberek, ez azonban nem „természeti törvény", hanem a tőkés gazdálkodás következménye.

A történelem bebizonyította, hogy Malthus pesszimizmusa alaptalan, elmélete hamis. Követői azonban ma is akadnak. Ch. G. Darwin angol fizikus *The Next Million Years (A következő évmilliók)* című művében azt fejtegeti, hogy a történelem menetét a népesség számának és a létfenntartási eszközöknek aránya határozza meg. Az emberiség elkeseredett küzdelem előtt áll, mert a táplálék- és nyersanyagforrások ki fognak merülni. Szerinte az orvosok be fogják szüntetni a betegségek elleni harcot, hogy ilyen módon is akadályozzák az emberiség szaporodását.

E. Darlington angol biológus azzal próbálkozik, hogy biológiai módszereket érvényesítsen a szociológiában. Szerinte az osztályok közötti különbség nem gazdasági és társadalmi, hanem genetikai jellegű. Az „öröklött tulajdonság" a mérvadó, hogy valamelyik osztály képes-e a hatalom gyakorlására. Afrika, Ázsia népei sohasem fognak tudni önállóan kormányozni, és a termelés megfelelő színvonalára sem jutnak el, mert öröklött tulajdonságaik nem teszik őket erre alkalmissá. Éppen ezért a fejlődő országok számbeli túlsúlyának megakadályozására síkraszáll a születésszabályozás és a fájdalom nélküli ölés mellett.

A „humánus emberirtás" ismert képviselője az amerikai William Vogt. *The Road to Survival (Az életben maradás útja)* című művében azt fejtegeti, hogy a népesedés és a fennmaradáshoz szükséges eszközök görbéi már régen keresztezik egymást, s egyre növekvő sebességgel válnak szét. „Az emberi nem kényszerhelyzetben van, amely kínoz, mint egy pár cipő, ha két számmal kisebb." Vogt azt akarja mindenkibe besulykolni, hogy a szegénység és éhezés oka nem gazdasági és társadalmi eredetű, hanem az emberiség túlszaporodott. Szerinte az Egyesült Államok lakosságának száma nem haladhatja meg a 100 milliót. Akik ezen a számon felül vannak, veszélyeztetik a többiek boldog megélhetését. Programot terjeszt elő az emberiség számának nemzetközi mérvű csökkentésére, és pénzjutalmat kíván adni annak, aki hagyja magát sterilizálni.

A neomalthusianusokkal szemben állnak azok a komoly és nemzetközileg is ismert tudósok, akik elhatárolják magukat Malthus modern képviselőitől, s a jelenlegi éhínség és nyomor okát nem a népesség számának gyors növekedésében látják, hanem gazdasági és társadalmi tényezőkben. Közéjük tartozik például de Castro, aki az éhség fő okát a gyarmati kizsákmányolásban, a latifundiumok mindenható uralmában és a monokultúra hegemoniájában jelöli meg. Az ismertek közül J. D. Bernal, J. Fréville és J. Oser nevét kell megemlítenünk. L. D. Stamp angol földrajztudós éppen Vogttal szemben állítja, hogy az USA-ban minden nehézség nélkül 500 millió ember számára elegendő élelmiszert lehet termelni.

A föld népességének szaporodása számos tudóst és tudományos intézetet foglalkoztat. A különbség közöttük az, hogy ki milyen felfogással fordul a probléma felé. A fentiekben láttuk azokat, akik a jelenlegi és jövő helyzetet radikális, embertelen eszközökkel kívánják megoldani.

Ma nem lehet pontosan kiszámolni, hogy a föld lakossága milyen számot ér el néhány évtized múlva. Baade számításokat végzett, ha a föld lakossága elérné a 65 milliárdot, akkor mindenki számára annyi terület állna rendelkezésére, mint amekkorán New York jelenlegi 13 millió lakosa él és mozog. A kielői Világgazdasági Intézet volt vezetője lehetségesnek tartja, hogy ennyi ember számára biztosítani tudják a táplálékot, de napenergia felhasználásával szerinte 650 milliárd embert is lehetne élelmezni.

Alapvető kérdéshez érkezünk el ezzel az állítással. Ha jelenleg másfél milliárd ember éhezik vagy rosszul táplált, akkor hogyan tudjuk a növekvő emberiséget táplálni?

Kétségkívül rendkívül jelentős probléma, s ma mindenki elismeri, aki a kérdéssel tudományosan szinten foglalkozik, hogy a népesedés eddig nem tapasztalt növekedése, másfelől a fejlődő országok gazdasági elmaradottsága óriási nehézséget jelent.

Philipp M. Hauser chicagói professzor véleménye szerint, ha a Szovjetunió nélküli Ázsiának jelenlegi éhséggel, szegénységgel terhes életszínvonalát akarják fenntartani, akkor 1950 és 1975 között 60 százalékkal, 1975 és 2000 között további 75 százalékkal kell megnövelni az egyes országok nemzeti jövedelmét. Ha Ázsia országai az átlagos francia vagy angol életszínvonalat akarják biztosítani, akkor nemzeti jövedelmüknek 1975-ben 12-szer, 2000-ben 21-szer akkorának kell lennie, mint 1950-ben, illetve 1975-ben volt. Az afrikai országoknak 1975-ig 8-szoros, 2000-ig 13-szoros, a latin-amerikai államoknak 4-szeres, illetve 8-szoros nemzeti-jövedelem-növelésre van szükségük.

A háború után a gazdaságilag nem eléggé fejlett országokban nem sikerült lényegesen emelni az egy főre eső élelmiszer termelését. Vannak, akik a probléma megoldását a demográfia és a szociológia hatáskörébe utalnák, azonban feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a közgazdaságtannak és a politikának sokkal döntőbb szerep jut. A népesség növekedésével együtt nő a fizikai és szellemi munkaerő hatékonysága, az ember egyre jobban ki tudja majd elégíteni szükségleteit. Megfelelő társadalmi feltételek mellett meg tudja teremteni azt a bőséget, amelyben mindenki jóllakhat. S ahogy a halálózási arányt sikerült csökkenteni, úgy feltehető, hogy a közegészségügy segítségével befolyásolni lehet az emelkedő születési arányt is.

A már korábban említett J. Fréville francia szociológus az emberiség tudományos jövőtervezésével kapcsolatban a következőket mondja: „A jövő céltudatos emberei, akik sorsuk uraivá válnak, érteni fognak ahhoz is, hogy a lakosság számát összhangba hozzák lehetőségeikkel és követelményeikkel. Szemben azzal a gondolkodással, amely a születések számát a régi hierarchia fenntartásának és a reakciós imperialista politika érvényesítésének érdekében korlátozza, a jövő emberei e számokban az egyensúly, a tervezés, a haladás egyik tényezőjét látják... Minden azt mutatja, hogy az emberi munka és az emberi géniusz, amely oly sok győzelmet vívott ki, oly sok csodát művelt, oly sok bámulatos és nagyszerű gépet alkotott, oly sok maradó emlékművet emelt, fel tudja építeni a jövő emberéhez méltó társadalmat, s nem fogja ismerni a szolgaságot, a háborút és az éhséget, amelyeken át oly sokáig és oly merészen kellett az emberiségnek utat törnie.”

Ha nem is tudjuk pontosan kiszámítani, hogy néhány évtized múlva hogyan alakul a föld lakosságának száma, mégis történtek bizonyos kísérletek, amelyek többé-kevésbé pontosan megadják azokat a határokat, amelyek között az emberiség száma a harmadik évezred küszöbén mozoghat.

Földünkön jelenleg naponta 275 000 ember születik és 130 000 hal meg. A föld népessége tehát három másodpercenként öt emberrel szaporodik, egy perc alatt százal, egy óra alatt haterrel, egy nap alatt mintegy 145 000-rel. Egy év alatt 55 millióval több ember él a Földön. Elképzelhető, hogy néhány év múlva évi 100 milliós szaporodásról beszélhetünk. Az ENSZ felkérésére néhány évvel ezelőtt demográfusok kiszámították, hogy 2000-ig milyen számot érhet el a föld lakossága. A két szélsőség közötti változat körülbelül 6,3 milliárdra teszi a várható lélekszámot. A jelenlegi magas születési arányszám mellett elképzelhető, hogy bizonyos országokban, például Venezuelában, Paraguayban, Burundiában, Mexikóban 25 év alatt megkétszereződik a lakosság száma.

A XX. század második felében a föld népessége azért növekszik oly nagy gyorsasággal, mert a születési és halálózási arányszám közötti különbség, tehát a természetes szaporodás a halálozások csökkenése miatt igen kedvező. A statisztika azt mutatja, hogy 1000 emberre eső születési arányszám nem magasabb, mint a korábbi években volt, azonban sokkal kevesebben halnak meg.

Baade munkájában közöl egy neves demográfusok által összeállított táblázatot, és a népesedési ciklusról kidolgozott elméletet alkalmazza. A népesedési ciklus elmélet és a táblázatok Anglia és néhány más kapitalista ország népmozgalmi adatain alapszanak.

A népesedési ciklus első szakaszában mind a születési, mind a halálózási arányszám igen magas. Ma a föld legtöbb népe maga mögött hagyta ezt a szakaszt.

A második szakaszban gyorsan csökken a halálózási arányszám, de a születés még mindig magas. A népesség gyorsan növekszik. Angliában 1880-ig, Németországban 1910-ig tartott ez a szakasz. A szaporodásnak ez az üteme található ma a legtöbb fiatal, antiimperialista államban, amely önálló állami létének első éveiben már rendkívül nagy figyelmet fordított az egészségvédelemre. Latin-amerikai országok egy része most halad át ezen a szakaszon.

A harmadik szakaszban a születési arányszám gyorsan süllyed, de csökken a halálózási arányszám. Szaporodás sokkal kisebb, mint az első évtizedekben. Ang-

liában a XIX. század végéig, Németországban 1925-ig kell ezzel a szaporodási ütemmel számolni.

A születési és halálozási arányszám egyaránt alacsony a negyedik szakaszban. A természetes szaporodás csekély, sőt stagnálás is bekövetkezhet. A legszélsebésebb példát erre a háború előtti Franciaországban láthattuk.

A népesedési ciklus a második szakasz robbanásszerű fejlődését mutatja. Ezért beszélnek ma oly sokan a népesedési robbanásról, s ez az oka, hogy a föld népe 2000-ig rohamosan növekszik.

Valóban, megkezdődött a versenyfutás az emberiség száma és az élelmiszerek mennyisége között. Feladatunk most azt vizsgálni, hogyan biztosítható 6,3 milliárd, majd a tovább gyarapodó emberiség ellátása. Itt azonban hozzá kell tennünk mind Baade, mind Rühle professzorok állásfoglalását, akik mások érveire támaszkodva azt állítják, hogy a népesedési ciklust figyelembe véve az emberiség száma 2000 után nem növekszik továbbra is ilyen gyorsan, mert egyre több nép jut el a negyedik szakasz feltételei közé.

2. Élelmiszertartalékok

Ahhoz, hogy 2000-ben 6–6,5 milliárd embert megfelelően lehessen táplálni, Baade becslése szerint a világ élelmiszer-termelését a jelenlegi háromszorosára kell emelni. Tartalékok három területen állnak rendelkezésünkre:

1. A művelt szántóföld kiterjesztése.
2. Az egy területegységre eső terméshozam növelése.
3. A világtengerek mélyén rejtőző tápláléktartalékok feltárása.

A föld szántóterületét különböző számítások szerint minden nehézség nélkül a jelenleginek háromszorosára lehetne emelni. Eddig a szárazföldnek mindössze egy tizedét, 1,3 milliárd hektárt változtattak szántóföldde, kertté, ültetvényé. Hatalmas kiterjedésű tartalékok állnak rendelkezésünkre a legelők felszántása mellett, ha a mintegy 4 milliárd hektárnyi kiterjedésű tropikus és szubtropikus dzsungelnek felét feltörnék. Egyelőre azonban nem szabad azzal számolnunk, hogy ennek a tartaléknak jelentős részéhez 2000-ig hozzányúlhatnánk, ezt további tartaléknak kell tekinteni, mert a jelenlegi területegység hozamának növelésével könnyen lehetne 6,5 milliárd ember élelmiszer-szükségletét biztosítani.

A talajművelés ma a világ nagy részén rendkívül elmaradott. Földünkön hozzávetőlegesen 350 millió család foglalkozik mezőgazdasággal. Ebből több mint 70 százalék, 250 millió család egyetlen talajművelő szerszámmal rendelkezik, kézikapával vagy faekével. Ezek a szerszámok nem sokban különböznek azoktól, amelyeket a történelem előtti egyiptomi vagy babilóni sziklaképekről ismerünk. A faeke nem fordítja meg a földet, csak felhasítja. Így a paraszt primitív földművelésével alig képes annyit termelni, ami neki és családjának elégséges. Állatát nem tudja rendszeresen takarmányozni, nem számíthat jobb földművelő eszközök beszerzésére, eladható termék előállítására.

Az állati vonóerőről a gépi vonóerőre való áttérés is jelentős takarmánymennyiség megtakarítását, mind több legelő feltörését eredményezi. Az Egyesült Államokban 1916-ban 25 millió ló és öszvér volt. Ez a szám 1959-ben 3 millióra esett vissza, ugyanakkor a traktorok száma a kezdeti néhány ezerről 5,2 millióra emelkedett. Az igavonó állatok számának csökkentése akkora mezőgazdaságilag hasznosítható terület felszabadítását eredményezte, amekkora a négy skandináv állam, a három Benelux ország és Nagy-Britannia mezőgazdaságilag felhasználható területének összessége.

Ha ezt a megtakarítási lehetőséget világviszonylatban számoljuk, akkor is óriási tartalékok állnak a rendelkezésünkre. Földünkön ma még mintegy 100 millió ló és öszvér dolgozik a mezőgazdaságban. Ezek számának csökkentése, illetve gépi erővel történő helyettesítése oly nagy takarmányozó terület felszabadítását jelentene, amelynek élelmiszer-termelése több száz millió ember számára jelentene táplálékot. Érdemes megemlíteni, hogy India táplálkozási mérlegét rendkívül kedvezőtlenül befolyásolja, hogy 400 millió ember 200 millió tehén- és bivalyállományt tart, s nem nyúlnak hozzá, mert hitük szerint szent állatokról van szó. Az ötvenes évek végén egy Ford-bizottság kiszámolta, ha az állatok egyharmadát levágnák, akkor a rendelkezésre álló takarmánnyal jobban tudnák a megmaradó állatállományt ellátni, s ezzel elérhetnék, hogy minden indiai kisgyerek napi fél liter tejhez jusson.

Baade véleménye szerint, ha az elkövetkező évtizedekben az állati vonóerőről áttérünk a gépi vonóerő alkalmazására, egymilliárd ember számára tudunk élelmiszert biztosítani, egyrészt a terméshozamok növelésével, másrészt a takarmánymegtakarítás révén.

Legfontosabb élelmiszer-tartalékunk a legjelentősebb növények táplálása. Az utolsó 150 évben, de főleg az első világháború óta a mezőgazdasági kémia rohamléptekkel fejlődött. Ennek ellenére jelenleg az elérhető fejlődésnek csak kezdetén vagyunk, s a következő évtizedeknek kell meghozni a „felsőfokok korszakát”. Baade professzor azt a merész kijelentést kockáztatja, hogy a „növénytáplálási ismeretek és a talajerőt pótló tápanyagok nagyipari termelése révén olyasvalamit értünk el, ami teljesen új az emberiség történetében: az emberi táplálék előállítására bányákban és gyárakban. Így végső soron lehetővé vált, hogy szénből — vagy akár ásványolajból, földgázból és vízi energiából — kenyeret készítsünk”.

Öt tonna kőszénből körülbelül egy tonna tiszta nitrogént lehet nyerni. Átlagos mezőgazdasági viszonyokat feltételezve, egy tonna tiszta nitrogén húsz tonna gabonaértéknek megfelelő termésnövekedést eredményez. Öt tonna kőszén a kedvezőtlenebb európai körülmények között egy bányász háromnapos munkájával termel ki. A kedvezőbb észak-amerikai feltételek között ez azonban csak félnapos munka terméke.

Az ily módon előállított húsz tonna gabonaértékkel húsz embert lehet egy évig táplálni. Tehát egyetlen európai bányász széntermelése, ha a nitrogént a mezőgazdaságban használjuk fel, ezer ember kalóriaszükségletét biztosítaná, míg egy amerikai bányász évente hater ezer embert tudna ellátni.

Jelenleg a kereskedelmi műtrágyát a világ kevés részén használják. Ott alkalmazzák elsősorban, ahol a terület sűrűn lakott és a lakosság művelt. Ahol analfabétizmus uralkodik, ott csak állati eredetű trágyát használnak. Érdekes párhuzamként említi a szerző, hogy Kínában az irástudatlanság csökkenésével egyre inkább nő a műtrágya felhasználása a mezőgazdaságban.

Óriási tartalék a terméshozam növelésében az öntözéses gazdálkodás elterjesztése. A híres öntöző folyók vízhozamát kevéssé használják ki, bár azóta a Nílus kihasználásában hatalmas fejlődést jelentett a duzzasztógát megépítése. Kína 21 millióról 56 millió hektárra növelte öntözött földjeinek nagyságát, de el akarják érni a 100 millió hektáros öntözött területet.

Sokat beszélnek róla, de még nem tudják pontosan, hogyan lehetne jobban kihasználni a világtengerekben rejlő óriási élelmiszer-tartalékokat. Jelenleg az a paradox helyzet áll fenn, hogy a világ haltermelésének közel 98 százalékát az északi félteke adja, pedig a déli félteke vízterülete csaknem kétszerese az északinak. A tengeri halászat fejlődésében hatalmas lépést jelentett a mélyhűtés technikájának alkalmazása. A Szovjetunió halászati minisztériumát illeti az érdem, hogy nagy halfeldolgozó-kombinát flottát állított fel. A hajók még a tengeren feldolgozzák a zsákmanyt, nem kell időt rabló hosszú utat megtenni a kikötőig, a hasznosított halfeléseket szállítóhajók viszik a hazai kikötőbe. Az új módszer alkalmazásával a Szovjetunió többszörösére emelte halászatának eredményét. Dr. Finn, a FAO halászati osztályának vezetője megállapította, hogy a halászat fejlődése az utóbbi 30 évben nagyobb volt, mint az elmúlt három ezer év folyamán.

A fenti elemzésből látjuk, hogy a föld lakosságának milyen tartalékok állnak a rendelkezésére ahhoz, hogy élelmiszer-termelését növelje. Baade — figyelembe véve, hogy a földtartalékok a vázoltaknak megfelelően növekednek, vagyis 4 milliárd hektár szántóra és 2 milliárd hektárnyi mezőre, legelőre lehet számítani — megkísérelte felbecsülni, hogy milyen határt érhet el az emberiség az élelmiszer-termelésben. Csak az ismert és a fejlett országokban alkalmazott agrotechnikai eljárásokkal számolt. Figyelman kívül hagyta a szintetikus élelmiszereket, amelyekkel egyre sikeresebben kísérleteznek a tudósok, s nem számolt a világtengerek gyorsan szaporítható élelmiszer-tartalékával, az algákkal.

Négymilliárd hektárnyi szántóföldön átlag 3–4 tonnás hozammal lehet számolni. Vannak országok, ahol ennek kétszeresét is elérik, s ismét vannak olyanok, ahol évente kétszer is lehet aratni. A legelők hozamánál 1,5 tonnás átlaggal számol a szerző, s így összesen 15–19 milliárd tonna gabonaértékre lehet a világ élelmiszer-termelését becsülni. Különböző számítások és becslések azt mutatják, hogy 1 tonna gabonaértékkel két embert lehet egy éven keresztül táplálni, ha hozzászámítjuk a világtengerekből nyert tartalékok fehérjeérték kiegészítését. Baade: „...becslési kísérletünk tehát ahhoz az eredményhez vezet, hogy a 15 milliárd tonnányi gabonaérték megtermelése esetén 30 milliárd embert, 19 milliárd tonna esetében pedig 38 milliárd embert lehet táplálni”. (Baade kiemelése.)

Látjuk tehát, hogy alaptalan volt az aggodalom, hogyan lehetséges 6,5 milliárd ember számára az élelmet biztosítani. Ha összefüggéseiben vizsgáljuk a követelményt, „akkor azt látjuk, hogy könnyen megoldható feladatokról van szó, ha nem egy kettészakadt világ, hanem egy egységes, sőt testvériesen együttműködő emberiség fog hozzá”. (Baade kiemelése.)

3. Versenyfutás az élelmiszer megtermeléséért

s ha szétcsapja kezét
aligha tudja, hogy
várja és élteti a holnapot:
a bárhogy-is-lesz egyetlen kegyelmet,
a jóllakató világorradalmat.

(Garai Gábor: Ehség)

Fritz Baade három részre osztja a világot. A Nyugat egyenlő a tőkés gazdálkodással, Kelet a szocializmus, és a harmadik tábor a fejlődő országok alkotják. Az élelmiszerért és annak szétosztásáért folyó versenyfutást a Nyugat és Kelet közötti ellentét egyik fázisának tekinti. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Baade nem marxista közgazdász, de érdemül kell felrónunk, hogy minden részterületet mind a szocializmus, mind a kapitalizmus szemszögéből vizsgál, és elismeri, hogy a következő évtizedekben a szocializmus minden területén jelentős előnybe kerül a kapitalizmussal szemben. Ezért hangsúlyozza, hogy örültség volna a fegyverkezés területén versenyezni, amikor mindkét társadalmi formának óriási feladatai vannak az élelmiszer megtermelésében és azoknak a változásoknak létrehozásában, amelyeket, szerinte különösképpen az oktatásügy és a falu struktúrájának ésszerű kialakítása terén kell a fejlődő országokban kialakítani.

A békés egymás mellett élés kedvező alapjának tekinti, hogy egyik rendszer országának sincs szüksége a másik földjére, hogy megnövekvő lakosságát élelmiszerral el tudja látni. Egyetlen tisztázatlan kérdést nem lát megoldottnak, hogyan állja a versenyt 2000-ig a két rendszer, amikor a világ harmadik részéhez tartozó országoknak dönteniük kell, melyik rendszerhez csatlakoznak. A fejlődő országok látják, hogy mindkét rendszer megnyerte az éhínséggel folytatott versenyt, sőt jelentősen többet termelnek, mint amire szükségük van. Baade szerint ezeknek az országoknak szempontjából csak arról lehet szó, hogy ők is megvívják az éhezéssel való versenyt akár keleti, akár nyugati módszerrel.

2000-ben a nyugati országokban 1 milliárd lakos, a szocialista országokban kb. 2,5 milliárd fő, s a fejlődő országokban ugyancsak megközelítőleg 2,5 milliárd ember fog élni. Az elmaradott országokhoz tartozó emberek közül nagyon sokan élnek a szocialista országok peremén, s ezek közvetlenebb kapcsolatba kerülhetnek a keleti módszerekkel, azaz a föld kollektív tulajdonban történő megművelésével.

Rühle professzor könyvében természetszerűleg már egy haladékból álláspontot képvisel. Felsorolja azokat az országokat, amelyek már eldöntötték, hogy az élelmiszerek termeléséért folyó versenyben melyik rendszer „módszereit” alkalmazzák. A gyakorlati kizsákmányolásban szynlódó országok nem tudtak és nem tudnak semmit sem tenni, hogy megkezdjék a versenyt. Meg kell először szabadulni a politikai láncoktól, s ha a láncok lehullanak, az új, függetlenné vált országok elindulnak a nagy versenyfutásban.

Láttuk, hogy a neomalthusianusok pesszimizmusa teljesen megalapozatlan. Földünk nem csak jelenlegi lakosságát tudná megfelelően élelmiszerral ellátni, hanem a népesedési robbanással alaposan megszorodott országok lakosságának is elegendő élelmiszert tudunk 2000-ben termelni. Kezdetben másfél milliárd éhező ember nyomoráról beszéltünk, s most azt látjuk, hogy a termelés ésszerű megszervezése, a javak egyenlő elosztása alapján a világ jelenlegi lakosságának tízszeresét is el tudnánk látni elegendő élelemmel.

A jelenlegi éhínség oka társadalmi igazságtalanságban rejlik. Amikor évente közel 40 millió ember hal éhen, Anderson szenátor, az Egyesült Államok volt földművelésügyi miniszterének kijelentésén feltétlenül el kell gondolkoznunk: „Az amerikai búza gyorsabban nő, semhogy megehessük, gyorsabban, semhogy elajándékozhatjuk és sokkal gyorsabban annál, hogy raktározhatjuk.”

SENTIRMAI LÁSZLO

Felhasznált művek:

Baade, Fritz: *Versenyfutás a 2000. évig*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1965. 3. bőv. kiad.

Castro, Josué de: *Az éhező Brazília*. Kossuth 1965.

Rühle, Otto: *Hatmilliárd ember kenyere*. Kossuth 1965.

The Population Crisis (A népesedési válság). Szerk. NG. Larry és Mudd, Stuart. Indiana University Press 1965.

KILÁTÓ

IN MEMORIAM JOHANNES BOBROWSKI

A Gruppe 47 ülését 1962-ben Berlinben tartották. Ezúttal ismét kiosztásra került a nagytekintélyű irodalmi csoportosulás díja, egy pártoló díj, amit abból a célból adnak ki, hogy tehetségesnek talált, de még fel nem fedezett íróra irányítsa az irodalmi közönség figyelmét. Így indultak pályájukon Heinrich Böll és Günter Grass is, az 1951-es és az 1958-as díj nyertesei, és így, hatvanötödön, Johannes Bobrowski, egy negyvenöt éves keletnémet költő, aki a titkos szavazás eredményeképpen kétszer nyolcvan oldalnyi verssel nyerte el a díjat Peter Weisst megelőzve. Bobrowski későn indult, de sikere hihetetlenül gyors: az első kötet, a *Sarmatische Zeit (Szarmata kor)* csak egy évvel korábban, 1961-ben jelent meg, a második pedig — *Schattenland Ströme (Árnyékvilág folyók)* címmel — a díj odaítélésének évében. Bobrowski egy csapásra ismert lett az egész német nyelvterületen, mindkét verseskötetét egyszerre adták ki Berlinben és Stuttgartban, irodalmi díjat kapott Ausztriában majd Svájcban is.

Bobrowski költészetét legjobban és legegyszerűbben az első kötet interpretációjával mutathatjuk be — a második kötet és a későbbi, folyóiratokban megjelent versek nem mutatnak lényeges különbséget.

A szarmaták elmúlt századok vándornépei, keveredtek szlávokkal, finnugorokkal, germánokkal, bejárták az egész keletet. Az első kötet címe erre a keletre utal, a Memel, a Visztula, a Don és Volga vidékére, Bobrowski szülőföldjére, hadifogságának színterére: a régmúltra és az éppen elmúltra, amely mégis egyformán visszahozhatatlan, így egyformán múlt Bobrowski és az *ő tájain idegen* olvasóközönség számára. A versek kulcsszava: egykor. Ez a szó újból és újból felbukkan Bobrowski költeményeiben, gyakran egész verssort képezve, de sohasem a vers elején, mintegy a hagyományos epikai kezdőformula egyszavas megfogalmazásaként, hanem legtöbbször azon a ponton, ahol a vers szavai mondattá rendeződnek, s a szavakat mondattá szervező ige megjelenésével megeremtődik grammatikailag is az eddig csak a struktúrában jelzett elmúltság kifejezésének lehetősége. A legtöbb Bobrowski-vers ugyanis rövid sorokkal, pusztá szószerkezetekkel, megnevezésekkel, idéző szavakkal — tiszta képekkel kezdődik, s csak ezután alakulnak ki a mindig rimtelen sorokba, sűrűn ismétlődő inverziókba tördelt mondatok — az emlékezés jelen, illetve múlt idejű, a változást is megragadni képes mondatai. A Bobrowski-versek az időtlen, megtartó, passzív emlékezet (spatium memoriae) és a megjelölt, feloldó, aktív emlékezés (vis memoriae), a nem-epikai és az epikai konfrontációjából születtek; ez a szembenállás tartja mozgásban a verset, ez teremti meg a verset éltető feszültséget, bármelyik túlsúlyba jutása a lírai vers megszűnéséhez vezet: az emlékezetet a hallgatásba, az emlékezésé az elbeszélésbe torkollna. Minden versben küzdelem folyik, az emlékezés szabályos, hosszú, elbeszélő, versellenes mondatait megtöri, szétzilálja, elnémítja a versellenes emlékezet; a vers újra és újra megküzd önmagáért, és újra és újra alulmarad — így bomlik a kötet egyetlen nagy verse a *Szarmata kor*, 51 rövid verssé, amelyekben az egyes szavak az egész kötetre kiterjedő bonyolult szimbólum rendszer tagjaiként jelennek meg, magukba sűrítve egész mondatok jelentését, titokzatos ősi világok misztériumát. A Bobrowski-szótár ezért kevés, de rendkívül kifejező erejű szóból áll: ég, erdő, síkság, folyó, tűz — az őselemek jelennek meg minduntalan, emberek: halász, vadász, ősök; állatok: rénszarvas, héja, csuka; növények: éger, nyír, barkóca; és titokzatos lények, rég kihalt népek különös istenei. Leggyakoribbak mégis a fényre, a csillogásra és a sötétségre utaló szavak. Kontrasztjuk az emlékezés és az emlékezet ellentétének kifejezője: a fény az előbbi, a sötétség az utóbbi színdióluma. Ez a kapcsolat megvilágítja szerepüket és egymáshoz való viszonyukat is: a fény aktív, pozitív, fluoreszkálásra bírja az emlékezet felcsillani képes tárgyait, ugyanakkor azonban ki is szakítja őket az emlékezet teréből — ez aktivitásának negatív hatása —, megbontja az összetartó, megőrző sötétség bensőséges egységét. A fény és a sötétség mindig egyszerre jelenik meg, egymást feltételezik és korlátozzák, kioltják egymást — ezt fejezik ki vagy foglalják magukba az ilyen szavak és szókapcsolatok,

mint a gyakori „nyár-csillagfény”, „erdőszél”, „téli fény”, „szürkület”, „fénytelen fényem”. Az elmondottak meghatározzák a fény irányát is: „visszamegy a fény” – hangzik Bobrowski *Wiederkehr* (*Visszatérés*) című versében egy sor. A fény sohasem a jelenre, a valóságra, a földre esik, hanem a múltra. A föld ugyanis, a „súlyos homok”, ahogy legtöbbször előfordul a versben, a megnyugvás szimbóluma, a valóságos élet színtere, az életé, ahol lehetséges az igazi elmúlás is, a halál, amely a háboríthatatlan sötétség birodalma.

*Fáradtan
délben
jöttem,
a homokra esek.*

olvashatjuk a *Die Düna* (*A dűne*) című versben, amely a föld utáni vágy megragadó kifejezése. A földre esés oka a fáradtság, amely egy előző képpel van motiválva:

*...fecskéid [a dűne fecskéi]
felnylallnak
a fénybe.*

A madár Bobrowski költészetében a fény transzfigurációja, a fény földhöz tartozó fia; az égnek törő, a fénybe visszavágyó madár a lehúzó, súlyos homok ellentéte – mindkettő (a fény és a madár) pedig a vers énjére vonatkoztatva a múltra irányuló költészet megtestesítője. A költő kísérlete – kiszabadulni a felidézett elmúlt igézetéből – kudarcot vall, a valóság utáni vágy, amely szinte már csak a halál-vágyban realizálódhat, keveredik a múlthoz való visszajutás vágyával, hiszen nem csak a sötétség, hanem a víz is az emlékezet terének szimbóluma, az emlékezés közege:

*Élni akarok a folyók lélegzetéből,
inni a forrásból,
a földit inni, az éjszakát,
a mélység titkaiból.
a fű alatt.*

A következő versszakban azonban újra megjelenik a fénymotívum (bár ez a fény már kevésbé fehér, kevésbé hideg, mint a fény Bobrowskinál általában), visszatulva az előbbi „fénybe” és „délben” szóra:

*A nappal tüzeben élni
akarok...*

majd újra a föld utáni vágy:

*...ketté akarom választani a tüzet,
hogy lássalak téged [a dűnét]...*

Úgy tűnik, nincs kiút ebből a körforgásból, az állandó ellentétek, amelyek különböző módon és fokon az emlékezés és az emlékezet ellentétének tükrözői, a fény-sötétség, a madár-föld (ide tartozik még a szél-víz, a csend-hang, a hal-halász stb.) ellentéte állandóan megújítják a verset, az én „vitorlátlanul” sodródik az emlékezet vizén. Ennek a kétségbeejtő helyzetnek felismerése a kötet felén álló nagy vers, a *Gegenlicht* (*Ellenfény*), amelyben a befogadó földre hullott madár képe után szakad fel a kiáltás: „De / ki tart meg engem, / a férfit csukott szemmel, / komisz szájjal, kezekkel, / amelyek nem fognak semmit, aki a folyót / követi, szomjanhalón, / aki az esőből / belégzi a másik időt, / amely nem jön többé, a másikat / ki-mondatlant, mint felhők, / egy madár kitért szárnyaikkal, / haragosan, az ég felé, / ellenfény, vadul.”

A megnyugvás nem következhet be a halál révén, csak a vers révén. A költő, aki Bobrowski sokrétű szimbólumrendszerében a halászhoz hasonló, hálójával, a költészettel, kifosztja az emlékezet tartalmát, a szent halat. Ez teszi lehetővé a ver-

set, de végül is ez vezet a vers teljes megszűnéséhez — így érthetjük meg a kötet elő- és záróénekének, a *Fölidézésnek* és a *Lemondásnak* paradox jelentését: az emlékeztartalom felidézése és az énnel való kapcsolatba hozása végül is ennek elidegenítéséhez vezet, de éppen ez a negatív, „elköltőtlenítő” út juttat el a jelenhez, ahonnan már út nyílik a jövő felé is, erről tanúskodik a *Lemondás* utolsó verszaka az *Ellenfény* idézett befejezésével szemben, erről az egész kötet szerkezete.

Bobrowski 1964-ben egy regénnyel jelentkezett, s ez verseinek ismeretében nem meglepő — az elbeszélés kiszabadult a vers korlátozó erőteréből, s megszületett *Levin malmának* története, amelynek sikere vetekedett lírájával. Bobrowski 1965-ben művével elnyerte az NDK Heinrich Mann-díját, s a könyv azóta már Európa legtöbb országában, így nálunk is megjelent, a *Nagyvilág* ez évi 4. számában méltatóra is talált. Sikere nem meglepő újszerűségében rejlik, sem a történet, sem az elbeszélés módja nem hat különösnek, legfeljebb eredetinek; egy népkönyv ez, ahogy a szerző egyik nyilatkozatában megjegyezte. A címet adó malom, a zsidó Levin malma már nincs meg, amikor a történet elkezdődik, hiszen éppen arról szól a könyv, milyen eseményekhez vezet egy német vízimalom-tulajdonos — akit az elbeszélő nagyapámnak nevez — 1874-ben, az akkori nyugatporosz vidéken elkövetett bűntette, a patakon során a nagyapa a felduzzasztott víz hirtelen lezúdításával szétzúzatta a patakon lejjebb dolgozó másik malmot. A történet magva tehát a jól ismert Ezopusnál, Phédrusnál, La Fontaine-nél is előforduló mese a farkasról és a bárányról, amelyek szomjukat egy patakából akarják oltani. „A könyv tanmese lenne, ha Bobrowski történetének epikus részletei nem ragadnának meg sokkal jobban, mint annak morálja” — írja a neves német kritikus, Karl August Horst a *Mercur* című folyóirat 1964-es 10–11. számában —, majd így folytatja: „Ha Pieter Brueghel falusi jeleneteket ábrázoló képeit nézzük, tudatában vagyunk annak ugyan, hogy mindegyiknek egy erkölcsi szentencia vagy egy közmondás az alapja, de mégsem a mottó látjuk magunk előtt, hanem a pontosan megrajzolt színpompás részletek sokaságát.” Valóban, úgy tűnik, ez a hasonlat jellemzi legjobban Bobrowski elbeszélésmódját, amely rendkívül képszerű, olyannyira, hogy ennek szó szerint bevéséséből született egyik rövid elbeszélése, *A képen Galiani (Im Guckkasten: Galiani)* című. (Érdekes, hogy éppen Robbe-Grillet-nek, a francia „új regény” megteremtőjének van egy hasonló ötleten alapuló írása.) A novella első része egy régi Velen-cét mutató festmény aprólékos leírása. Aztán a képen látható emberek nevet kapnak, a képzetet továbbfesti a képet, az alakok mozogni kezdenek, majd egy rövid szellemes beszélgetés után hirtelen vége mindennek, az aranymadár, amelyet a képzet festett, kirepül a képből, s csak a festmény marad, az ábrázolt és az újra teremtett világ a múlté. Nem nehéz felismerni ebben az elbeszélésben a Bobrowski-versek már leírt szerkezetét, s azt sem, hogy a *Levin malma* tulajdonképpen ilyen képek sorozata. Ezúttal azonban mégis a morál, a történet tanulsága a fontos. A történet nemcsak önmagáért van elmondva, ezt világosan mutatják az az írói refleksiók és a mű szerkezete, amelyek mind arra utalnak, hogy a regény tulajdonképpen egy terjedelmes tanmese, parabola. „A parabola struktúrájához a következő elemek tartoznak: hiteles elbeszélés, az elmondott bizonyító erejének fokozására; az egy esetre való szorítkozás, amely hasonló eseteket megvilágíthat; az elmondottak egy szóra vagy jelre való kiélezése” — olvasható a *Realllexikon der deutschen Literaturgeschichte* legújabb kiadásában. Ennek a struktúrájának a pontos követése, ironikus kezelése teszi érthetővé az elbeszélés furcsaságait, a látszat én-elbeszélés formát, a történet néhány mondatra való kiélezését (a regény alcíme: *34 mondat nagyapámról*), s annak hangsúlyozását, hogy ez a történet nem csak itt, hanem északabbra és délebbre is, bárhol lejátszódhatna.

Az elbeszélésnek még azok az elemei is, amelyek különben nem tartoznak a parabola szerkezetéhez, a regény parabolaszerűségét emelik ki — így az elbeszélés idejének és helyének a történettel való kapcsolatára felhívó, ugyanakkor magát a problémát a történet elbeszéléséből kizárni kívánó bevezetés. Az elbeszélés továbbra is többször megszakad, elsősorban az öt látomás révén, amelyekben korábbi évszázadok alakjai jelennek meg, ezzel is mintegy jelezve a történetnek és annak tanúságának más korba való átültetésének lehetőségét és szükségességét. A parabola elsősorban bizonyítékul szolgál egy olyan vitatott kérdés eldöntésénél, amelyre az előadott parabola, az eset hasonlósága folytán alkalmazható. Bobrowski regénye ilyen költői bizonyíték a németek és a keleti népek kapcsolatának kérdéséhez.

Már utaltunk Bobrowski egyik elbeszélésére, 1964 nyarán jelent meg a szerző kisebb prózai műveinek gyűjteménye két rövid novella címevel a címlapon: *Boehlendorff und Müusefest (Boehlendorff és Egérünne)*. A kötet különböző, elsősorban kísérleti jellegű írásokat tartalmaz. A rövid novellákra részletek élesége és az összefüggések homályossága jellemző — a részek közötti kapcsolatot

gyakran csak egyetlen szó vagy rövid mondat visszatérése teremti meg, ekkor hirtelen, egyszerre válik érthetővé az egész elbeszélés, az irodalom, az időbeli művészet ezzel mintegy térbelivé válik, mint a képzőművészetek. Ennek a technikának talán legelőkeltebb megvalósítása az *Epitaph für Pinnau* c. novella, amely egy Kant által adott ebéd leírása. A novella első részében felbukkanó Swedenborg háza előtti tűz-meghajlás a későbbiekben Kant előtti tüzes meghajlásként tér vissza, s ezzel Kant, *A tiszta ész kritikájának* írója válik misztikus filozófussá, míg a novella másik szereplője, Hamann, „az észak mágusa” mint igazi racionalista jelenik meg. Így lesz ebből az írásból vallomás Hamannról, akit Bobrowski mesterének tartott Klopstock és a XVIII. század más írói mellett.

Ez az elbeszéléskötet volt Bobrowski életében megjelent utolsó könyve. A mai német irodalom legjobbjai közé tartozó költő 1965. szeptember 2-án meghalt. Egész életművének kritikai felmérése még meg sem kezdődhetett, hiszen maga az életmű sem áll teljességében előttünk. Berlinben és Stuttgartban csak néhány hónappal ezelőtt adták ki hátrahagyott regényét *Litauische Claviere* címmel, és az új Klaus Wagenbach kiadó ez évi tervei között — a neves kritikus vállalkozása céljából a keleti és nyugati német irodalom kapcsolatainak erősítését tűzte ki — egy posztumusz Bobrowski-verseskötet is szerepel.

BERNÁTH ÁRPÁD

J. Bobrowski magyarul olvasható művei:

Versek: Nagyvilág 1963. 3. sz. 1964. 10. sz.

Huszádik századi német költők. Bp. 1966. Európa.

Élet és Irodalom 1965. júl. 24.

Regény: Levin malma. Bp. 1966. Európa.

JOHANNES BOBROWSKI

FÖLIDÉZÉS

Vilna,
tölgy, te, —
nyírfáim,
Novgorod —
Egykor az erdőkben fölrepült
tavaszaim kiáltása, napjaim
lépte elkongott a folyó felett.

Ó, az a tiszta
ragyogás, elajándékozott
nyár-csillagfény, a tűznél
megguggol a mesemondó,
kik éjhosszat figyelték, az ifjak
magára hagyták.

Egyedül fog most énekelni:
A sztyeppéken
átvonulnak a farkasok, a vadász
sárga köre talált,
hold fényén fölragyogott.

Szent test úszik,
egy hal,
ősi völgyeken át, még erdős
völgyeken át az apáknak
még fölhangzik a hangja:
Üdvözlöd az idegeneket.
Te is idegen leszel, Nemsokára.

A FOLYÓNÁL

Jöttél
a hold-úton, Ostra Bramától*
jöttél lefelé, az ősi kép
ragyogásától, köténybe
rejtetted karjaidat. Az úton
jöttél a folyóhoz.

Esti csillogás, a por
elmúló fáradalma,
mindig széldöntött törzsek alatt
és beletűnve a fecskerepülésbe.

Leány,
pillantásod a nádasból.
Hívtalak hosszú napon át.
Töltsd meg kezeim homokkal,
a nedveset akarom, a súlyosat.
Most szívjuk be mélyebbre a sötétséget.

A folyó fölé lestem én?
Madár után vagy lent
mélyvízi halat? „Szerelmem, mindig
csobbanást hallok s odafent
szárnycsapást. Ne hagyj el engem.”

LEMONDÁS

Tűz,
vér hívószava:
a szép ember. És mint alvás
az elmúlt, álmok
folyókon lefelé,
vizeken,
vitorlátlanul az áramokban.

Síkságok — az elvesztett
falvak, erdőszélek.
És a levegőben
vékony füst,
merek.

Egykor
duzzadt ajkakkal
jött Perkun, szakállában egy tollal,
jött a jávorszarvas patája nyomán,
a dadogó jött,
folyamokon lépdelt, sötétséget
vont, halászhálót, maga után.

Ott
voltam én. Az ősi korban.
Új sosem kezdődött. Férfi vagyok,
egytestű asszonyával,
ki gyermekeit fölneveli
egy félelem nélküli kornak.

(Veress Miklós fordításai)

* Ostra Brama — kapu Vlnában, régi zarándokhely
csodatevő Mária-képpel.

MÉLYSÉGEKET MEGJÁRVA...

Öregszem?... Ez se romlást érlel.
(Várkonyi Nagy Béla: Nyersmérésleg.)

Fodor József: *Magam nyomában* (Szépirodalmi 1965.); Gellért Oszkár: *Zuhanóban* (Szépirodalmi 1966.); Gereblyés László: *Versek mozgóképre* (Szépirodalmi 1966.); Képes Géza: *Ének meredek parton* (Szépirodalmi 1966.); Mátyás Ferenc: *Paraszt Pietà* (Magvető 1965.); Vas István: *Földalatti Nap* (Szépirodalmi 1965.); Vihar Béla: *A négy felelet* (Szépirodalmi 1965.); Várkonyi Nagy Béla: *Egyszerű varázslat* (Szépirodalmi 1965.)

A véletlen úgy hozta, hogy az utóbbi években leginkább olyan költői pályákkal kerültem szembe, melynek alkotói már túljutottak ötvenedik évükön. Ezért fogadtam örömmel a *Tiszatáj* felkérését: néhány újabban megjelent kötet alapján próbáljam összehasonlítani világukat, megkeresni a közös vonásokat, és ennek fényében rávilágítani különbözőségeikre is; azaz figyelemmel kísérem azt, hogy érett költőink milyennek látják világukat, és ők hogyan találják meg benne a helyüket. A válogatás erősen esetleges, néhány közelmúltban megjelent kötethez kapcsolódik, főleg a verbális kifejezéshez ragaszkodó, racionális, élményeiket direkt módon elmondó elemző (Gellért Oszkár, Képes Géza, Vas István), vagy deklaráló alkatú (Gereblyés László, Mátyás Ferenc, Vihar Béla, valamint részben Fodor József és Várkonyi Nagy Béla) költőkre terjed ki. Nem egy közülük folyamatosan, szemünk előtt érett, fejlődött (Gereblyés László, Vas István), vagy tekintélyes pálya ívét teljesíti be múltjához méltóan megújítva az utóbbi években költészetét (Gellért Oszkár); van, aki ritkán publikálva, szigorú szelektálással áll időnként olvasói elé (Képes Géza), mások régibb pályát folytatnak, behozva az ötvenes évek okozta hallgatás törését (Fodor József, Mátyás Ferenc), és vannak, akik szinte újrakezdve, fiatalos munkakedvvel léptek újra az irodalmi életbe (Várkonyi Nagy Béla, Vihar Béla). És itt, ez utóbbiak között kell felhívnom a figyelmet a kötetrel újra még nem jelentkező, az *Élet és Irodalomban* és a *Napjainkban* publikáló Palasovszky Ödönre, akinek valaha híres — egy Gaál Gábortól méltatott — avantgardeista múltját letisztult, bensőséges hangokat megszólaltató korszaka váltja fel.

Életkorban sem egységes ez a szemle: az érett férfikort előlétől a tudatosan vállalt öregkori költészetet alkotókig az életkor múlásának különböző fázisait kísérelhetjük nyomon. Nem életműveket akarok összemérni, hanem utóbbi kötetek alapján vizsgálgatni az eléggé széles skálájú életkor világában. A művészi tanulságokon kívül, azt hiszem, több szempontból is izgalmas megfigyelni idősödő korosztályok reagálásait. Hisz a sokat tapasztaltak-megérték mindig arányosabban látják a körülöttük levő életet, és míg mi, fiatalabbak, inkább csak kacérokodunk az élet végességének gondolatával, ők reális szembenézésre kényszerülnek.

A századelő a halál dekadens nosztalgiját tenyésztette, majd a két világéggessel betetéződő állandó háborúk és fasiszta terrorrendszerek ellenállói és áldozatai a mártírumot vonták a halál köré, és eszmények ingása idején víziókban és öngyilkosságokban szenvedték az érthetelent. Ha szétnézünk e mai kötetek között, a halálnak ez az egymást determináló társadalmi-pszichológiai kényszere eltűnt. Viszszakerült az emberi életkorok természetes rendjébe. A kései férfikor, öregedés első élményei, betegség fájjalása semmilyen politikai mellékendenciát nem fedez, nem társadalmi rossz közérzetből fakad. Egyéni élmény, éppúgy, mint a fiatalság heves lángolása, az első szerelmek csodálkozása, vagy a férfikor hódító szétnézése. Csak egy kicsit szorogóbb, borúsabb, elégikusabb. De ez természetes is. Sokkal nehezebb búcsúizzal számba venni a tárgyakat (Gellért, Gereblyés, Vas), tájakat, utazásokat (Képes, Várkonyi Nagy), élni kései szerelmeket (Képes, Gereblyés, Mátyás Ferenc),

mint mindezek hódítására indulni, kamaszlendülettel vagy férfiszívóssággal. Mégis milyen természetességgel formálódik szemünkben képpé maga a halál is, ahol a megrendülés drámáját férfias szemérem burkolja előlünk e csak a címmel kimondott képhasonlattá:

*Megremegett egy őz
az őszben,
Egy dörrenés, egy zuhanás...
Vérbeborult az őz
Az őszben,
És rőt levélként hulltak egyre többen. —*

Elégedett volt a vadász.

(Gereblyés: Anyám halálára)

Mi, fiatalabbak, csodálattal nézzük ezt az erőt, ahogy elkerülük a panaszkodó sírámokat. A nehéz élet edzette őket e kései bölcsességhez, talán ők is csak maguk biztatására írják e verseket, vagy tényleg Charon ladikján is oly szép tájak mellett hajózhatni? Mi még csak izgatottan vallatjuk őket, és gyűjtünk erőt korai depressziós villanásaink ellen. Vajon a mi generációnk képes lesz-e erre a búcsúzó nyugalomra, amit Gereblyés kötetéből olvashat, vagy elemző jegyzetekre, mint Gellért Oszkár napló-versei, vagy a teljes újrakezdés kései vállalkozására, mint Vihar Béla és Várkonyi Nagy esetében láthatjuk, és Palasovszkynál remélhetjük.

A legveszélyesebb, legmélyebb játék talán a közülük legfiatalabbak közé számító Vas István utóbbi verseiben ragad meg minket. Szembenézése, búcsúzása még nem az öregkor tükre, ő inkább csak hangol még egy újabb életkor hangulataihoz, nehogy váratlan vendégként akkor csapjon le rá, amikor nincs felkészülve vele szemben. Bebiztosítja magát előre a döbbenet ellen, hozzáedzi magát a szinte elviselhetetlenhez. De valójában a férfikor kiteljesedése ez még csak önála, mert az őszi kert minduntalan kivirágzik, csak egy ciklus idejére tűnt a Föld alá a Nap. Ő van még legközelebb hozzánk. Inkább egy betegség gyűrte le egy pillanatra (bár költői pillanata öt évet is kitesz), és nem az életkor számvetésre kényszerítő ereje. Még merészen végigjárja a test vacogó félelmét, a búcsúzás szentimentális önsajnálátát, a búcsúztatás világot értékelő szétnézését, hogy aztán hirtelen mindennek hátat fordítson, mint ahogy a ködös napok után is vakító napsütésre ébredünk.

Képes Géza épp fordítottja. Ő még ritkábban gondol minderre. Harcos, fiatalosan vitatkozó, szerelmet es utazásokat vállaló-élő, ha születésének évszámát nem írná a kötetére, az elmúlással foglalkozó verseit formálisnak éreznénk. Aztán néhány eldugott sorra bukkanunk, szinte akarata ellenére veszünk észre egy-egy rezignált, ködös képet, mely fátyolos, mint kedvelt Északjának zeneszerzői. Sokszor a téma nem is efelé mutat, inkább csak a kötetet átfogó éjszaka-képek nocturno-hangulatából ivódik belénk a cselekvések, viszonyok mulandóságának rezignációja:

*Nem is gyászolok
csak ténfergek egyedül.
Önmagammal társalgok éjjelente,
de többnyire már előre tudom
amit mondani készülök magamnak:...*

*s ha innen elmegyek:
meggyászolom a tengereket
felhőket és folyókat*

(Számvetés)

A versek aztán mennek tovább, de ez a hang bennünk marad — ez egy-két sor, és a belőlük szőtt visszatérő motívumok a kötet legemlékezetesebb rezdülései.

Hasonlóan egy-egy természeti hangulat borzongatja át Mátyás Ferencet, hogy rádöbbenjen egy-egy pillanatra a test kopására:

*Aztán egy csapat fecske-futár
rótta az eget kémlélőn, –*

*nyakamon összébb szorult a sál,
s menekültem a szél elől.*

*Belémnyilallt valami, a méz
rakódott le a csontomon,...*

(Őszi Balaton)

Aztán itt is megy tovább a vers, az ember kikapcsolja magát a múlandóság, az ősz fázó képeiből, és inkább bacchansláрма veri fel az olvasót, „asszony-juhait” kielégületlenül még sirjához is odainvitálja a költő (*A pásztor műzsái*), copfos seregben és hálászó lányokban gyönyörködik, finom erotikával kapcsolódva a fiatal idillbe:

*Súgva mesélnek, s félnek a lányok,
combjukat veri a víz,
susog a nádas, melljük állok,
s a mese karjukba visz.*

Talán túl idilli is ez a fiatalság, ahogy Mátyás látja őket, a „mese” szépíti, a távol elsimítja a torz foltokat. De már változik is a kép, jókedvű társaság köszönt, épp Tersánszky, Berda között borozgatóban lép elénk ez őszülő hajú, kalandokra és vitákra sose rest költő. A móka, a kaland végül lefoszlik, a játékból számvetés ke-rekedik, és a társas hűség egyik legszebb versére bukkanunk. Komoly, férfias vallomás, és szinte új frigykötés, megújítása a régen voltoknak, az új életkor szabályai szerint:

*Már itt maradsz velem, a próbát
sokszor kiálltuk,
észre se vesszük, hogy öregszel,
megsemmisülve bennem fekszel,
s készül halálunk.*

Az együttes öregedés kiváló elemzése jelentkezik itt, ahol a pusztulás realitását a szemérmesen visszafogott vallomás lírája tölti meg emberi melegséggel:

*Szempillád elől szétvillámlik,
zuhog a szépség,
de riadt arcod felerészben
velem haldoklik, el-elnézem
szép temetését.*

(Napasszony)

Fodor József ciklopszi erőket feszít egymásnak, az elvont jó és rossz küzdelmének görcsös vitájából ki-kilépve mégis a táj, a természet, egy-egy hangulat oldot-tabb perceit ígéri. Még csak jelzésnek, vázlatnak hat e kései oldódás, de az Élet megoldásának keresése helyett az élet megadta pillanatok bölcs értékelését, szépsé-gében való elgyönyörködést izlelgeti. És erre lehet következtetni memoárjának (*Emlékek a hőskorszakból*) bensőségesen kedves hangvételéből is.

Gereblyés László egy betegség, kórház élményeit vetíti elénk. Az ő búcsúzása is ideiglenes; Párizstól, az otthontól, tárgyaktól, csak a kórház kényszeréből távozik, mintegy megsimogatva őket, leporolva róluk a megszokott mindennapokat. Minden élővé válik körülötte: szimbólummá, emlékké – az ember és tárgyak kapcsolatá-nak legünnepibb pillanatait idézi fel. Azt, amikor a számára megszűntek természe-tes, észrevétlen környezetnek lenni, amikor felfigyelt rájuk, észrevette őket. De nehogy azt higgyük, hogy a tárgyak ez ünnepei valamikor romantikus esetlegességek, a tárgyak is, legszebb emlékeik is a *mindennap* legjobb kiteljesedéseit ünneplik.

Gellért Oszkár is tárgyakat, gondolatokat, barátságokat idéz, és elmondja róluk az élete során felgyűlt emlékeket. Utolsó kötetének egy része ezekből a memoár-versekből áll. De szerkesztése épp az ellentéte a Gereblyés Lászlóénak. Míg ő egyetlen pillanatot villant fel, abba sűrítve a legfontosabbakat, addig Gellért fel-bontja a pillanatot, egy-egy versben végigjárjuk e majdnem százados utat, meg-

állunk egy-egy versszak végén pihenni a fontosabb állomásokon, aztán indulunk tovább, vissza a mába. Sokszor prózai memoárjai verses megfelelőjét láthatjuk e versekben. De nem úgy, mint Vas esetében, aki a *Nehéz szerelem* önmarcangoló nyílt elemzése mellé szemérmesen zárt lírai emlékvallomásokat állít (legemlékezetesebben *A költözés*, és az *Óda a tegnapi asszonyokhoz* címűekben). Gellért szinte szó szerint mondja utána a sorokat a prózai emlékezőnek, egy-egy apropó váltja ki e versre ihlető ismétléseket (néha egy évforduló, egy feledékenység, vagy egy város neve). Ugyanakkor ő, a legidősebb az, aki a legtöbbet mond a legfiatalabbhoz hasonlóan ez életszakasról. Ő, már túl az ijedelmeken, bölcs belenyugvással éli napjait. Ő, aki fiatalon sem kacérkodott a halállal, hanem már akkor belekalkulálta a létbe, öreg korában is szembenézhet vele, sőt, mint korán jött látogatót ki is tessékelheti egy időre. Így az öregség reszketegségétől mentes hangon jegyezheti le megfigyeléseit e kevesek számára adódó életkorról. *A zuhanás* című verse például egy hosszú szerelemben-barátságban leélt páros viszony halállal szembesített lélektani remeke. A fiatalon az *Őszikék* finom érzékenységétől példát vevő költő eljutott ezzel saját őszikéihez, mely nála nem egy élet töréséből, hanem éppen töretlenségéből táplálkozik.

Számukra, e kötetekből olvasva, valahogy minden természetes, elrendezett. Mintha bele lehetne törődni a kimondhatatlanba is. Lassan elkopik az ember,

naponta leadunk valamit magunkból:

·
·
·

*Beadogatjuk őket
egy nagy ruhatárba
de tudjuk: egy nap
ha értük megyünk
az ajtón tábla fogad:
tárgyakat nem őrzünk meg
és nem adunk vissza*

(Képes Géza: Így él tovább)

Az idő reszkető ujjával átfaragja az arcot:

*Fakulnia kell rajta színnek, aranyló barnapiros színnek,
Tűnnie kell néhány vonásnak
s reákerül helyükbe árok
És hangos vörös ér
Ver benne majd...*

(Gereblyés László: Álarc.)

Vagy mégsem ilyen könnyű és egyszerű minden? Vas István vitába száll ezzel, ő nem akar együtt élni a halállal, búcsúzik, de végül túlsüt rajta a kíváncsiság, és nem hagyja lefosztani magát,

*S ha megtudja, hogy a halál hada
A havas tetőn már gyűlik ellene,
Nem várja meg, míg leront a hegyekről,
De felhajt egy pohár rumot és még utolszor
Asszony derekát fogja át a búcsúbálon,
S éjfélkor elindul a trombitahangra
A lélegzetszorogató hidegben
Saját Branyiszkóját megostromolni,*

·
·
·
*Mert elfoglalta önmaga halálát
S már nem hátrál soha, nem lesz neki Világos,
És a fegyverletételt meg nem éri.*

(Branyisztkó.)

Fodor József hasonlóan indul szembe, halál helyett a végtelennel: a kimondhatatlan, egyetlen megváltó szó bűvöletében megy az ütközetbe, előre, észrevétlen hagyva szinte, hogy az úton lassan hogyan kopik el az ember.

De a szerelem, a férfi-nő kapcsolat meg-megújuló árama is hadüzenet, *Az éjszakai vízen:*

*s ha szédülünk a magunk örvényeitől
egymásba megkapaszkodunk.*

(Képes Géza)

És mindig ott él az akarat:

*s a villanyt eloltva eltökéltem,
hogy a hajnali fényt még meglesem
kielégült kedvvel –*

(Gellért Oszkár: A zuhanás.)

A felszín az elégia nyugalmáé, de a mélyben ott izzanak az életkor drámájának jelzései.

*
* * *

Kérdés, hogy ez a befelé munkáló szemlélődés hogyan sugárzik kifelé, az önvizsgálat hogyan válik társadalmi cselekvéssé. Talán leginkább a *magatartás normáinak vizsgálata* a közös tulajdonsága lírájuknak, a külső és belső világ legárulkodóbb keresztkezési pontja.

Változatos, sok veszélyt magában rejtő múlt áll mindnyájunk mögött. Ez edzette őket arra, hogy a közösség útjában figyeljék saját sorsukat. Egyikük sem érzi magányosnak magát, bárha a közösséghez kapcsolódásuk más-más formában jelentkezik. Ami közös, az az emberi helyállás rajza: ez pedig az eddigi pályájuk során felgyült tapasztalatok rávetítése az emberről alkotott fogalmukra. Szinte a képépítés módjában is emlékeztetnek egymásra. Vas István a halált a branyiszközi ütközethez hasonlítja, ahol az embernek nem szabad megadnia magát, hanem végig előretörni. Képes Géza embere akkor és ott áll őrt, ahol már a házörző kutya is megtanulta és nem tudja legyőzni a félelmet (*Félelem*). Várkonyi Nagy, az óceán vándora itthon is új kalandba kezd, korát meghazudtoló erővel teremti erőtől feszülő verseit. De mindnek az összegzését Vihar Béla mondja el az *Egy ember megy a hóban* című kiváló poémájában. A kiindulókép századunk egyik borzalmas idezi: a hóban menetelő, vánszorgó katonáét. De nem a pusztulás, az üldözés mártírját rajzolja meg ezzel. Azt már kiírta magából *Az isten halála* lágeremlékből szőtt döbbenetében. Itt az ember felmagasodik, a szenvedés fölé nő, levette magáról az elemek és a kegyetlen emberi parancsok csapdáját, mint ahogy századunk embere is kilábalt a hóból, a háborúból, az üldözöttségéből. Így válik figyelmeztetéssé és példává egyszerre ez a katonából emberré nemesedett hős.

Míg Vihar Béla szimbólumot teremt, a szimbolista Fodor József épp az ellenkező úton jár új hőskeresésében. *Alexandrosa* a végtelen igényéről kénytelen lemondani, hogy emberi maradjon, de az így létrejött tragikus törést feloldja másik versszimfóniájában, ahol az egyes ember már megtalálja helyét az emberi közösségben, mely közösség már vállalhatja a végtelen igényét (*Az építő éneke*).

A többiek példája is e két véglet között polarizálódik: vagy egy-egy egyéni szimbólumba fogják az *Embert*, vagy az *Emberek* között keresnek helyet minduntalan az egyes embereknek. Ebben élményeik, érdeklődési körük, költői módszerük különbözősége szerint mutatkoznak az eltérések. Várkonyi Nagy a távoli kalandokra kész Gauguin nyomán jár, Jack London természetes erejét keresi. Sok van benne az öreg halász heroikus kalandorságából; egyedül áll „az élet csúcán, / ahol egekbeiramló / szelek ölelkeznek”, de nem azért, mert elkívánczik az emberek közül, hanem mert ilyen a természete. Ha nem költő, háborúban ő lenne az ideális járőr, aki pontos felderítésekről adna hírt, békében pedig talán kiváló erdész, aki számunkra fedezi fel és őrzi a természetet. Ő leginkább a természetben és a végtelenben van otthon. De nem minket itt hagyva, hanem magával vive, és nekünk hozza meg a meglátottakat. Az amerikai pionírok utóda, akik földeket fedeztek, törtek be, *emberi teremtménnyé tettek* egy részt a vadon természetből.

Képes Géza is külföldeket jár, de ő sokkal belterjesebb. Nem az ismeretlent keresi, hanem a régen megvoltat segít visszaforrasztani. Fordítóként is a finn-ugor népeket hozza közel, költői tájképei is e rokonép világot magyaritják, és e népek közös ősi hagyományaival gazdagítja saját költészetén át líránkat. Példája is e vállalkozás őse, Reguly Antal. De Reguly veszélyes útja is ellentéte a Várkonyiának. Várkonyi Nagy mindenütt ismeretlent keres, Képes és hősei az elveszett ismerős felé törnek, szembenézve nemegyszer éppannyi veszéllyel. És ha ott a legnagyobb példa Gauguin és Hemingway hőse, itt Bartók, aki a tudott végső összetartozást kereste meg a már ismert, de széthullott világban.

Bartók fogja jelképesen össze a hazai népet is Mátyás Ferenc reális víziójában, a *Falusi hangversenyben*. Alapja megtörtént esemény, hitelét mégsem ez, hanem a Bartóki koncepció népet összefogó megvalósulásának *lehetősége* adja. Mátyás Ferenc a régi falusi nyomort szembesíti a jelen adottságaival, kereteivel, ez hi-telesíti lelkesültsgét. De ugyanakkor egy másfajta szembesítés fátyolozza hangját: a lehetőség és megvalósítás esetenkénti aszinkronja. Újabb versei korholó szenvedélyét épp ez az elégedetlenség táplálja. A *társadalmi igényesség*, a nép nevében szólás e korszerű változata az, ami jelentőssé teszi költői megszólalását, leginkább Váci nyugtalan szenvedélyével rokonítva.

A közöttünk élő elkötelezettség példái ők, és erre valóban sok helytállás ed-zette őket. Figyelmük még a kórházból is befogja Afrika és Vietnam pusztulását, a jogokat követelő amerikai négereket. Az otthonra talált költő, a most már *Fogadott fiú* nyugtalansága ez, aki saját nyugalmaival nem elégszik, illetőleg megérzi a távoli jelzésekben az őt is fenyegető veszélyeket. Gereblyés László kötete szinte publicisztikai reagálása a konkrét eseményeknek, de Gellért Oszkár is megszenved az árvíz sújtotta vidékkel, várva újult feltámadását. Vihar Béla inkább általánosít, számvetéseket készít a hazáról, világról. Filozófiai kérdésfeltevéseire a magatartást meghatározó ódai hevület ad megoldó választ. Nemes hagyománya ez líránkak, már a romantika heroikus kora óta, Vörösmarty példáját követve: egy ember ön-vizsgálatában kifejezni a kor kívánta emberi tartást. Ez az ódai erejű általánosítás csap át kozmikus pillanatba, mindent átfogó gyűjtésbe Várkonyi Nagy világában. Haza és végtelen nagy kérdéseivel viaskodik Fodor József is, elemi erővel ütköz-tetve a jó és rossz képeket. De ő inkább Berzsenyi és Ady lávázó világát tekinti elődjének a magyar múltból, és ezt ötvözi az angol líra feloldást kereső roman-tikus látomásaival.

Megtalálható e kötetek színeképeiben a munkásköltő pártos proletár internacio-nalizmusától (Gereblyés László) az egész népben gondolkozásig felemelkedett ple-bejus szétnézésén át (Mátyás Ferenc) a szocializmust vállaló humanizmus külön-böző formáihoz kötődő költészetig minden színárnyalat. Összecsengenek, egy közös szimfóniába olvadnak össze e kései kötetekben. Mégis mintha túl egyszerűnek, túl problémamentesnek tűnne kötetekben ez a világ. Persze szemben is állnak ők, van ellentét, de mindez kívül. Gereblyés az imperializmussal hadakozik, Képes Géza haragos lendülettel és purista hajlammal támad epigrammaiban elefántta nőtt bolhákra, Vihar és Gellért a Hitler-fasizmus emlékeit szenved. Fodor örök harcot vív a körül nem határolt rosszal. De közben belülről túlzottan leegyszerűsödött minden. Mintha önmagukból minden konfliktust kiszűrtek volna. Példát mutat-nak, de valahogy kívül maradtak a koron. Példájuk inkább nemes veretű dekla-ráció, de ritkábban a közösséggel együtt keresett igazság izgalmas vállalkozása. Amit adnak, az biztos fogódzó, leszűrt végeredmény, de nem mindig találjuk mö-göttük az egyenlet levezetését.

Ebből következnek a formai világukban található konzervatív tendenciák. A romantikus és szimbolista tematika (Fodor, Vihar, Várkonyi Nagy) mellett a Gellért Oszkárnál és Képes Gézánál található analízáló vers, a Gereblyés László természetességre törekvő, de sokszor túl egyszerűre sikerülő, Mátyás Ferenc az Erdélyitől tanult daiformát az ilyési elemzéssel és Váci szenvedélyével szétrobbantó versei között nem egy önmagában is értékes, sőt maradandó eredmény is található, de a költői kifejezés újabb módszereivel mindinkább aszinkronba jutnak. És azt hiszem, ez nem csak életkorukból következik. Inkább az előbbieken említett le-szűrt zártsgából. Mert mihelyt az érdeklődési kör, az átért és vállalt világ a maga bonyolultságával hangot kap, mindjárt közelebb kerülünk a korszerűbb megszólaláshoz.

És itt kell példaként leírni Benjámin, Illyés és Kassák nevét, akik e generá-ciók eddigi csúcsteljesítményét jelentik. Nem a köröttük többször zajlott hangos viták, nem az útjukban vélt vagy megtalált ellentmondások emelik ki őket, hanem az *emberi teljesség* keresése. A természethez, társadalomhoz és önmagukhoz kö-tődésnek bonyodalmaival belülről ők ragadták meg legteljesebben. Költészetük szo-

cialista végeredménye ezért nem deklaráció, nem csak emberi útjuk összegezése, hanem a *költészetben megélt* sokoldalú vállalkozás következtetésekének levonása. Az emberi helytállás az valóban jó és nemes példa, de a költészetben ezt a lírai teljességgel kell igazolni. Ezt az utat költészetben hozzájuk hasonlóan leginkább csak Vas István járta következetesen végig, világok kereszteszései pontjává válva. Vállalta a polgári múltat és a belőle kilépő szocialista jelent. Minden pillanatához ragaszkodva, útból teljes képet bontott ki, mindig pontosan jelezte helyét, és így lépésről lépésre sikerült mind többeket átfogó, általánosabb érvényű költői világot építeni. És ebben az ember társadalmi teljességének a keresése mellett az individuális problémák mélyebb, teljesebb elemzése is benne foglaltatik. Visszahatásként épp ezért tudnak az életéről, haláláról annyira összetett, a válságokat, dermedt kétségbeeséseket is megszolgáltató képet adni. Számukra a költészet nem fegyverező álarc, hanem épp ellenkezőleg: az élet bonyolultságáig levetkőző vallomás. A bármikor a felszínre elérhető látszólagos nyugalommal szemben ők a mélységeket megjárt-megismert ember kiküzdött nyugalmára törekcsenek. Természetesen nem idegen részben ez a többszólamúság Mátyás Ferenc a nép sorsát vizsgáló verseitől, vagy Fodor József nagy erejű elvont vívódásaitól, Képes Géza pontosan kimunkált elemzéseitől, Gellért Oszkár kései jegyzeteitől, Gereblyés László munkáskörnyezetet érzékletesen idéző tárgyaitól sem. Épp akkor képesek értékes alkotásokat létrehozni, amikor verseik a korukkal való átért lényegi kapcsolat ihletéből születnek. Talán épp Mátyás Ferenc utóbbi kötete példa arra, hogy meg lehet újítani több évtizedes költői begyakorlást is, felfigyelve a valóság újabb problémáira és a sikeresebb fiatal vállalkozásokra.

KABDEBÓ LÓRÁNT

JEGYZETEK KÉT ÚJ REGÉNYRŐL

MESTERHÁZI LAJOS: ISTEN, MÉRETRE

Egy Eötvös-kollégistát 1936 nyarán — hazatérőben németországi tanulmányútjáról — útitársnak invitál kis robogójára a szintén Pestre tartó kedélyes náci diák, az óriás termetű Schnieber. A fiatalember némi vizsgálódás után, de anyagi helyzetére való tekintettel megadóan foglalt helyet a parányi motorkerékpár abnormis méretű vezetője mögött — íme a jelenet, amellyel kezdetét veszi Mesterházi Lajos új regényének tulajdonképpeni cselekménye. A cselekmény, a robogó, különféle (kényszerű) sörözési alkalmak és (keservesen mulatságos) világnézetű gyózködések miatt felettébb cikcakkosra sikerülő útja azonban csak keret, kerete főképpen és közvetlenül egy szellemes-gunyoros teológiai tárgyú példázatnak. Mert Schnieberrel beszélgetni *kell* — Mesterházi remekül jellemzett figurát állít elénk ezzel az agresszíven buta, gondolati tepedségében is olyan rámenős gyógyszerészhallgatóval —, s e beszélgetés egyik pillanata a magyar egyetemistának eszébe juttatja szerelmét; Schnieber istenképéről eszébe kell hogy jusson Kati, illetve a Balaton-parton bontakozó szerelem s a felette lebegő isten.

A regény a két történet összesodrásából született meg. A németországi ka-

land és az itthoni szerelem között — az isten méretei révén — kétségkívül megvannak azok a gondolati összeköttetések és belső rímek, amelyek egymáshoz utalják e két cselekményszálat. De pontosabb a fogalmazás, ha azt mondjuk: vannak gondolati összeköttetések, mert e kapcsolat sokkal inkább egyfajta alibinek s nem valódi koherenciának tűnik. Különös ugyanis, hogy e regény olvasásakor az igazi örömet nem azok a momentumok nyújtják, amelyek összekapcsolják e két szálat, hanem elsősorban azok, amelyek ellene vannak a két történet zavartalan rímelésének. Szabályos, kerekre komponált regény is Mesterházi műve, de olvasójának éppen kötetlensége tetszik; van „vezérgondolata”, de amikor ez fel-felbukkan, akkorra a közbülső kitérések izgalmi és érdekességei már jócskán elhalványították jelentőségét. S így a cselekmény nem csupán az isten méreteiről szóló ironikus példázatnak, hanem mintha egy írói dilemmának a kerete is lenne: úgy látszik, hogy a példázat „műfaj”-nak az igénye, tehát a műmárkás-tételes gondolati kompozíciójának ütközik itt egy nem kevésbé márkanás, de a kötetlenséget és szubjektívítást vállaló, sőt, arra törekvő írói

magatartás érvényre jutásának tendenciáival. Két, egyformán az intellektuális íróra jellemző, de véleményünk szerint korántsem azonos értékű s ellentétes törekvés küzdelmét láthatjuk itt. Az olvasó minden vonzalma e különös vetélkedésben az írói hang személyességének, kiérdemelt és megalapozott személyességének szól: ez egyébként már eddig is egyike volt azoknak az utaknak, amelyek kimagasló értékek alkotásához vezették el az írók eredményekben gazdag pályáján. (Gondoljunk a *Katonai babérjaim* c. kitűnő elbeszélésre.)

A problematikus azonban éppen a ketősség: az olvasó nem érti pontosan, hogy miért akarja az író egy gondolatnak alárendelni azt a sok értékes mozzanatot, amelyek nem viselik el az alárendeltséget, miért akarja a példázat mindenképpen szűkös körébe fogni, kis hatósugarú koncepciójába ágyazni írásának gazdagságát? A regény legfőbb értéke ugyanis az a friss, nyughatatlan, paradoxonokat kedvelő, látszatra — s tényleg csak látszatra — diákosan szertelen látásmód, amellyel az író felfogja s közvetíti a világot, az, hogy menet közben nem ügyel mondandója formai kikerekítetttségére, elfeledkezik megfogható (ironikus volta ellenére is komolykodó) tételéről. Olyan sok, sokféle ágazó mondanivalója van, hogy — odahagyva a regény fővonalát — gyakran és az igazi elbeszélő örömeivel tér ki különféle mellékványokra, s olvasója nagyon szívesen követi őt. Vonzóbbnak is érezzük az utat a célig, mint magát a célt, hiszen egy nem mindennapi intellektussal — jobb szó:

esprit-vel — elemző, vallomásos-élménykező regény erőteljes körvonalai bontakoznak itt elő, egy olyan regényé, amely szubjektivitással tör a valóság felé, s amelynek valódi létszereplőjét — a „művi” kompozícióval s az író szándékaival ellentétben — az olvasó igenis a regény „én”-jében látja. A finom nosztalgiaival, halk lírával megidézett ifjúkor rajza *együttal* egy keserves történelmi kor könyörtelenül éles metszete is — s ez olyan pompás együttes, hogy alaposan fölé nő a regény további „lineáris” menetének. De hőseinek, Schniebernek és Katinak is elsősorban a karaktere — igazán komoly írói teljesítmény, nem pedig túl irodalmiasra kerekedő sorsa — addig valóban kitűnök, amíg a fiatal ember életének közvetlen részeseiként keltenek feszültséget, s nem pedig akkor, amikor csak a mindenképpen elvont tanulságot szolgálják.

Furcsa helyzet, de semmivel sem tudnánk keményebb kritikáját adni Mesterházi művének, mint azzal, ha bemutatnánk regényének értékes vonásait. Ezek a momentumok ugyanis azok, amelyek a két szál közötti kötőanyagot fel lazítják, ezek feledtetik el velünk, hogy végső soron miről is szól ez a regény, jelenlétük vékonyítja szegényessé és szertelenné azt a motívumot, amelyre a kompozíció épül. S ez elsősorban azért nagy kár, mert itt nem csupán a lehetőségei, de a bizonyosságai, sőt: kidolgozott részletei is jelen vannak egy Műnek. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.*)

BÍRÓ FERENC

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A BOLDOGTALANSÁG MŰVESZETE

Hogy Kolozsvári Grandpierre Emil regénye a Magvető 1958-as első kiadása után a közelmúltban ismét megjelent — jele az író növekvő népszerűségének. Egyre inkább korszerű alkotó — ezt mutatja a fiatalabb olvasónemzedék fokozottabb érdeklődése is. Ez az érdeklődés legkevésbé a stílus következménye, mint néhányan következtettek a *Fekete bula* nagy visszhangjából.

A korszerűség és népszerűség néha nagyon távol eső minősítő kategóriái ha nem is esnek teljesen egybe Kolozsvári Grandpierre-nél, mindenesetre nagyon közeli jelölések. Racionalizmusa, finom ironiája, amely *A boldogtalanság művészeté* című regényében is néha az ostorcsapás fájdalmával csíp és pírít, intellektualizmusa és erős társadalomkritikai igénye, a lélektani kérdések iránti fogé-

konysága teszik korszerűvé. Az érzelmesség legapróbb veszélyeit is gondosan kerülő író, a távolságot precízen tartó alkotó magatartása vonzza az olvasókat Kolozsvári Grandpierre Emil regényeihez, amelyekben külön gyönyörűséget talál: a szatíra, a komikum, a humor olyan bővizű folyamát, amelyre kevés példa akad mai prózánkban is.

A szatirikus írói hajlam és a koncentrált figyelem bőven talál céltáblákat. A regény vitéz Peresztoghy Olivér szerelmi viszontagságait dolgozza fel majdnem jegyzőkönyvszerű részletességgel, azonban korántsem az impossibilité személytelenségével. Az író az események, párbeszédnek menetét megakasztó közbeszólásaival szinte utánozhatatlan atmoszférát teremt: komolytalan, néha majdnem lírainak vagy tragikusnak induló jelene-

tekel „csap agyon” közbeiktatott megjegyzéseivel. Az elidegenítésnek ez a fajta rokon Karinthy művészetével, s e hasonlóság még el is mélyül, ha a szatíra társadalmi irányait vizsgáljuk. A *boldogtalanság művészete* ugyanis nem csupán, sőt nem elsősorban szerelmi regény, nem pikáns olvasmány, hanem áttételes formájú, azonban félre nem érthető társadalmkritika.

Pereszteghy Olivér, a parlagi Don Juan ugyanis nyírségi dzsentrícsaládból indul el, végigkalandozza az ország, a két világháború közti Magyarország kispolgári-úri-értelmiségi régióit egy-egy szerelmi hadjárat és újságírói ténykedése során (melyre az író tapintatosan kevés figyelmet fordít.) A földrajzilag és szociológiailag nagy kiterjedésű hódítás során egyrészt társadalmi, másrészt lélektani típusok, szituációk sorát elemzi finom iróniával, vagy szellemes, maró gúnnyal. A lelki-szellemi törpeséget, a sznobságot, a külsőségek, társadalmi konvenciók mániákus tisztelőit éppúgy sorra veszi, mint a főváros vagy a vidéki kisvárosok életének különféle torzulásait. Helyenként keserű kifakadásáá, elmélyült, fájdalmas váddá súlyosodik hangja (*Lola tragédiája*), azonban kritikája uralkodó formája mégis a színes, szinte impresziószititikus csúfolódás — a racionalizmus nevében.

Ezért marad kielégítetlen a regény olvasója. Az író kissé sietve viszi hősét szerelemből szerelembe, vagy inkább ágyból ágyba. A megszámlálhatatlan kaland nem Olivér jellemét teszi telje-

sebbé — hiszen az a regény első lapjain már készen áll előttünk —, s nem is valamely társadalmi típus természetrajzát mélyíti el, hanem egy sorsot dokumentál, egy életelv lehetetlenségét bizonyítja, miközben társadalmi betegségekről, típusokról ad szellemes, azonban kissé elsietett felszínű képet.

Kolozsvári Grandpierre Emil regénye befejezésénél akaratlanul is érzékeltette kritikája ellentmondásos voltát. A parlagi Don Juan, annyi szerelem hőse végül is áldozatul esik egy naiv bakfis családalapítási vágyainak, a gátlástalan hódító a legnyárspolgárabb életet élő családapává, szolid filiszterré válik. A befejezés tragikomédiája nem csak Pereszteghy Olivéré, hanem környezetéé is. Kritikája azonban szellemes szatírája, éles csipései és elutasítása ellenére sem teljes: esetlegességét a módszer és a szerelmi viszontagságok aránytalanul bőbeszédű-részletező mesélgetése adja.

Nem „kritikai klisének” szánom az írás végére az összegző megállapítást, hanem a regény tényleges értékeire való figyelemfelhívásként, a jó könyv második kiadásának, s Kolozsvári Grandpierre Emil írói rangjának, művészetének kijáró tiszteletadásnak is: az író racionalista kritikai hajlama, társadalmi érzékenysége, szerkesztő-formáló művészete élvezetes regényt teremtett, amelyet bizonyára ismét sokan és szívesen vesznek kezükbe. (*Magvető Könyvkiadó 1965.*)

KISS AURÉL

TANULMÁNYKÖTETEK SZINHÁZRÓL, VILÁGIRODALOMRÓL

UNGVÁRI TAMÁS: MODERN TRAGIKUM — TRAGIKUS MODERNSÉG

„A Shakespeare-színpad az utolsó, amely a nyílt ég alatt virágzott” — alapítja meg keserű nosztalgiával a XX. század jeles színházi mesterembere, Gordon Craig. Gyakorlatból tudja, hogy a színház építő-életét elemeinek harmonikus ötvözeté nincs többé, eltűnt; s nem ő az egyetlen, aki a modern színházban az epidauroszi szentély megcsönkített roncsait látja. Már Goethe és Schiller is érezték ezt, Hegel elmélete a tragikai vétekről pedig világos vízióban vetíti elénk a tragédia újkori paradoxonát: szubsztancia és egyén, világ és én meg bomló harmóniáját. A tragikus hősnek

nincs alkalmá többé egy kizökent világrendért küzdenie s elbuknia, az egyetemes válság eltűntével eltűnik a harc is, amely megváltó áldozatát feltételezte. Lukács György a modern polgári dráma életképtelenségének egyik okát abban látja, hogy: „Az a pont, ahol ember és sorsa találkozna, nem esnek szükségképpen össze” — a dráma éltető-alkotó elemeinek dialektikája eltűnt. Helyreállításukat többé már nem egy egységes elmélet szükségyszerűsége vezérli; külön csodák ezek, a modern színház megannyi és különféle dramaturgiái. Eltűnt dramaturgia, eltűnt tragédia

után kutat napjaink egyik legfelkészültebb színházi szakembere, Ungvári Tamás. „Szigorúan teoretikus munka” — vallja valóban világos dialektikájú művéről, amelynek egyetlen feladata, választ adnia a nem kis súlyú kérdésre: meghalt-e az évezredes műfaj, a tragédia? Kiragadott részproblémák helyett Ungvárinak most ez az egy műfaj volt a gondja; egy műfaj, amit mesterségénél fogva szeret és félt, aminek a jövőjét kutatja. Rokonszenves kísérlet és rokonszenves magatartás ez különösen akkor, amikor a műfaj külföldi teoretikusai nagy általánosságban megelégednek egy elsírató passzussal. Jean de Beer egy „szörnyű színházról” beszél, „amelyre egy vele teljesen átitatott polgári közönség már feltételes reflexekkel reagál, s amely nem elégítheti ki azt, aki méltó az írói névre”. De ugyanilyen fásult pesszimizmus jellemzi Kenneth Tynan, Philip Tynbee, David Grossvogel és a többi teoretikus magatartását is, amikor korunk színpadáról beszélnek; mind a hegeli, Lukács György-i aggodalom egyenes beteljesülését látják: az epidauroszi színház helyén sikerélmény nyomorékokat, szenilis hülyéket és szemetesládákat. Valóban ennyire lehangoló lenne a kép? Ungvári Tamás nem hiszi, s elemzésétől megerősödve mi sem. Elemzése a tragédia formaproblémáira koncentrálna, s Lukács György és Peter Szondi nyomán e nézőpontból világítja meg a tragédia fejlődési, majd hanyatlási ívét, s e nézőpontból vonja le egészséges hitét is.

A tragédia formájának, struktúrájának arisztotelészi alaptételei megváltoztak: az Erzsébet-kori dráma már egy egész sor tragikái kellék funkcióját megkérdőjelezte, a modern színpad pedig jószívrivel el is tüntette ezeket. Ungvári Tamás, Brecht nyomán végzett szellemes összevetése megmutatja, mivé változott: egyéni bűn, tudatos cselekvés, végzet, sors, küzdelem és katharzis évezredes élménye. S igen alapos történeti materialista elemzéssel megmutatja azt is: mivé változott a történelemformáló polgárság, amely, túljutva a nagy sorsfordulón, egy totális pusztulás víziójában szereti szemlélni saját pusztulását. E pusztulás, ez öskáosz bemutatására a tragédia műfaja nem alkalmas többé — ezt vallja Dürrenmatt, s nyomában a polgári gondolkodók egész sor emínense. Egyéniség, jellem, akarat, világlend, optimizmus, mind érvényét veszítette, hiszen mindannyian levegőbe repülhetünk egy véletlenül felrobbant atombombától — s e gondolatmenet legfőbb következtetése, hogy e totális ka-

tasztrófiáért kollektíve vagyunk felelősek. Ez a kollektív felelősség, ez szünteti meg valójában a tragédia összes alkotóelemének funkcióját: századunk reprezentáns műfaja, úgy tetszik, a groteszk komédia, az antidráma. Persze e groteszk komédia határai igen hamar elérhetők: a vízió a titokzatos és át nem törhető börtönről, amelybe mindannyian be vagyunk zárva hovatovább teljesen deformálódik: Manuel de Pedroló és Brendan Behan fegyházzsimbólumaitól, Boris Vian emeletenként szűkülő polgári házáig, Dino Buzzati *Un caso clinico*-jában keresztül Beckett szemetesládájában érte el — reméljük — végső absztrakcióját. Ungvári Tamás igen helyesen nem von le messzemenő következtetéseket e bohózatú lidércálmából. Korunk nagy tragikusaira veti szemét, az ellenpéldákra: Eugén O'Neillre, Arthur Millerre, Anouilhra, Jean Paul Sartre-ra, Camus-re, akik voltaképpen ugyanúgy átélték és átéltek a metafizikai kétségbeesés nyomasztó korhangulatát, válaszuk mégsem a groteszk bohózat, hanem a tiszta tragédia megújításáért való törekvés. A tragédia műfaja elbírja a XX. század szellemét és nyelvét: példa rá O'Neill *Amerikai Elektra*-ja, Miller *Az ügynök halála és Pillantás a hídról* c. drámái, s nem utolsósorban Anouilh, Sartre, Camus nagyszerű megújító kísérletei. Mert kísérletezésről és útkeresésről van szó itt is: O'Neill legalább olyan merész kísérletező volt, amikor megalakította a provincetovni színtársulatot, mint Ionesco vagy Tardieu, amikor képszöveg-dialógusokat visznek a színpadra. Csupán a kísérletezés funkciója eltérő; itt a fő törekvés: csináljunk valami mást. Korunk már-már klaszszikusává ért tragikusainál: a jobbat akará egészségese kényeztete hat. Ungvári Tamás az ő példájukra tekintve jelenti ki optimista zárszavát: „A jövő... a tragikum és a tragédia kiváltságos birodalma”. Mert a tragédia legfőbb összetevője, az ember sohasem szűnik meg küzdeni és harcolni a jövőért, a jobbjért. Ez e reprezentatív monográfia legfőbb tétele is: valójában az elvont tételek mögött mindig az embert látatta, aki változó formák és megbomlott harmóniák közepette sem vált alkalmatlanná arra, hogy hős-nek nevezzük. Sorsa, küzdése, bukása és felemelkedése századunk modern tragikusainál kap méltó megjelenítést. Az ember, aki mindig kész megbizonyítani, hogy — Arthur Miller szavaival élve — „bár erők összegéből jöttünk létre, többek vagyunk az erők összegénél”.

Korunk drámairodalma — mint ahogy e repülőtávtól végzett bemutató-méltató áttekintés is ezt kívánta bizonyítani — rendkívül szerteágazó, tarka, szö-

vevényes dzsungel. Értő és biztos kezű idegenvezetőt kíván. S megtalálta Ungvári Tamás személyében. (*Gondolat Könyvkiadó* 1966.)

HUBAY MIKLÓS: A MEGVÁLTÓ MUTATVÁNY

A magyar dráma múltja és jelene kevésbé szövevényes és nem is dzsungel; impozáns erdőhöz hasonlíthatjuk inkább, melynek patináját és szépségeit — tragikus furcsamód — éppen mi, magyarok oly szívesen vonjuk be az érdektelenség és feledés ködfátyalával. A múlt egy-egy nagy tölgyei megigéznek még, de mellettük és mögöttük rideg vákumot látunk — holott drámairodalmunk jelentős és értékes hagyományait kellene ébreszteni, felidézni bennük. Gyökértelen a magyar dráma — idegen áramlatok, idegen dramaturgiák jellegtelen adaptálójává válik lassan, s miért másért, ha nem: mert elmulasztottuk, s elmulasztjuk ma is elődeinket keresni, s olykor holmi talmi ragyogásért elcseréljük a felfedezés, saját múltunk felélesztésének józan örömet.

Ezért vettük megatott lelkesedéssel kezünkbe Hubay Miklós könyvét, amelyben napjaink jeles dráma- és esszéírója törleszteni próbálja a riasztó adósságot. Egy aggodalommal teljes szenvedély története ez a könyv — vallja az előszóban, s Hubay Miklós tollából hitelesek és súlyosak ezek a szavak. Nem most tűzte ki célul az elfeledett múlt felébresztését, a harcot a kétkedéssel, a felelőtlen kézlegyintésű közönnyel. Legszemélyesebb gondjáról s hivatásáról vall, negyedszázados úttörő küzdelemről, melyet mindvégig az elődök védelme és szenvedélyes szeretete izított. Majd 25 év története tehát e könyv, amely az alkalom szülte tanulmányokból, portrékból áll össze ékes egésszé, végső kicsengésben, mondanivalójában tanulságul és példaként mindannyiunk számára.

Vártuk ezt a könyvet és vártuk ezt a hangot, melyet végre nem a belérögzött hideg szkepticizmus vezérel, amely tudja: az évszázados, elfeledett tölgyek között járva nemcsak rideg ész és megnyugvó-eltemető summázás az egyetlen lehetséges attitűd — szív és szenvedély is kell hozzá, hiszen saját múltunkról, őseinkről van szó. A címadó esszé, majd az *Elődeim védelmében és a Magyar Elektra* c. tanulmányok is e szenvedéllyel hatnak elsősorban. Nem elvont bölcselkedés és fásult szarkasztikum vezet tollát, amikor az első magyar komédiáról, vagy Bornemisza méltatlanul leértéktelenített Elektrájáról ír; nem

restelli elfogódottságát, s megatottságát tudunkra adni, amikor róluk beszél. De, valljuk be, olykor reprezentáns tölgyeinkkel sem törődünk eléggé. Megered a nyelvünk, s briliánssá válik elemzésünk egy Tennessee Williams, egy Ionesco vagy egy Genet bemutatásakor — Katona, Madách, Vörösmarty drámai oeuvre-jét avultan elfogadottnak minősítjük a magunk számára. Hubay Miklós három nivós esszében kutatja, elemzi: miért szép a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája*. Mindenre felfigyelő, gondos elemzések ezek, egyetlen fő törekvéssel: bebizonyítani, hogy századunk szellemi, morális vibrációi mit sem kezdtek ki e három remekmű valós értékeit.

Majd századunk drámatermésére terelődik a szó, s Hubay Miklós szenvedélye nem tűr elhallgatást, elodázást, amikor a bénító ütközőkről beszél. Volt egy kirobbanó, Lope de Vega-i termékenységű s kedvű drámai tehetségünk: Móricz Zsigmond. Elhisszük Hubay Miklós-nak: valóban a magyar drámaírás aranykorát indíthatta volna útjára. Aztán: Móricz Zsigmond egy-két drámájáról tudunk csupán, azokról is jószíval azt, hogy feledésbe mentek, megálltak a kísérletezés kritikus félútján. De „Az aranykorhoz nemcsak író kell, hanem színház is. Méltó partner az íróhoz” — vonja le végső konzekvenciáit Hubay Miklós, felfedve ezzel drámairodalmunk egyik legkényesebb fekélyét: író és színház egészséges összműködésének mennyiszor zátonyra futó kísérletét. „Elhalasztott bemutatók — elhalasztott drámairodalom. Halott drámairodalom.” Az író személyes elkeseredése mondatja ki ezt az eltemető passzust, de hogy ebbe mindenekelőtt ő nem nyugszik bele: a legkésebb bizonyíték rá éppen itt tárgyalandó műve: a *Megváltó mutatvány*. Nem hideg elemzéssel írt teoretikus munka. De gondoljuk csak el: a felfedezés, a ráébresztés volt legfőbb gondolja. A magyar dráma múltjának és jelenének ébresztése és megvédése a hitetlenkedőkkel, a süket eltemetőkkel szemben. S ez nem utolsósorban szenvedély dolga is már. (*Magvető Könyvkiadó* 1965.)

MAJOROS JÓZSEF

Ungvári Tamás új könyve gyűjteményes tanulmánykötet. A mű első részében összefoglaló tanulmányokat, vitacikkeket, összehasonlító tanulmányt és egy szimpla kuriózumot olvashatunk. A második rész írói portrékat tartalmaz, továbbá egy polemizáló cikket a *Zabihgyező* fordításáról. Az alábbiakban főleg a vitatható írások kiemelésére szorítkozunk.

A nagyobb tanulmányok közül A *világirodalom szemlélete* — igényes összefoglalás világirodalmi kultúránk múltjáról, jelenéről és jövő perspektíváiról. A *Magyar irodalomszemlélet* látszólag vitacikk. Veres Péter egyik írása azonban csupán kiindulópont és ürügy irodalomszemléletünk „fogalmi és logikai rendszerének” felülvizsgálatára. A *Mai irodalomszemlélet* c. írást viszont — amely a *Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetével foglalkozik — nem szívesen látjuk viszont ebben a gyűjteményes kötetben. A *Lexikon* kisebb-nagyobb, bár valóságos hibái és hiányosságai alapján olykor felületesen általánosít a szerző, s az egész cikk hangvételében több a hatásvadászat, mint a meggyőző erő. Annál érdekesebbek az egyes szépirodalmi műfajok sorsát vizsgáló tanulmányok. A kötet címadó írásának tárgya: a személyiség és regényhős problémája a mai polgári irodalomban. Sajnos, a nagy igényű tanulmányba — amely az irodalom és a mai polgári filozófia kapcsolatát is részletesen elemzi — tárgyi tévedések, megalapozatlan tézisek és kisebb-nagyobb pontatlanságok is becsúsztak. Így a *Fin de partie* c. Beckett-darabban nem szerepel sem Harum, sem Vagg. A kérdéses szereplők neve: Hamm és Nagg (83. l.). Később Beckett *Molloy* c. regényének hősről azt írja Ungvári, hogy „a könyv végén ugyanoda jut el, ahonnan elindult: az erdő sötétjében kerengett csak reménytelenül.” (86. l.) Beckett regénye két belső monológból áll, következképpen két hőse van: Molloy és Moran. *Molloy története már a könyv közepén véget ér.* De Molloy sem csak az erdőben „kerengett”: volt a rendőrségen, egy özvegyasszonynál, s a város különböző helyein láttuk még felbukkanni. Csak ezután kúszott az erdőben körbe-körbe, ám csodálatos módon mégis kiért az erdő szélére, ahonnan belezuhant egy árokba. Nem érthetünk egyet a szerzőnek azzal a megállapításával sem, hogy a fasizmus leverése után az egzisztencializmusnak „elvont és individualista vonásai domborodnak ki.” (102—103. l.) Ungvári példái — „A min-

dennapi élet egyhangúsága, a távlatlanság, monotonía, a technika dehumanizáló hatása, a munkából hiányzó értelem és cél” — szinte kivétel nélkül megtalálhatók Camus 1942-es művében, a *Le Mythe de Sisyphe*-ben: „Fölkelés, villamosozás, négy óra a hivatalban vagy az üzemben, étkezés, villamosozás, négy óra munka, étkezés, alvás és hét-főn, kedden, szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton ugyanez a menet... Csakhogy egy napon felvetődik a «miért» kérdése...” A téves tévelt tények és művek egész sora cáfolja: Sartre politikai szereplése, nyilatkozatai, a Henri Martin-ügyben vállalt szerepe, Fucikról írott cikke, Simone de Beauvoir *Les Mandarins*-je, *Amerikai útinapló*-ja, *Visszaemlékezései*...

A *T. S. Eliot és a modern líra* c. tanulmányban a paradoxonokkal teletűzdelt, bonyolult nyelv aligha alkalmas egy vitathatatlanul „nehéz” költő megközelítésére: „A megszokhatatlan megszokásban az egyedüllét litániái hangzanak fel tört kánonokban. Hirtelen, rávezetés nélkül indul a vers: nem kezd az, amit nem hagyott abba. Nincs a költeménynek indukciója és vége, nem békül el benne semmi.” Vagy: „Gomolygó ősködből egy hirtelen vonzás meglödült csillagokat szakít ki, aztán elengedi őket, s önnön összetartó erejére bizza az amorf anyagot. A költő végigsimított rajta, de a formázást nem fejezte be, csak a kímetszést kezdte el. Csupa ellentmondás a vers. Alaktalanság, melyben van rendszer, értelmi erudíció, melynek eredményét nehéz érteni.” (173—174. l.) A fenti mondatokat a bevezető jellemzésből vetjük, amelyet maga a szerző is „zsúfolt-nak” érez és a későbbiek során megpróbál felbontani. Az eredményt azonban nem érezzük meggyőzőnek: Eliot-képünk a tanulmány végén is homályos, bizonytalan marad.

Sok értékes megfigyelést találunk *Az amerikai próza* c. tanulmányban, bár egész sor jelentős mai írónak (Ellison, Nin, Roth, Styron, Swados...) még a nevét sem említi a szerző. *Az Amerikai mítosz* c. írás alig több kuriózumnál. *Alice B. Toklas önéletrajza, amelyet Gertrude Stein írt* szenciációs „leleplezéseivel” alaposan megtépázta ugyan a Hemingway-legendát, de komoly tanulsággal nem szolgál, és semmivel nem visz benmünket közelebb a Nobel-díjas író műveinek jobb, alaposabb megértéséhez.

A *klasszikus és a modern* Defoe pestisről szóló riportját veti össze Camus regényével „a történelmi folyamat elején

és végén felhangzó két felelet” szempontjából. Paradoxonok („A hajdani puritán materialistább volt az ateista metafizikusnál”) váltakoznak itt hatásos párhuzam-felvetésekkel („Csábító feladat lenne a csalót, mint igaz moralistát odafesteni az erkölcsi szenvedély modern megszállottja mellé” és valódi párhuzamokkal, amelyek rendre Defoe javára dőlnek el „a hajdani szerzõt kaján biztonsággal fosztogató” Camus-vel szemben). Hogy mennyire meggyőző egy ilyen párhuzam és mennyiben indokolt a fenti kitétel használata egy olyan íróval kapcsolatban, akinek művében a pestis leírása legfeljebb ötödrangú fontosságú — ennek eldöntését az olvasóra bizzuk.

A kötet második részében írói portrékat olvashatunk, olykor kiemelkedően szép elemzésekkel. Kár, hogy a paradoxonok és az „érdekességek” halmozása miatt egy-egy színvonalas tanulmány itt-ott az irodalmi csevegés színvonalára süllyed. Thomas Hardy életének valóban fontos eseményei és művei sokkal jobban érdeklik az igényesebb olvasót, mint pl. az író halálát megelőző „baljós előjelek” és az a — tegyük fel — hiteles tény, hogy hűséges kutyája „néhány nappal megelőzte gazdáját.” (321. l.) Chesterton detektívregényeiről szólva vajon miért kell az olvasó tudomására hozni, hogy a fiatal Maupassant-nak Flaubert volt a mestere? (337. l.) De azt sem értjük, mi szükség van az ilyen típusú és tartalmú mondatokra: „A Huxley-féle szerelmi háromszög szögeinek összege sem több, mint az ismert irodalmi háromszögeké.” (384. l.)

A második rész egyik legszebb írása — *William Faulkner* — elsősorban két kitűnő műelemzéssel nyújt maradandó élményt. Nagy összefoglaló tanulmány

foglalkozik korunk egyik legnagyobb polgári drámaírójának, Arthur Millernek életművével. Az egészében rendkívül elismerő hangú írásnak azonban nem válik hasznára az utolsó bekezdés néhány bántóan nyersen megfogalmazott bíráló megjegyzése. (478. l.)

Ungvári Tamás tanulmánykötetének legfőbb értékét abban látjuk, hogy a válogatás és a szerencsés felépítés eredményeképpen — vázlatossága ellenére is — hasznos összefoglalást ad a mai nyugati (elsősorban angolszász és német) polgári irodalomról. Az irodalomtörténeti tanulmányokat és a műfajok metamorfózisát vizsgáló esszékét mintegy kiegészítik a kiemelkedő alkotókról készült arcképek. Mindez nem kis érdem, s éppen ez kötelez bennünket arra, hogy a kötet hiányosságaira is rámutassunk. Ungvári nagyon gyakran elfogadja a kész vagy sokszor csak annak tűnő eredményeket, túlságosan sokat ad mások véleményére. A tárgyi tévedéseket is bizonyára így vette át „avatott kalauzoktól”. Az „érdekességek” és a paradoxonok iránti túlzott vonzódása pedig már kritikusai modorossággal fenyeget, s erre azért kell felfigyelnünk, mert mindez legtöbbször a színvonal rovására történik. Nem a színes, olvasmányos stílust bíráljuk — ezt inkább üdvözljük —, hanem a keresettséget, a felületes forráskritikát, a túlzott nagyvonalúságot. Nagy kár ezért, mert e kötet legjobb írásai is arról tanúskodnak, hogy a szerző — amikor ellenáll a „kísértésnek” s nem szállítja le önként a mércét — modorosságok és „mutatványok” nélkül is tud tartalmasan, igényesen és érdekesen írni. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.*)

BENKŐ ÁKOS

EGY FORRADALMÁR HAGYATÉKA

MAGYAR LAJOS: KÉSŐI TUDÓSÍTÁSOK

Régi és már-már halaszthatatlan adósság törlesztését kezdte meg a Kosuth Könyvkiadó a *Késői tudósítások* közzétételével. A kötet szerzőjéről — ha eltekintünk itt Péchy Blanka *Regény* c. művétől, amelynek költött nevű hőseiben nem nehéz Magyar Lajosra ismerni — viszonylag még ma is keveset tudunk: 1891-ben született, 20 éves korában Budapestre került, s haladó szellemű polgári újságíróként kezdte pályáját. A háború alatt két

évig haditudósító. Ez az időszak, az ekkor szerzett tapasztalatok s a belőlük levont következtetések döntő módon meghatározták a fiatal újságíró további útját. Lelkesen üdvözlő és tevékenyen is részt vesz az 1918-as Októberi Forradalomban, s a Tanácsköztársaság idején is elkötelezi magát a nép ügye mellett. Az ellenforradalmi bíróság elítéli, de 1922-ben — fogolycseraakció révén — a Szovjetunióba kerül, ahol kezdetben tovább újság-

íróskodik, majd 1927-ben sajtóattasé lesz Kínában. Hazatérése után a Keleti és a Vörös Egyetem tanára, tekintélyes keleti szakértő. 1934-ben azonban koholt vádak alapján letartóztatják. A fogságban halt meg, valószínűleg 1937-ben.

A *Késői tudósítások* Magyar Lajosnak négy írását tartalmazza, amelyek közül kettő most jelenik meg először nyomtatásban. A kötet első darabja, *A háború kulisszái mögül* c. „riport és tanulmány”, a haditudósító személyes tapasztalataiból született. Gazdag tényanyag, logikus okfejtés és színes, érzékletes leírások jellemzik ezt a ma is eleven írást, amely nagy leleplező erővel dokumentálja az első világháború elvesztésének szükségszerűségét.

A *magyar forradalom*-ban a szerző a „forradalom főhadiszállásán” szerzett élményeiről számol be. Politikai és történelmi fejtegetések váltakoznak itt érdekes epizódokkal. Ez a közel fél évszázados kis könyv elsősorban ragyogó atmoszférateremtő erejével és őszinteségével fogja meg az olvasót. Magyar Lajos nem szépítget, nem hallgatja el a forradalom árnyoldalait sem, „őszintén, igazán, semmit el nem hallgatva” számol be az eseményekről.

A *Védőbeszéd*-et már a fogházban írta, és a horthysta bíróság előtt akarta elmondani. Rövid történelmi visszapillantás után rendre megcáfolja az ellene felhozott vádpontokat, mégpedig úgy, hogy közben valóságos *vádbeszédet mond* a letűnt monarchia és az ellenforradalmi rendszer ellen. A hazafiatlanság vádját nem csupán elutasítja, hanem ragyogó érvek és megdönthetetlen tények felsorakoztatásá-

val visszafordítja vádlóira. Elveit, eszményeit nem tagadja meg, tetteiért, cikkeiért vállalja a felelősséget, mert — mint írja — a proletárforradalom ideiglenes bukása „nem ok arra, hogy megtagadjam, leköpjem a múltamat... Aki becsülettel, hittel szolgálja a munkásmozgalmat, az lelkileg fel van páncélozva az ökölcsapások, a puskatusütések ellen, amiket a Dunántúlon kaptam, az vértetve van a börtön szenvedéseivel szemben is”. Ez a *Védőbeszéd* — amelynek csak egy töredéke hangzhatott el a bíróság előtt — már a forradalmár Magyar Lajos erkölcsi erejének dokumentuma.

A kötet utolsó írása — *A tiszta erkölcs kritikája* — szintén a fogházban született. Ez az etikai tanulmány, amelyben a szerző az alapfogalmak tisztázása után példák tömegével bizonyítja az erkölcs történeti és osztályjellegét, s közben módot talál a Tanácsköztársaság bukását előidéző okok vizsgálatára és az őszinte önbírálatra is, ma már nem hathat az újdonság erejével. De Magyar Lajos 46 évvel ezelőtt, *forrásmunkák nélkül* írta tanulmányát. Mindezt figyelembe véve nyugodtan állíthatjuk, hogy ilyen körülmények között és akkor bátor, értekes és hasznos összefoglalás volt.

Magyar Lajos írásainak nagyobb része még összegyűjtésre vár. A *Késői tudósítások* avatott kézzel válogatott ízelítő a nagy műveltségű forradalmár és újságíró hagyatékából. A kötetet a szerző élettársa, *Péchy Blanka* rendezte sajtó alá, s ugyancsak ő írt hozzá új adatokban gazdag, tartalmas előszót. (*Kossuth Könyvkiadó 1966.*)

B. Á.

MADELEINE RIFFAUD: VIETNAM LÁNCOKBAN

Madeleine Riffaud francia újságíró nő húsz évvel e riportkönyve megjelenése előtt már részt vállalt a francia ellenállási mozgalomban; a németek halálra is ítítették, de a párizsi felkelés megmentette életét.

Személyének másik érdekessége az, hogy ő az egyetlen újságíró nő, aki közvetlen közelről szemlélhette a vietnami dzsungelháború rejtélyeit, a harcoló emberek belső lelki összetevőit és a földalatti ország lüktető, optimista hitel telét.

Vietnam lángokban című riportkötete elvezet bennünket a vietnami történelem specifikus útjain, érdekfeszítő stílusával bemutatja a dzsungel földbe vajt nyomdait, kórházait, kutatólaboratóriumait, iskoláit, a harci módszereket és a vietnami emberekkel folytatott őszinte beszélgetésekről tudósít.

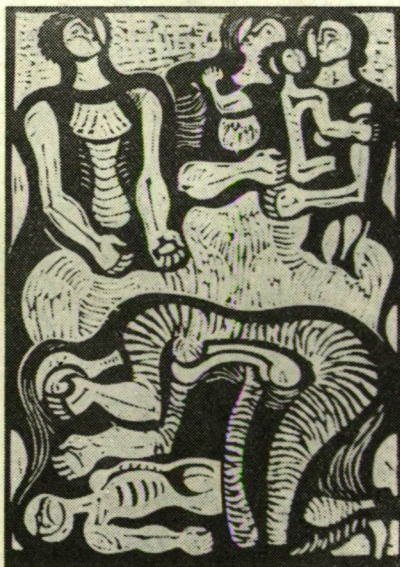
Figyelemre méltó ezek közül Madeleine Riffaud dialógusa Ba katolikus abbéval. A szerző itt a következőket jelenti ki: „Újra megértettem, hogy Dél-Vietnamban ugyanúgy, mint Franciaországban, a megszállók büntetési olyan embereket egyesítettek, akik a háború előtt gyűlölték egymást.” Valóban: budd-

histák, katolikusok, kommunisták, parasztok, értelmiségiek mind egy frontban harcolnak különleges és hatásos módszereikkel az amerikai agresszorok ellen. Saigon és környéke, az amerikaiak által megszállt területek lakossága, mint a pelikán, vérükkel táplálják az egyre növekvő partizánmozgalmat.

A speciális célra felhasználható kolónisüvegek gyűjtésétől, a fiát a partizánokra bízó apa portréjáig mindenre kiterjedő a figyelme Madeleine Riffaudnak. Így sikerült hű képet adnia Dél-Vietnamról, a szétszakított családokról, és világosabbá tenni az utóbbi tíz év történelmi fordulóit, fejlődését.

Befejezésül idézzük könyvének zárószavait, ahol teljes együttlérés, azonosulása sugárzik a „francia partizánok utódai” iránt: „A szívem összeszorult. Arra gondoltam, hogy sokan e fiatal harcosok közül nem érik meg a békét, sem hazájuk függetlenségét. De vajon az út, amelyen haladtak, nem igaz út volt-e? A francia partizánok is egykor hasonló körülmények között harcoltak.” (*Magvető Könyvkiadó 1966.*)

ERDELYI PETER

Stefánia Edit: Vietnami nők

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS:
VACSORACSILLAG

Ez a karcsú, kék kötet: négy évtized verseinek foglalata. Megközelítően százhusz vers őrzi a költő félszeg mosolyát a szigorúan villogó szemüveg alatt. Bárdosi Németh János a huszas évek elején indult. A fasizmus éveiben, s később is az erkölcsi-emberi tisztaságot megvalósító életeszmeny követője. A költő nem tartozik irodalmi életünk élvonalába, de nélküle irodalmunk egy egyéni színfolttal, egy rokonszenves költői arccal okvetlenül szegényebb lenne. A kötetben a versek a békés élet tűnődő szeretetét olyan tisztán sugározzák, mint a csillag, melyre a kötet címe utal. Ifjúkori költészetében „három nyárfa meg egy kisnyúl tetszeleg”, s a korai versek hetykén pattogó ütemét (*Virágszere-nád, Arokipart*) friss hangütésű imp-resszionista átszíneződés követi (*Haj-nali udvar*). Mindvégig elkötelezett költő: az „örzök hűsége” irányítja lépését: örökségként becsüli „lehet egy állatnak, vagy szónak a szirmát”; hű marad a szegénységhez, mely „a vak szoba földjén füstöl, mint a pernye”. A hűség útja magától értedőden vezet a vívódó versek vidékén át (*Nehéz föld, Szorongó múzsa, Férfikor*) a föl-jajduló tiltakozásig (*Iszonyat, Nyuga-lom, hol vagy?, Újévre, 1943.*). „Jobb a féregnek is talán. / övé egy napos délután” — panaszozza költőnk Eötvös egyik nosztalgikus versére emlékezte-tően. A tisztulást a felszabadulás esz-tendei hozzák meg végérvényesen; az erjedés és a forrongás esztendei után ez a költészet a „férfi-öszben” pároló-dik és szűrődik opálosfényű és nemesil-latú versek borává: „ez a fanyar bor: férfi öszöd, / titkát,, illatát most is ör-zöd”. A kötet legszebb verseit a *Carmina Hungarica* és a *Napszállat* című cik-lusokban találjuk. „Ősz jön, piros-bogyós ősz, / vén bittal, rözse-tűzzel” — hirdetik az *Oldott kévék* című vers sorai. A borongó férfikor költészete ez: a búcsúzás pillanata („ezerjő ízideit élet / összecseroldja a száj”) teszi meghatóvá; az ifjúság em-léke, a „kócsagtollas, gyönyörű nyár” színei festik arannyá és bíborra ezeket az őszi leveleket (*Napszállat előtt, Arany napjai a leveleknek, Emléke marad a nyárnak, Vacsoracsillag*). A közelgő elmúlás elégikus sejtelmei vibrálnak ebben az őszben: „míg a tél, túl a lila égen, / magához ölel ész-revéltlen”. A *Susog a sás* Garcia Lor-cát idéző muzsikája, a Dunántúl jelleg-zetességeit gyöngéd ecsetvonásokkal

megörökítő tájversek (*Magyar vidék, Vízükör, Havihegyi ház*), a népkölté-zet legjobb hagyományait folytató versek kamaszos bája (*Lucázás, Med-vetánc, Mondóka, Regősének*) és a „szép és szomorú szerelem” dicséretét hirdető költemények (*Négykezes, Éne-kek éneke, Hogy velem lehess, Vacso-racsillag*) egészítik ki a kötet gazdag tematikáját. „Ami jöhet még: ráadás csupán” — mondja a költő; illő, hogy jó egészséget és további szép eredmé-nyeket kívánjunk ehhez a ráadáshoz. Érdekes jellegzetessége a kötetnek; te-temes részében az irodalomtörténet és a mai irodalom egy-egy kiválóságának arcát próbálja megrajzolni. Átsüt a kötet lapjain, szinte ujjunk hegyét per-zseli az irodalom iránti szeretet. Talán a „zordon hivatal” taposómalmá-ba beleszokott ember sóvárgása ez a tanári katedra után. Még felsorolni is hosszú: egy-egy versben Horatiustól Illyésig kiknek egyénisége villan fel előttünk! Szinte új műfajt teremt a kötetnek ez a jellegzetessége: a horatiusi episztola-műfajnak újkori virág-zását láthatjuk benne. A kötet száz-husz verséből szám szerint huszonnégy, tehát a versek ötöd része ilyen ihletésű költemény. *Jelenkor—Magvető Könyv-kiadó 1966.*

SIK MIHÁLY

Q. G. LYN—A. F. BIAN:
ÜZEN A NYOLCADIK BOLYGÓ

Sikeres közös művel jelentkezett a nevel csillagás, Kulín György és az ismert író, Fábrián Zoltán. Az unokák koráról írtak fantasztikus regényt, arról a korszakról, amely az atomkor emberének vágyaiban, álmaiban él. Belefeledkezünk könyvükbe, teljes figyelmünket leköti a „sziliciumlények” fantasztikus története, és csodálattal adóznak azoknak az erő-feszítéseknek, amelyek — bár külső se-gítséggel — elhárítják a föld létét fenyegető veszélyt.

Szinte a mű egészét áthatja a szigo-rú, tudományos logika, ezért mondatai egymásból folynak, s főleg ez teszi stí-lusát élvezetessé, gördülékennyé. Ez a szigorú logika viszont némileg fékezően hatott az íróra. A cselekmény menetét nem sikerült mindig a művészi logika szabályai szerint újrendeznie. Ugyan-ezzel a tudományossággal rajzolják meg a most csak távolról ismert bolygók tá-jait is.

Sajnos az alakok rajzát sem dicsérhet-jük maradéktalanul. Fábrián néhány vo-nallal élővé jelenített hősei innen job-bára hiányoznak, s talán csak Viktor, a kibernetikus minősíthető kitűnő figura-

ként. Az író is őt kezeli a legnagyobb rokonszenvvel: a szakállas „prédikátor” a forrása minden igazán emberi helyzetnek. Elmosódottab alak Zenó kapitány és a többi szereplő, s a század közepéről itt felejtett figura, pl. Hyle professor, akit közel hoz hozzánk a közvetlenebb gondolkodásmód, de eltávolítanak a szájába adott jóslatszerű kicsengések.

A tudományos sikereket lehetővé tevő társadalmi környezet rajza a legemberibb. A ma emberének vágyai itt szólnak meg a legmélyebben: „A mi ifjúságunk törekvése még az volt, hogy a föld megosztott népei egymásra találjanak, s egységes, közös társadalmat alakítsanak ki” — mondja Hyle professor.

A könyv szerkezetét is a tudomány határozta meg „szilícium-lények” fellépésével, akiknek tettei jelentik az összekötő kapcsot a regény négy része között. Mindezen tényezők hatására a regény a szépirodalom és a tudományos ismeretterjesztés határára tolódik — és a súly leginkább az utóbbira helyeződik. Funkcióját viszont igényesen, színvonalasan tölti be abban a műfajban, amelyben magyar elődje szinte teljesen hiányzik.

Szólunk kell a regény illusztrációiról is: ezek híven követik a szöveget, és sokat segítenek a megértésben. Viszont alakjai egyformák, nehéz, sőt néha lehetetlen két különböző arcot felfedezni. (*Magvető Könyvkiadó 1966.*)

HALASI GÁBOR .

A SZEGEDI MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE 1964—65.

A szegedi múzeum 1956-tól kezdve megjelenő évkönyvsorozata, amely 1963 óta az egész Csongrád megyei múzeumi szervezet publikációs fóruma is, ezúttal két kötettel gyarapodott. A terjedelmesebb első a korábbiak egyenes folytatása, a második pedig a Alföld régészeti kutatásának újabb eredményeiről 1964 őszén tartott szegedi ülésszak anyagát foglalja magában, s külön kiadványnak is tekinthető.

A most megjelent évkönyvben a szerkesztő Bálint Alajos ugyanazt a tematikai „profil” követte, amit a megelőző öt kötetben kialakított, s amelynek legérőteljesebb ága a régészet. Az évtizedekkel előztű szegedi Dolgozatok iskolát jelentő, értékes hagyományát akarja folytatni ezzel, ki akarván fejezni azt a rangot, amelyet Szeged ebben a tudományban be tud és be akart tölteni az országban. Az évkönyvekben 1965 óta napvilágot látott közel 40 archeológiai publikáció számban és súlyban egyaránt

messze megelőzi a történeti (várostörténeti, helytörténeti), néprajzi, művészet-történeti és természettudományos tárgyú tanulmányokat, amelyek együttesen is csak 60 körül járnak. A debreceni, pécsi, győri, miskolci, nyíregyházi múzeumok évkönyveivel többnyire más arányokat mutatnak, s közelebb állnak ahhoz, hogy minden fontos kutatási területről minden kötetben közöljenek valamit. Ennek érdekében gyakran szerepeltetnek külső szerzőket is a múzeumi munkatársakon kívül. Kétségtelen, hogy ez gyakran igen nehéz feladatot jelenthet, ha a szerkesztő a színvonal rangjából nem akar engedni, de Szegeden is csak ez vezethet az évkönyv tematikájának szélesebbé tételéhez.

Az 1964—65-ös első rész a korábbi kötetekhez képest a néprajzi publikációk szaporodását mutatja, a várostörténet, a helytörténet azonban még mindig gyengén van képviselve. Ez utóbbi, sajnos, az ilyen természetű búvárkodások eléggé súlyos pangásáról tanúskodik, s nem a múzeumok hibája csupán, hanem számos más intézményé is. Irodalomtörténeti tanulmányok nincsenek. Művelődéstörténeti dolgozatok pedig csak közvetve (a néprajzi tárgyú írásokban) kaptak helyet ezúttal, bár Szegeden kívül Vásárhely, Makó, Szentés, Csongrád és a községek jó része nagyon sok fontos témát kínál e területeken is. A természettudományos tárgyú publikációk számának növelése ugyancsak kívánatos, a Tisza világa mellett más problémák felölelésével.

Az évkönyvek eddigi értékeit, eredményeit ismerve nem jelent túlzott igényt, ha a régészet teljesítményei mellé a többi tudományterület felzárkózáshoz is reményeket fűzünk. A nagyobb publikációs lehetőség mindenképpen fellendüléshez, a kutatási kedv megélénküléséhez vezet. (*Szeged 1966.*)

SZABÓ FERENC .

VÉRTES JÓZSEF: AZ IGAZLATÓK

A fűlszöveg és a mottó szerint a fel szabadulás előtti társadalmi „mélyvizek” hullámzását, a legnehezebb nyomorúság évtizedeit akarja felidézni a szerző. A túlnyomórészt Szegeden és környékén játszódó regény olyan hatalmas élményanyagból született, amelyet lehetetlen egy kis kötet keretei közé szorítani. Vértés József mégis megpróbálkozik vele, hogy a főhős Hosszi Benjamin — aki „egyszerre szülőtte a fantáziának és a valóságnak” — változatos életfolyásához kapcsolódva a századfordulótól a fel szabadulásig eltelt négy évtizedről plasztikus körképet adjon, a küzdemek,

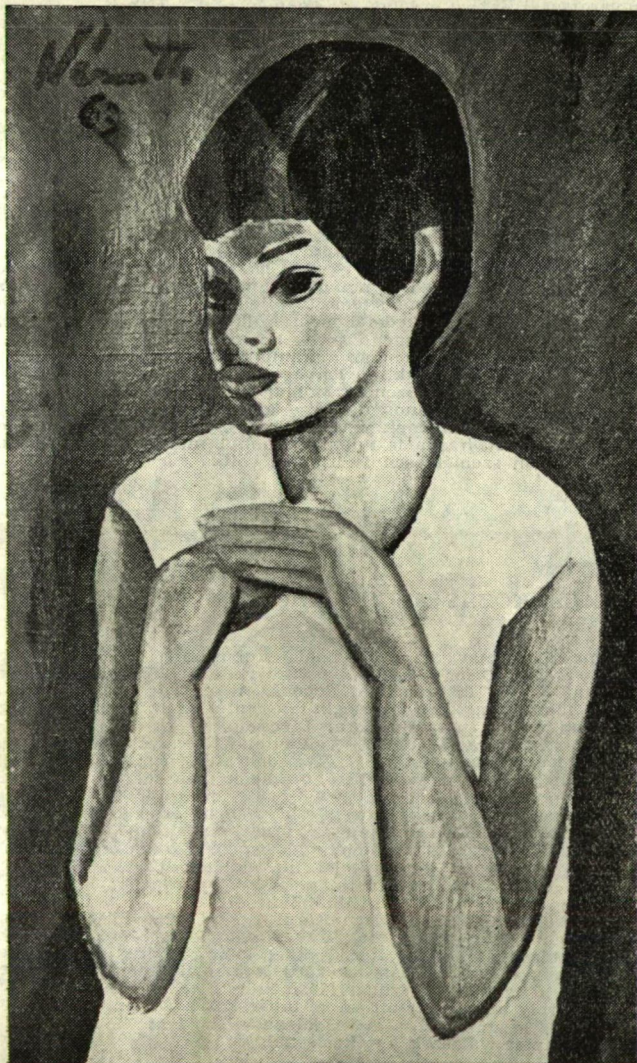
a légkör, a nincstelenség valamelyes érzékeltetésére.

A kitűnő indítású, utána azonban mindvégig „túlzsúfolt”, rosszul felépített regénynek számos jó részlete van, párbeszédei különösen sikerültek több helyütt is, néhány vonással kitűnően karakterizálja mellékalakjait, nagyszerűen ismeri a felszabadulás előtti falu életének apróságait is, de nem tudja mindezeket kerek egészzé ötvözni. Nem érzi indokoltnak az olvasó a főhős életének tragikus mozzanatát: Hosszi Benjámint akkor sodródik a szektához és a féltékenységtől gyötörve akkor engedi felesége megköveztetését, amikor már kinyílóban a szeme, megis-

merkedik az illegális kommunista mozgalommal, s az átformálja egész lényét! Nem illenek a regénybe azok az érzélgős monológok sem, amelyek többször szerepelnek. Ugyanazt mondhatjuk a hatásosnak szánt utolsó sorokról is.

Ha művészi értékei nem is egyenlensek, mint *dokumentumregény* feltétlenül fontos könyv Vértess József köteté: A harmincas évek szegedi munkásmozgalmáról, a Csillag-börtönbe zárt kommunisták életéről, a Pallavicini uradalom cselédeletéről nagyon mélyre nyúló emlékei vannak. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.*)

SZ. F.

Németh József: Kislány

KRÓNIKA

HEREPEI JÁNOS 75 ÉVES

Kevesen tudják, hogy Szegeden él a kolozsvári születésű Herepei János nyugalmazott múzeumigazgató, a magyar XVII. század egyik legkitűnőbb ismerője. Egy Tolna megyei falucskából került a Tisza mellé: Kajdacsról, ahová pedig — nyugalmába vonulván — a szekszárdi múzeum éléről távozott, miután ott megszervezte az áttelepült székelység múzeumát. Megelőzően a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum direktora volt, s a huszas évek közepétől kezdve ismert és kitűnően megbecsült személyisége a magyar tudományos életnek. Sokoldalú tudós: író, történész, régész, etnográfus, nyelvész, művészettörténész, bár elsősorban az egyháztörténet s az irodalomtörténet terén elért gazdag eredményei ismertek. A magyar XVII. század művelődéstörténete — mindenekelőtt a kelet-magyarországi és az erdélyi területek vonatkozásában — Herepei János cikkeiben és könyveiben enciklopédikus gazdagsággal tárul elénk; a kutató nem mozulhat e tanulmányok ismerete nélkül, Heltai Gáspár, Skaricza Máté, Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Tolnai Dali János, Szalárdi János, Tótfalusi Kis Miklós, Bod Péter, Hermányi Dienes József életútját és munkásságát, Bethlen Gábor és a Rákócziak művelődéspolitikai tevékenységét — hogy csak néhány nevet és témát említsünk példaként — már rég nem lehet tanulmányozni Herepei János munkásságának ismerete nélkül. Most pedig, hogy 1965-ben elhagyta a sajtót Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez c. tanulmánygyűjteményének I. kötete, a régi magyar művelődésre vonatkozó legfontosabb kézikönyvek sorát gazdagította rendkívül értékes darabbal. Keserű Bálint — a kötet szerkesztője — a megmondhatója annak: hányan keresték és keresik e könyvet, írók és tudósok egyforma érdeklődéssel. És hány ilyen kötet anyaga rejtezik még Herepei János tékaiban! Az Adattár 1200 lapos folytatása például s a másfél ezer lapnyi terjedelmű Régi temetők, sírkövek és halottaskönyvek stb.

A nagy tudós katedra nélkül is nevelő. De Herepei Jánosnak nemcsak tudományos publikációból sugárzik a jellem és a kutató kitartás példázó ereje: személyes emberi cselekedetei sem szűkülökölőnek és vonásokkal. Akik sokáig csak tanulmány számba menő leveleiből ismertük, s majd valóságosan is tanúi lehettünk tanításainak, most az ádumnus szeretetével köszöntjük praeceptorunkat: aki, ha jól meggondoljuk, a lényegyet tekintve tudományos fokozat nélkül is fő professzor, miként Szenczi Molnár Albert is az volt. Ezt egyébként legutóbb éppen Herepei János derítette ki jeles szoltárfordítónkról, s nálam senki nem hiszi jobban cikkének érveléseit, hisz soha nem tudtam eltávoztatni gyanúmat — s most írásba is adom —: annyi minden intimitást tud e nagy előd-ről, hogy talán személyesen is ismerte volt...

K. S. I.

NEMZETKÖZI TALÁLKOZÁS AZ IFJÚSÁG PROBLÉMÁIRÓL

Nemzetközi, marxista pedagógiai symposionon vett részt a közel-núltban két szegedi tudós: Drien Károly, a Tanárképző Főiskola tanszékvezető docense, és Zentai Károly dr. főiskolai docens. A magyar kutatókat az NDK Minisztertanácsa mellett működő Ifjúságkutató Intézet, az Amt für Jugendfragen hívta meg több napos tanácskozásra, Lipcsébe.

Az intézet irányításával a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és az NDK pedagógusai nemzetközi felmérést végeznek — úttörő jelleggel — a szocialista országok ifjúságának világnézeti, etikai, esztétikai szemléletével érdeklődési köre jellegzetességeivel összefüggésben. E vizsgálat elsősorban azonos szövegű kérdőívek értékelésével, összegezésével, feldolgozásával történik. A feltett kérdések magukban foglalják az emberi tudatvilág minden lényeges területét. A nemzetközi méretű vizsgálatot 14–18 éves általános iskolai és középiskolai diákok sok tízezreinek bevonásával hajtják végre. A symposionon résztvevő tudósok elhatározták, hogy jövőre Moszkvában ülnek össze tapasztalataik tovább-bővítésére.

A lipcei találkozáson Drien Károly előadásában elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a felmerés nyomán csak úgy vonhatók le elfogadható konklúziók, ha — főként a bizalmas jellegű kérdésekkel kapcsolatban — a kérdező és kérdezett, a pedagógus és a diáklátal közötti kapcsolat jellege a legmegfelelőbben biztosítja az őszinte, „szuggerálásmentes”, tehát valóban objektív válaszokat. Zentai Károly arra mutatott rá a tanácskozás során, hogy az ún. „mikroközösségek” (pl. osztályközösség) sajátos hatását feltétlenül figyelembe kell venni a kapott válaszok értékelésénél.

— rend —

Horváth Döme már a múlt század hetvenes éveiben szorgalmazta egy első-sorban Katona József emlékét ápoló és a közműveltséget terjesztő társulat szervezését. Számátalan ülésés, tervezgetés után 1891. március 8-án Dékány István tanár elnöklétével csakugyan megtartották az alakuló gyűlést. Kellően hivatalos és ünnepélyesen „emelkedett” beszédben meghatározták a célt is, a leendő egyesület tevékenységének körét. „...nagy hazánkfa emlékéit terjesztésé s egyszersmind szellemét is: a szép, jó, igaz és nemes szeretetét, anyagelvi társadalmi életünkben, Ily kör megalakítását önmagunk s városunk tisztessége s jó hírnevének fenntartása egyformán követeik.”

Mi sem bizonyítja jobban Dékány szavainak igazát, mint az, hogy a mostani vezetőség színvonalas ünnepségsorozattal emlékezhet a Társaság háromnegyedszázados tevékenységére. Van mivel büszkélkedniük! Már 1901-ben elhatározták, hogy hetente egy előadást tartanak „az ismeretnek, a tudásnak, a közművelődés kincseinek a legszegényebbek kunyhóiba való bevitelére.” Igen értékes a Kör tagjainak helytörténeti munkássága. Körültekintően, s a drámaíróra vonatkozó ismereteket lényegesen gazdagítva ünnepelték Katona születésének századik évfordulóját. A harmincas években a kor legjobb írói tisztelték meg közreműködésükkel a Társulat rendezvényeit. Többször járt itt Móricz Zsigmond, hogy „clajat töltsön mácseséba”; Németh László, Illyés Gyula, Sárközi György, Móra Ferenc, Szabó Pál és sokan mások.

A nagy múltú közművelődési, irodalmi egyesület vezetősége reméli, hogy átmeneti visszaesés, átöltöztetés után rövidesen ismét a szép hagyományokhoz méltóan tevékenykedik. A tervek mindenestre biztatóak. Néhány héten belül elköltözik a körzeti orvosi rendelő a nagy magyar drámaíró szülőházából, és berendezhetik a múzeumot. November 19-én, Katona József születésének 175. évfordulójára emlékeznek. Ekkor Kecskemétre hívják a bőrnunkások szakszervezete által 1941-ben rendezett, antifasiszta megmozdulássá váló előadás néhány főszereplőjét is. E napon nyílik meg a színházban a Társaság történetét bemutató kiállítás. Rövidesen megjelenik az egyesület évkönyve is.

A programban tanyai irodalmi estek, felolvasó délutánok, esztétikai viták rendezése, újvidéki, szegedi és pécsi írók szerepelése is szerepel.

H. N.

EGY ÚJ PETŐFI MÚZEUM

Petőfi Sándor emlékmúzeumot avattak július 31-én a Segesvártól alig öt kilométerre levő Albesti községben, azon a helyen, ahol a szabadságharc harcosa — 117 évvel ezelőtt — hősi halált halt.

A múzeumban — amelyet Petőfi Sándor mellszobra és olajportréja ékesít — ott találjuk a költő kéziratait, műveinek régi és új kiadásait, valamint azoknak román fordításait, olyan neves román poéták művészi áttitítésében, mint például Stefan Octavian Iosif, Octavian Goga és Eugen Jebeleanu.

Ott látható még a Segesvár körüli harcoknak, és a csatamezőn Petőfi által bejárt únak térképe — az 1848–49-es forradalomban használt harcfegyverek —, egy ugyancsak ekkori ágyú kicsinyített mása, továbbá azon magyar és román jobbagyok névsora, akik annak idején megtagadták a hűbéri kötelezettségek teljesítését. E dokumentumok harmonikusan érzékelítik az 1848–49-es forradalom létkörét, valamint a magyar és román forradalmi erők testvéri összefogását — amelyért Petőfi oly fáradhatatlanul küzdött, és aminek oly ékes szószólója volt Nicolae Bălcescu, Avran Iancu, Timotei Cipariu, Alexandru Popu-Iliarian. Portréik itt láthatók. A Simion Bărnuțiu erdélyi forradalmi vezetőtől származó kéziratokat is kiállították, csak úgy, mint a korabeli „Expatriatul” („A kivándorolt”), „Foae pentru minte, inimă și literatură” („Az ész, szív és irodalom lapja”) című újságokat, melyeknek hasábjain Petőfi kor- és eszmétszérei: Vasile Alecsandri, Andrei Mureșanu és Cezar Boliaac költők szálltak síkra a forradalom és a magyar–román egység diadalra vitelért.

D. L.

40 FEGYELMEZETT LÁTOMÁS

Dér István. Róla van szó. Pontosan — a kiállításáról. Első önálló tárlatát két szempontból is jelentősnek tartom. Először: mert egy valóban eredeti tehetséget következetes önképzéssel fejlesztő, gazdagító fiatal művész igényes és szuggesztív megnyilatkozása. Másodsor: mert a művész, mint Szeged képzőművész társadalmának tagja, egyik letéteményese a város képzőművészeti élete mostani lendületes bontakozásának.

Az első kritikák a tárlatról már régebben megjelentek e folyóiratban is. Híszén Szeged előtt ez az anyag már megmértetett — Hódmezővásárhely és Gyula tárlatátogató közönségének szemével. Csak most, a sikeres vásárhelyi és gyulai bemutatkozás után került sor erre a szegedire.

A sorrend elgondolkodtató. De nem keseríti meg a kiállított 40 olajfestmény élményének örömeit, a művészi tehetség és tudás láttán ébredt jóérzésünket.

Émlékszem a műveivel való első találkozásra. A Szegedi Tanárképző Főiskola végzős rajz szakos növendékeinek kiállításán. Könnyed, már-már enervált eleganciájú, színeikben a francia impresszionisták (Renoir, Degas) piktúrájára emlékeztető képeket festett akkor, kezdetben. Utánérző, kevés egyéniséget, de máris imponáló mesterségbeli tudást, festői készséget mutató műveket.

Később egyre kevesebb színnel dolgozott és egyre sötétebb tónusokkal. Ezzel párhuzamosan mind nagyobb szerephez jutott nála a „rajzosság”: az éles határozott kontúrok közé fogott, szig. rú képszerkesztés — a konstruktív ábrázolás. Utcarészletek, házak, háztetők: — pontok, vonalak, háromszögek és négyszögek kapcsolatai. Mértanivá absztrahált világ.

Aztán mégis kevesnek érezte ezt. Túl hidegnek, túl tárgyiasnak, lélektelennek. Más utat keresett. Emberibőet.

Két évvel ezelőtt kezdett kísérletezni azzal a kifejezésmóddal, amelynek már érezt. nemes ízével ismerkedtünk mostani tárlatán. A hagyományos vászon helyett simább felületű rostlemezre festett, meleg színhatásokat kereső, lakkosan fénylő olajfestmények kerültek ki a keze alól. S a fénylő lakkréteg alatt az ábrázolt felületeknek olyan izgalmas, dinamikus megmunkálása, az anyagiságnak, az anyagszerkezetnek szinte mikroszkópicusan pontos érzékeltetésével, ami konstruktív szerkesztettségük dacára is fokozta képei életszerűségét, s egy sajátos realista látásmód kibontakozását igerte. Az anyagi felületek nemcsak színesek, nemcsak szögek, élék, kerületek, területek és té-fogatok van. A felületek lehetnek kemények és puhák, érdesek és csiszoltak, repedezettek, görnyögek és simák: egyszóval ahány megjelenési formája van az anyagnak a térben, annyifélék.

Dér megpróbálja a színek és tónusok, kontúrok és képszerkeze: mellett a dolgok belső szerkezetét, az anyagi szerkezetességet is ábrázolni síkban, festői eszközökkel. Egyik kritikusa írja, hogy szívesen fest kerítések. Milyenek ezek a kerítések? Anélkül, hogy naturalista módon fényképezné őket, az ember szinte érzi a keze alatt például a „Három kendermögös tyúk” című festmény kerítésének durva szálkasságát, kiszáradt, repedezett léceit. Vagy például a „Levél annak, aki elment” című képen a parasztszoba háttérében a meszelt fal fehérségén is átüt „tapinthatóan” a mész alatti sártapasztás durvasága, előkandikálnak a meszelésből a tapasztósárba kevert törekszálak.

Talán legkiteljesültebben az „Ártér” című festményén valósult meg az ábrázolásnak ez a déri jótátossága. Az odvas, görcsös, repedezett fatörzsek, vagy ki-zöldült fűzlombok helyett csaknem hasábokká egyszerűsített s mégis e korhadi, romlott fák érzetét keltő szimbólumokként sorakoznak élénk az ártérnek téli jégzajlással, tavaszi vízáradással küzdő, pusztuló, megkínzott fái. A kiszolgáltatottság, a pusztulásra ítéltség szimbólumaiként. S e jelképes értelmüket csak erősíti, még szuggesztívabbá teszi az absztrahált fatörzs-vízziók felületének már jellemzett módon való kimunkálása, a repedezetség, a korhadás, a kiszáradás festői érzéktítése.

Dérnek sikerült megtalálnia a maga kifejezési tartományát; birtokában van a látásmód és a kifejezési eszközök olyan egyensúlyának, amely segítségével valóban rangos, jelentős művészetet sikerülhet teremtenie. A negyven képből — e 40 fegyelmezett látomásból — mintegy negyvenegyediként a művészről és művészetéről ez a kép bontakozott elő. S a tárlatáról szóló, elismerő kritikák mellé kiegészítő tanulságot.

pla.

DÉNÉS JÁNOS KIÁLLÍTÁSA SZEGEDEN

Dénes János a fiatal „Békés megyei, szegedi főtő” harmadik alkalommal állította képeit közönség elé. Jelentős állomás volt ez a tárlat, bizonyosság arról, hogy megtele az egyéni, sajátos kifejezésmódot.

Példákat nem nehéz idézni. A Belvízvédek érezteti a holt víz me-revségét, a Szilvák táj a szántóföldek, a házak és a faj természetes dialektiká-ját. A keményen megalkotott formákkal Dénes beszédes perifériákra bontja a teret, a vonalakkal perspektívát teremt. Meggyőzően, szükséztávan és mentesen a hatásvadász és dívatos absztrakcióktól.

Dénes János grafikája és festészete muntha két forrásból táplálkozna. Az elő-bi konstruktívviszítikus, az utóbbi oldott, és jobban érődik benne alkotójának érzelemgazdagsága.

Hadd időzzek egy kissé a meggyőzőbb grafikák mellett. A művész egyéni technikát „talált” fel, amit a figyelmes szemlélő azonnal észrevesz. Az alakok, a testek, a fa, a fém egymástól való elkülönítése, a látvány kontrasztosabbá tétele érdekében a vonalak mellett kikaparja, kitépi a papír felületét. (Portré). A fekete-fehér ábrák kontúrjai így szinte kiug-ranak a síkból.

Dénes azt vallja céljairól: „Az emberi lélek minél mélyebb megismerését, a szélsőségek minél tökéletesebb vizsgálatát akarom megvalósítani. A környezet-ében élő emberek egymáshoz való kapcsolatai, konfliktusai érdekelnék leginkább.

A szegedi képcsarnok tárlatán a tisztességgel megformált képek sejtetik ezt a törekvést. Reméljük, hogy a fiatal, tehetséges művész nem tér le saját-maga által meglett útról.

M. I.

KIS SZEGEDI
IRODALOMTÖRTÉNE

XVII.

„Szegednek csak volt irodalma, de ma nincs, kár tehát »szegedi irodalomról« beszélni” — szögezte le 1944-ben a Délvidéki Szemle hasábjain Vajtai István. A „Tömörkény Móra szabású egyéniségek után határozó pangás állott be” — olvassuk alább cikkében melynek megállapításai így a felszabadulást előtti évtizedekre értendők, 1935 és 1945 között valóban nincs kiemelkedő új eredménye a szegedi irodalmi élet belső fejlődésének. Juhász Gyula, József Attilának, Radnóti és szűzszóródó Fialalok után eredeti költői hangra nem lelünk, a jobbara névtelen prózairól sem tudják elengedni Tömörkény és Mórá kezét. Tovább virágozik viszont a nagy múltú újságírás, s egyre nagyobb tekintélyre teszert az egyetem, a szegedi tudományosság. Amivel mégis számolnunk kell, elsősorban körökből sarjad.

A már említett folyóiratok közül csakne egy évtizeden át (1929—1938) jelent meg a Népűr és Nyelvünk, mint a Szegedi Alföldkutatási Bizottság „közérdekű” orgánuma. Nyelvészeti, etnográfus és történész számára mindig nélkülözhetetlen gazdag tudományos anyagot tartalmaz. Az elegáns Széphalomból (1927—1944) fennállása utolsó éveiben teljesen eltűnt a szépirodalom, a Délvidéki Szemle (1942—1944) pedig — Koltay-Kastner Jenő és Sándor István szerkesztésében, szerkesztő bizottságában Szent-Györgyi Alberttel, Kerényi Károlyval és Sík Sándorral — kifejezetten tudományos folyóiratnak indult. A szegedi irodalom ügyét helyesebben csak múltját — még leginkább a sokoldalú, mozgékony szemle ápolta, hozottja azonban Tömörkényvel és Juhásszal befejeződött. 1944. júliusában ún. szegedi száma adott ki; ebben ma is okulással forgathatjuk a város irodalmi tradíciójáról értekező Sándor István tanulmányát („Népi és urbanus szegediség”).

Izgalmasabb kezdeményezésekkel most is az egyetemi ifjúság próbálkozik. A Szegedi Fialalok Művészeti Köllégiómanak mozgalmában nem mérhető ugyan a Szegedi Híd, az egyetemi ifjúság 1941 és 1944 között megjelent lapjának irodalomteremtő erőfeszítése, a Szegedi Hamlet sem ér fel a Fialalok színpadmozgalmával, de a hozzájuk kapcsolódás erős akarat, a konzervatív-hivatalos irodalmi és tudományos körök szemléletén való tudatos túllépés, a jobbara csak liberális politikai célzatosság e nehéz években mindkét változásnak előremutató szerepet kölcsönöz. Szabolcsi Gábor által szerkesztett Szegedi Híd erőssége kitűnő irodalmi rovata volt. A nagy mérvű népies orientációt jelző szerzői gárdájólóttébb rangos: Szabó Dezső, Erdélyi, Karcsy Sándor és Sinka mellett Tamási, Gulyás Pál, Kodolányi, Veres Péter és Német László sem hiányzik, s nemegyszer egyenesen a Szegedi Hídnak küldött irással szerepelnek. De fiatalokat — főleg kritikusokat — is elindított a lap: a Szegedi Hídban jelent meg pl. Illés Lajos, Koczás Sándor és Kristóf Nagy István első írásai: versek, terjedelmes kritikák és tanulmányok. Mintha itt gyökerezne a mai szegedi kritika... A maga szerén eszközeivel sokat tett a lap József Attila örökségének ápolásáért is: elfelejtett verseket közölt újra, sorait mottóként véste a közönségre ba sth.

A Szegedi Híd első számában (1941. május) maga a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert — azidei rektor — írt cikket a SZEI (Szegedi Egyetemi Ifjúság) feladatairól. Ez az angol college-ok mintájára létrehozott, s a bajtárs egyesületektől merőben különböző egysége ifjúsági szervezet — mutat rá Székely Lajos (Tiszatáj, 1964. 12. sz.) — „megteremtő néhány

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

SZÉPHALOM

DÉLVIDEKI SZEMLE

SZEGEDI HID

hónapra azt a nagyon ingatag szigetekskét, ahol a barbárságot... meg lehet vetni... ahol él még az illúzió, hogy az »ordas eszmék« szomszédságában is zavartalanul lehet lelkesedni az emberi szellem legnagyobb alkotásaiért...» Pl. a Hamletért, amit a szegedi egyetemi fiatalok 1941. ápr. 1-én – az első szegedi Hamlet centenáriumán – óriási sikerrel visznek színpa. Országos elismerés fogadja Páku Imre színjátszó csoportjának produkcióját, a nagy tehetségű Horváth István I. éves bölcsész újszerű rendezését, a címszereplő Szász Károlyt. De megszólal a jobboldal is: a Hamlet nem alkalmas „a létküzdelmét folytató nemzeti ifjúságának harcos szellemben való nevelésére...” A szegedi Hamlet sikerét tragikus epilógus tette jelképessé: Horváth Istvánt és a Gertrúd szerepét alakító Tóth Katát a fasizmus közös öngyilkosságba kergette; eljátszatta velük Rómeó és Júlia szerepét is...

Ha a szóban forgó periódus nem is értelt nagy szegedi irodalmat, de ekkor született minden idők legszebb és legnagyobb szegedi tárgyú regénye: Móricz Zsigmond Rózsa Sándora. A népköltészetben, Tömörkény, Békefi Antal, Palotás Fausztin és Cserzy Mihály írá-

salban, füzetes ponyvákban szétszórt szegedi betyártörténekből és legendákból Móricz hőmérostri erővel gyúrta össze Rózsa Sándor csodálatos eposzát: e valaha is legigazibb szegedi könyvet, amibe – tapasztalás után – rendre beirta a nagy szegedi jelképeket: Mátyás király palástját és a havi búcsút, Tápet és Kossuth szózatát, a duittyánokat és az árvi zet egyaránt. Háborúval és hajállal futott ver senyt, hogy véglegesen kiérlelje, s Bálint Sándorral – akit a könyv Móricz választotta „poéta adminisztrátorának” kell tekintenünk – át is kottáztatta dialógusait szegedi nyelvre. (Nem a szegedi népiélet legkitünőbb ismerőjén, hanem a nyomdai és háborús viszonyokon múltott, hogy a regény ő-zése még sem tökéletes. Miért nem írja át végre véglegesen?) Bálint Sándorral Móricz több levelet váltott, sokszor volt vendége Szegeden, s egyik nagynénjéről mintázta „Agni ángyó” c. rádióelőadásának s „A szegedi kufa” c. novellájának hőst. A Rózsa Sándorról mesélő Agni ángyó Móricz szemében költő volt; „Isten kegyelméből való tehetőségét” csodálva írta a szegedi emberrel e hízlgő sorokat: „Ott mindenki novellista, mintha Mikszáth-tól tanulták volna, pedig alighanem Mikszáth-tanulta tőlük.”

K. S. I.